

B. Kádár Zsuzsanna

ELRABOLT REMÉNYEK

A magyar szociáldemokrácia
a párt felszámolása után

Journal of Management Studies, 20(6), 791-806
© Blackwell Publishers Ltd. 1997

APPENDIX C

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

PROPERTY OF THE U.S. AIR FORCE
 15-48600-100-1

Verordnung über die Abrechnung der Ausgaben

ELRABOLT REMÉNYEK

A magyar szociáldemokrácia a párt felszámolása után

a part felszámolása

... ..	76
... ..	78
... ..	80

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

1. The first step in the process is to identify the problem or issue that needs to be addressed. This involves gathering information and understanding the context of the problem.

1. The first step is to identify the problem or question that needs to be answered. This involves understanding the context and the specific requirements of the task.

2

A kötet megjelenését támogatta

POLITIKATÖRTÉNETI

PTA
ALAPÍTVÁNY

a Politikatörténeti Alapítvány

329
K10

ISBN 978 963 338 066 6

Első magyar nyelvű kiadás, 2012

© B. Kádár Zsuzsa

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.
www.napvilagkiado.eu

Borító: MTI Fotó

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni,
bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti úton vagy más módon –
a kiadó engedélye nélkül közölni.

Minden jog fenntartva

Printed in Hungary

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000503377

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
AZ SZDP KIKTATÁSÁNAK FOLYAMATA A MAGYAR POLITIKAI ÉLET PORONDJÁRÓL. 1945–1948	13
A SZOCIÁLDEMOKRATÁK ÜLDÖZÉSE ÉS DISZKRIMINÁLÁSA.....	27
A szociáldemokraták elleni perek.....	31
A Peyer-per.....	33
A Nitrokémia-ügy.....	40
A Rajk-per és a szociáldemokrácia	47
A szociáldemokraták és a hadsereg	55
Perek a „beolvadók” ellen	58
Szakasits Árpád és társai: egy per koreográfiája	63
Perek a fűző ellenzői ellen	84
A szociáldemokrata rendőrtisztek pere.....	97
Az „üzemi háló” feltárása	99
Egyéni perek egyes szociáldemokrata vezetők ellen	105
Internálások.....	113
A politikai perek felülvizsgálata és a rehabilitáció	130
A SZOCIÁLDEMOKRATA EMIGRÁCIÓ 1947 UTÁN	141
A második emigráció, 1947–1956	141
Kéthly Anna és a szociáldemokrata emigráció	149
A szociáldemokrata emigráció Kéthly Anna halála után	162
A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÉS A KÁDÁR-KORSZAK	164
Az 1956-os újrakezdési kísérlet.....	164
Az állambiztonság és a hazai szociáldemokrácia	168
Az állambiztonság és a szociáldemokrata emigráció	175

ÖSSZEGZÉS	180
FORRÁSOK ÉS IRODALOM	187
Levéltári források	187
Könyvek	189
Tanulmányok	202
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	206
NÉVMUTATÓ	209

1. A szociáldemokrácia kialakulása Magyarországon	211
2. A szociáldemokrácia politikai programja	215
3. A szociáldemokrácia szervezeti felépítése	219
4. A szociáldemokrácia szerepe a magyar történelemben	223
5. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	227
6. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	231
7. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	235
8. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	239
9. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	243
10. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	247
11. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	251
12. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	255
13. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	259
14. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	263
15. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	267
16. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	271
17. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	275
18. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	279
19. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	283
20. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	287
21. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	291
22. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	295
23. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	299
24. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	303
25. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	307
26. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	311
27. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	315
28. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	319
29. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	323
30. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	327
31. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	331
32. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	335
33. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	339
34. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	343
35. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	347
36. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	351
37. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	355
38. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	359
39. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	363
40. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	367
41. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	371
42. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	375
43. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	379
44. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	383
45. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	387
46. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	391
47. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	395
48. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	399
49. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	403
50. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	407
51. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	411
52. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	415
53. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	419
54. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	423
55. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	427
56. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	431
57. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	435
58. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	439
59. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	443
60. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	447
61. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	451
62. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	455
63. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	459
64. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	463
65. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	467
66. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	471
67. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	475
68. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	479
69. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	483
70. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	487
71. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	491
72. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	495
73. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	499
74. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	503
75. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	507
76. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	511
77. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	515
78. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	519
79. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	523
80. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	527
81. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	531
82. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	535
83. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	539
84. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	543
85. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	547
86. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	551
87. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	555
88. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	559
89. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	563
90. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	567
91. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	571
92. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	575
93. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	579
94. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	583
95. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	587
96. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	591
97. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	595
98. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	599
99. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	603
100. A szociáldemokrácia és a magyar szociáldemokrácia	607

"Maga meg én követhetünk el hibákat. De a párt soha."
(Koestler: *Sötétség délben*)

BEVEZETÉS

A magyarországi szociáldemokrata mozgalom 1945 utáni történetében nehéz olyan témakört találni, amellyel kapcsolatban ne lennének véleményeltérések. A szubjektivitás és személyi érzékenység akaratlanul is mindig fontos mozgatórugója volt a történelemírásnak. Témaválasztásomat – az egyéni érdeklődésen túl – az indokolta, hogy az 1945 utáni magyar történelemmel foglalkozó szakemberek csak ritkán merészkedtek erre a területre. A szociáldemokrata párt történetéről az 1980-as években készült összefoglaló munkának csak az első, 1918-ig terjedő része jelent meg, a Horthy-korszakkal foglalkozó és a második világháború utáni időszakra átnyúló második része a mai napig kéziratban maradt.¹ A csaknem 150 éves múltra visszatekintő magyarországi szociáldemokráciáról a legfrissebb, s jellegében egyedülálló, tárgyilagos eligazítást nyújtó művet 1999-ben adták ki Varga Lajos szerkesztésében, *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve* címmel.²

Ez a nagy munka a Politikatörténeti Intézetben készült el. Első része: Erényi Tibor-Kende János-Varga Lajos: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868–1919*. Politikatörténeti Intézet, Budapest, 1990. Az 1919 és 1948 közötti történéseket feldolgozó hasonló című második rész kéziratban megtalálható a PTI könyvtárában. (Írták: Borsányi György, Pintér István, Strassenreiter Erzsébet, Szabó Ágnes.) Az Intézet 1989. február 24-én vitát rendezett a közel 900 oldalas kézitról. A vitával kapcsolatos információkat megköszönöm Sipos Leventének.

Itt jegyzem meg az ifjabb olvasók kedvéért: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1890. végén alakult meg. 1939. január elsején elhagyták nevéből a Magyarországit, így lett Szociáldemokrata Párt (SZDP).

A környező országokban sorra megjelent művek a munkásmozgalmat, a szociáldemokráciát a nemzeti történelem szerves részeként mutatták be; nálunk viszont – korábban – hagyományosan kiiktatták a nemzeti történelemből, illetve jelentőségét periferikusnak tekintették. A szociáldemokrácia megítélését megterheli az első világháború és a két forradalom koráig visszanyúló vádaskodások hagyománya, a frakciózás és a két munkáspárt között dúló testvérharc keserű tapasztalatai. Az 1945 utáni hazai történetírás átvette a korai kommunista értékelést, 1948 után pedig a szociáldemokrácia elítélésére törekedett. Az 1956-os forradalmat követő időszakban már jelentős eredmények születtek: a két világháború közötti időszakról számos tudományos értékelés látott napvilágot, ám a szerzők csupán egy-egy problémát, részterületet vagy néhány év, évtized történetét vizsgálták. Az SZDP 1944 utáni története különben is elhanyagolt területe a történetírásnak; bár a kutatók sok fontos kérdéskört megvizsgáltak; mind a mai napig nem áll rendelkezésre összefoglaló monográfia.⁴

Az 1945–1948 közötti pártpolitikai küzdelmekkel kiterjedt szakirodalom foglalkozik. Balogh Sándor, Földesi Margit, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Molnár János, Strassenreiter Erzsébet, Szerencsés Károly, Tóth István, Urbán Károly, Vida István és mások egyértelműen kimutatták: a két munkáspártban az antifa-

⁴ Pintér István: *A Szociáldemokrata Párt története, 1933–1944*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980; Erényi Tibor: *Szocializmus a századelőn*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979; Schlett István: *A szociáldemokrácia és a magyar társadalom 1914-ig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982; Sipos Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom, 1919–1944*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988; Vass Vilmos: *A magyar demokratikus munkásmozgalom rövid története, 1919–1944*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1999; Révész Mihály: *A szociáldemokrata mozgalom ötven esztendeje Magyarországon 1890 decemberétől napjainkig*. In: Buchinger Manó–Révész Mihály: *Fél évszázad. Szociáldemokrata Párt*. Budapest, 1941. 19–105.

⁴ Varga Lajos (főszerk.): *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999; Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948*. Századvég, Budapest, 2001; Kulcsár Péter: *A szociáldemokrácia az eszmék történetében*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2007.

siszta harc utolsó szakaszától, 1944-től megvolt az együttműködés szándéka, s 1944 októberében meg is fogalmazták, hogy szükséges lenne az egyesülés, de a jelenlegi helyzetben nem időszerű.

A kézikönyvekben, tankönyvekben elfogadott továbbá az a megállapítás: a két munkáspárt 1948-as egyesülése azért következett be, mert „a forradalmi fejlődés” 1947 őszén ezt „nyilvánvalóvá” tette. Van, ahol ehhez hozzáteszik: „és a nemzetközi körülmények”. De vajon nem kell-e máshová helyezni a hangsúlyt? Avagy fogadjuk el azt az álláspontot, miszerint az 1947/1948-as fordulatot kierőszakoló Rákosi-vezetés „a végrehajtás legkárosabb módját választotta, méghozzá tudatosan, nagyobbra nem külső kényszer, hanem saját elfogult véleménye alapján”?⁵

Az 1947. év fordulópont volt a második világháború utáni történelemben. Március 12-én megfogalmazták a Truman-elvet; miszerint az Egyesült Államok támogatja a kommunizmus ellen küzdő államokat; s végérvényesen felbomlik a második világháború antifasiszta koalíciója. Az USA a Marshall-terv (június 5.) révén nagymértékben bele kívánt szólni az európai újjáépítésbe, ami a szovjet és az amerikai érdeklődés mérv elhatárolódásához vezetett. A történészek vitatkoznak a hidegháború szakaszolásáról. A kezdetet 1947 nyarától datálják, ám a Szovjetunió reagálása politikai és katonai bekerítésére már erősen vitatott, számos kérdés nem tisztázott, hiszen nem ismerjük eléggé a dokumentumokat. A hidegháborús helyzet Sztálinban ismét felerősítette a belbiztonság fontosságát, és ezzel nemcsak a gyilkosságok, a törvénytelen ségek újabb hullámát idézte elő, hanem meghatározta a Szovjetunió politikájának egészét, vele együtt a közép-európai kommunista mozgalom politikáját, következőképpen azokat a politikai rendszereket is, amelyek 1948 után a térségben létrejöttek. Bizalmatlanság uralkodott el

⁵ Strassenreiter Erzsébet: *A Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom története, 1944. október–1948. március*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 285–286.

a párton és a társadalmon belül mindazokkal szemben, akik Sztálinétól eltérő véleményeket hangoztattak.

A Szovjetunió által felszabadított országokban időrendben a következőképpen ment végbe a munkáspártok egyesülése: 1948. február 23-án Romániában, március 11-én Bulgáriában, június 12-én Magyarországon, június 27-én Csehszlovákiában, december 15-én Lengyelországban.⁶ A dátumok sejtetik: nem egyszerűen a magyarországi munkáspártok elhatározásán – még csak nem is valami elrendeltetett „forradalmi folyamaton” – múlt az egyesülés kimondása Budapesten 1948 nyarán.

Az 1948 utáni időszakot nem egyenes vonalú fejlődés jellemzi: bővelkedik „rendszerváltásokban”, fordulatokban. A Rákosi-korszak egészére – Gyarmati György találó kifejezésével élve – a „centralizált anarchia” jellemző, melyben viszonylag rövid idő alatt sok változás történt. A könyvemben meghúzott időhatárok nem feltétlenül esnek egybe a történettudomány hagyományossá vált szakaszhatáraival.

Elemzésemben egyrészt azt mutatom be, hogyan próbálták lerombolni Magyarországon a szociáldemokrata látásmódot, ideológiát, s hogyan szakították ki konzekvens képviselőit a társadalomból, sokszor egészen végletesen, halálba kergetésükkel. Másfelől a szociáldemokraták elleni jogtiprások feltárására is vállalkozom, amelyek a hazai koncepciók perek történetének fontos részét alkotják.

Az SZDP megszüntetése, képviselőinek üldöztetése ellenére tovább éltek azok a szellemi gyökerek, melyek legitimációs bázisként még napjainkban sem elhanyagolhatók a politika porondján. Ez a vonulat már az emigráció 1948 utáni történetéhez vezet. Fontos feladatombnak tartottam, hogy, eddig még nem publikált iratanyagok alapján feltárjam az emigráció belső életét és hazai kapcsolatait.

Módszerem egyfelől hagyományos, hiszen a korszak eseményeit a történeti irodalomból szerezhető adatok és a felkutatott

⁶ Huszár Tibor: *A pokol malmái. Sziűcs Ernő ÁVHs ezredes ügye és elágazásai. 1946–1955.* Corvina, Budapest, 2009, 21–30.

források ötvözetével rekonstruáltam, tartva a kronologikus rendet. Másfelől viszont vizsgálódásom középpontjában nem a szociáldemokrata mozgalom története áll, hanem csupán egy-egy fontosnak ítélt problémakör bemutatása. Ezért nem tértem ki a nemzetközi szociáldemokráciához való viszony bemutatására, s egy másik elemzés tárgya lehetné a kommunista és a szociáldemokrata vezetők párhuzamos portréival megjeleníteni a két eszmerendszer közös és szétartó elemeit. A történet-szociológia módszereit használva elemzem a perek szereplőit, életútjait, vizsgálva a korabeli foglalkozási viszonyokat, a korcsoportokat, s egyéb megismerhető mutatókat. A politika közvetlen beavatkozása igen káros napjainkban is a történelmet hivatásszerűen kutatónak. A jelenkor történésze mindenre és mindennek az ellenkezőjére is találhat forrást, hiszen ez a korszak rendkívül gazdag fennmaradt iratanyagokban.

A kötetet kiegészíti egy olyan, eddig még sehol nem publikált adatbázis, amelyet többszörösen ellenőrzött levéltári források alapján gyűjtöttem. A 483 rekordot tartalmazó adatbázist⁸ (192 rekord a szociáldemokrata ügy elítéltejei, 291 rekord az internáltak kutatásának adatait tartalmazza) a Politikatörténeti Intézet honlapján az Adattár menüpontban érheti el *A „szociáldemokrata ügyekben” elítéltek és internáltak adatbázisa* néven.

A *genius loci* jegyében – hiszen a szerző egy rövid ideig a szociáldemokrácia történetével is foglalkozó tudományos intézet

⁷ Lásd erről részletesen a Székely Gábor által írt fejezeteket a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetközi kapcsolatairól. (*A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*, valamint *Fordulat a világban és Magyarországon. 1947–1949.* Szerk.: Fejtl István–Izsák Lajos–Székely Gábor. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.)

⁸ Az adatbázist Tasnádi Ákos, Budapest Főváros Levéltára főlevéltárosa az OpenOffice.org 2.2.0-ás változatán, Open Office Base-ben készítette el. Ezúton is köszönöm a munkáját!

munkatársa volt – nem lehet véletlen a téma iránti érzékenysége.

Itt köszönöm meg azt a sok segítséget és támogatást, amelyet egykori munkahelyem, a Politikatörténeti Intézet adott, s egyúttal igen jól hasznosítható forrásbázissal is ellátott. Köszönöm egykori tanárainak, Izsák Lajosnak, Szabad Györgynek, történész kollégáimnak, Baráth Magdolnának, Földes Györgynek, Gyarmati Györgynek, Nagy Péter Tibornak, Strassenreiter Erzsébetnek, Varga Lajosnak, Varga Lászlónak, valamint a levéltárosoknak, a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár, a BM Történeti Irattára, az Állambiztonsági Iratok Történeti Irattára, valamint a MOL dolgozóinak, különösen Kajári Erzsébetnek, Némethné Vágyi Karolának, Szokolczainé Kovács Évának és Zalai Katalinnak a figyelmét és segítőkészségét, és szerkesztőm, Moharos Éva munkáját.

„Felöltöztünk tiszta fehér ruhába,
és összeölekeztünk a kéményseprővel!”¹

AZ SZDP KIKTATÁSÁNAK FOLYAMATA

A MAGYAR POLITIKAI ÉLET PORONDJÁRÓL. 1945–1948²

A második világháborút közvetlenül követő években nem szerepelt a szovjet politika céljai között, hogy térségünket „szovjetizálja” s a szocializmus közvetlen megteremtésére serkentse. Az orosz történészek még nem jutottak egyetértésre abban, hogy a Szovjetunió kelet-európai politikája vajon egy elhatározott, többé-kevésbé kidolgozott koncepció jegyében valósult-e meg, avagy a dolgok nem előre eltervezett módon, szinte „maguktól” követték egymást.³ A második világháború utáni Közép- és Kelet-Európa – s részben Nyugat-Európa – története a legfurcsább paradoxonokat produkálta: a térség egyszerűen volt felszabadított és elnyomott, eufóriás és elkecseregett, szolgáiban engedelmes és hősiiesen-militánsan lázadó.

Magyarország nemzetközi helyzetét, külpolitikai orientációját és belpolitikai berendezkedését közel fél évszázadra a szovjet felszabadítás és/vagy megszállás ténye határozta meg. Magyarországon 1945 és 1947 között korlátozott többpárti demokráciáról beszélhetünk, ahol széles pártkoalíció kormányzott.⁴

¹ Visnyei Sándor érzékletes hasonlatát idézi Simon István: *A „peyerizmus” mint történelmi kategória értékelése és elhelyezése a „Peyer-kérdés” problematikájában*. Debrecen, 2006. 56. PhD-disszertáció. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 283. f. 2/10. 6. e.

² A fejezethez felhasználtam *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve* néhány megállapítását.

³ G. P. Murasko–A. F. Noszkova: *A szovjet tényező Kelet-Európa országainak háború utáni fejlődésében 1945–1948*. *Múltunk*, 1996/2. 67.

⁴ Erről az időszakról értékes forrásanyagot adnak a pártközi értekezletek. Lásd *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

A pártok közül hiányzott a politikai szélsőjobb, de nem volt hagyományos értelemben vett konzervatív nacionalista párt sem. A korlátozott parlamenti demokrácián alapult az ugyancsak korlátozott hatalmú állam. Az új hatalom kétpólusú volt – az MKP és SZDP mellett a Kisgazdapárt jelentette a másik politikai erőt.

Munkáspártként két párt definiálta magát: a szociáldemokrata és a kommunista. Az előbbi még a 19. századi munkásmozgalomban alakult ki, és a tömegpolitika megjelenésével szerveződött párttá. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szinte mindvégig azt vallotta, s programjaiban is hangoztatta, hogy a hatalmat parlamenti demokrácia útján kívánja megszerezni. A kommunista párt ugyanakkor e kérdést mindenkor aktuális politikai megfontolásainak rendelte alá. Hubai László kimutatta, hogy a korban a két párt erőarányai egyformák, ugyanakkor a támogatók társadalmi státusában és különösen politikai mentalitásában számottevő különbségek voltak. A második világháború után a nagyvárosokban támogatottságuk együttvéve megközelítette az 50%-ot. „Ez azt mutatja, hogy természetes szavazóbázisa, a munkásság mellett más társadalmi rétegek, a kisegzisztenciák, a középrétegekhez tartozók is támogatták a munkáspártokat.”⁵

A szociáldemokrata párt működésének kérdéséhez szorosan kapcsolódik vezetőinek származása, társadalmi hovatartozása, rátermettsége. Az MSZDP a bérből és fizetésből élő ipari munkásságra, ezen belül is a kis- és nagyüzemek kvalifikált szakmunkásságára épített. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a párt szervezetileg az ipari munkásság egészét, vagy akár csak többségét átfogta volna, s azt sem, hogy csupán ez a társadalmi csoport támogatta volna. A szociáldemokrata párt jelentős befolyást élvezett a mezőgazdasági munkásság, a szegény-paraszttság körében is. A párt politikai-szervezeti életének egyik

⁵ Hubai László: A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása 1920–1947. *Múltunk*, 1999/1. 63.

sajátossága volt, hogy benne az értelmiség nem játszott akkora szerepet,⁶ mint a nyugati vagy a kelet-európai országok szociáldemokráciájában, jóllehet mindenkor találni az országos vezetőket, lapszerkesztőket, lapalapítók körében orvosokat, ügyvédeket, jogászokat. Az SZDP vezető, meghatározó garnitúrájába 1945 után fokozatosan kapcsolódtak be az értelmiségiek.

A két világháború között a párt befolyása számottevően nőtt a kistulajdonosok, kisiparosok, kiskereskedők és magánalkalmazottak, valamint az értelmiségiek között. A második világháború után az SZDP a társadalom egészére megpróbálta kiterjesztetni befolyását,⁷ jóllehet fő társadalmi bázisa a régi maradt. Ez idő tájt a kommunista párt is hasonló rétegekre támaszkodott. Az 1945-ös választásokon a Szociáldemokrata Pártra 820 000-en (17,4%), míg 1947-ben 745 000-en (14,9%) szavaztak.

A Szociáldemokrata Párt nem valamely karizmatikus személyiséget követett, bár egyes kiemelkedő vezetői megtestesítették egy-egy hosszabb időre szóló politikai irányzat főbb vonásait, gyakorlatát és módszereit.

A kapitalizmus időszakában kialakult három nagy eszméáramlat, a liberalizmus, a konzervativizmus és a szocializmus közül az MSZDP az utóbbit vallotta magáénak. Erre építette mindenkor pártprogramját is. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek az életfeltételek javításáért folytatott évtizedes harcaik során az állami, társadalmi, szociálpolitika és szociális

⁶ Varsányi Erika: *A Szociáldemokrata Párt várospolitikája Budapesten a két világháború között*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011. – A melléklet szerint a Fővárosi Törvényhatósági Bizottság szociáldemokrata tagjai között 1925-től 1944-ig 6 ügyvéd, 2 jogász, 2 író, 2 tanár, orvos és gyárigazgató mellett 10 nyomdász, 8 magántisztviselő, 7 lakost, 6 szabót, 4 cipészt, 3 asztalos, 3 vasmunkást, 2 festőt, 2 mintakészítőt és még további kétkezi munkával foglalkozó képviselőt találunk.

⁷ 1945 nyarán kb. 500 000 volt a szociáldemokrata párt taglétszáma, 1947 végére 700 000–750 000 főre emelkedett. Strassenreiter Erzsébet kutatásai alapján a párt teljesen pontos taglétszámát nem tudjuk megadni, mivel ekkoriban nem létezett még központi nyilvántartás, csak alapszervezeti kimutatások állnak rendelkezésünkre. (Strassenreiter Erzsébet: *Az SZDP gazdálkodása és felszámolása. 1945–1948. Múltunk*, 2006/2. 94.)

törvényhozás magyarországi meghonosításában is fontos részt vállaltak.

A szociáldemokrácia belső szervezeti életét és működését a mindenkori szervezeti szabályzat és a vonatkozó kongresszusi határozatok szabályozták. A pártvezetőség folyamatosan igyekezett érvényt szerezni az elfogadott kongresszusi határozatnak, s ezzel a központi irányításhoz igazodott. A párt működéséhez teljesen természetes módon folyamatosan hozzátartozott a vélemény és a kritika szabadsága, a különböző nézetek hirdetése és ütköztetése, a kölcsönös bírálat gyakorlata. Ugyanakkor a fegyelem nem jelentett vak alárendeltséget, de a többségi akarat és döntés a kisebbség számára is kötelező volt.

Az 1945 előtti időszakban a párton belül nem voltak olyan irányzatok, amelyek alapjaiban kívánták volna megváltoztatni a meghirdetett politikát. Az 1947–1948-ban végrehajtott erőszakos kizárások már a szociáldemokrata szervezeti elvek feladása jegyében történtek.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt erőteljesen összefonódott a szakszervezetekkel. 1944-ig a párttagság és a szakszervezeti tagság nagyjából egybeesett. A szakszervezeti érdekvédelmet átszötte a szociáldemokrácia szellemisége és politikai célkitűzése.

A szociáldemokraták és a kommunisták ellentétei korán megmutatkoztak, elsősorban a szakszervezetekben és az üzemi bizottságokban. Az MKP és az SZDP az 1948. évi „földcsuszamlásig” a szakszervezetekben hozzávetőlegesen egyenlő erővel bírt. Voltak gyárak, üzemek, amelyek kommunista, míg mások szociáldemokrata fellegvárként voltak közismertek. Mind a két politikai szervezet hegemoniára törekedett, s ennek érdekében a helyi, üzemi csoportokban a konfrontációt is vállalták. Nehezítette a viták elsimítását, hogy mind a két párt ugyanarra a társadalmi rétegre, a szervezett munkásságra épített. A szakszervezeti pozíciókért versengve mindkét párt bevetett „apait, anyait”. Egyes szakmáknál jól megfigyelhető, hogyan befolyásolta az adott tekintélyes vezető magatartása a tagok pártváltását.

A Weiss Manfréd-gyárban, a MÁVAG-ban, illetve a nagyobb üzemekben az SZDP és az MKP megközelítően azonos szervezeti erőt és befolyást élvezett.⁸

A szociáldemokraták a szakszervezetben az érdekvédelem elsődlegességét, a munkásszolidaritás ápolását és a belső demokráciát tekintették követendő hagyománynak.⁹ Az MKP vezérekara nagyarányú, tudatos manipulációba kezdett annak érdekében, hogy a szociáldemokratákról alkotott képet átformálja, saját befolyását növelje. Általános támadást indított a „jobbboldalinak” minősített szociáldemokrata szakszervezeti vezetők ellen, hogy eltávolítsa őket. Az iparügyi államtitkár, Kelemen Gyula a következő módon próbálta oldani a feszültté váló viszonyt: „Tudom mondta –, hogy sokan vannak kitéve a testvérpárt részéről fenyegetéseknek. Ne hagyják magukat fenyegetni, mert ezt csak azért teszik, hogy még több pozíciót szerezzenek meg maguknak azon az áron, hogy szociáldemokratákat léptetnek át a testvérpártba. Ez hamar meg fog szűnni, s ezt ők is érzik, ezért igyekeznek kihasználni a számukra megfelelő alkalmat.”¹⁰

A kommunista párt a szakszervezeti mozgalomban a kizárólagos befolyás elérésére törekedett, amit a két munkáspárt kényszerfúziója, a szociáldemokrata párt kiiktatása után sikerült elérnie.¹¹ Rákosiék azonban éppen a szociáldemokrata tra-

⁸ Sipos Péter kutatómunkája nyomán látható, hogy a vas-, fém- és gépiparban a meghatározó szakszervezeteken belül paritás alakult ki a két párt között. Sipos Péter: A vasasszakszervezet, 1944–1953. *Párttörténeti Közlemények*, 1988/3. 3–45.

⁹ Dr. Jenei Károly–Rácz Béla–Strassenreiter Erzsébet: *Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért 1944–1948*. Tánácsics Könyvkiadó, Budapest, 1966.

¹⁰ 1947. június 23-i jelentés a szocdem. üzemi pártcsoport pártnapjairól az Iparügyi Minisztériumban. (BM 1205/2. sz. SZ-866) Fél év múlva már korántsem ilyen optimista: „A kommunisták úgy rúgják szét a pártot, hogy azt sem tudjuk, hol szedjük össze magunkat.” (1947. december 9. BM 1205/2. SZ-866.)

¹¹ A csepeli Weiss Manfréd-gyár szociáldemokrata tagjainak száma pl. az egyesülés előestéjére – 1948. január és március között – 10 550 főről 4500 főre csökkent! Vagyis a „vörös Csepel” valóban vörös szervezett munkásainak fele kívül maradt az egyesült párton. – Glatz Ferenc megfogalmazása szerint: a szociáldemokratáknak az MKP-ba áramlása mögött a „kommunista párt nagy és nemzetközileg is elismert sikerei is húzódnak, a földosztásért, a jó forintért, az újjáépítésért vívott harc”.

díciók miatt ellenérzéssel figyelték a szakszervezetek működését, s azokat, esetleges önálló megmozdulásuk esetén, nyomban „szindikalizmussal”, „szociáldemokratizmussal” vádolták. Maga Rákosi így ír erről visszaemlékezéseiben: „A szakszervezetekről szólva elmondottam, hogy még sok bennük a szociáldemokrata maradvány abból az időből, amikor a szociáldemokrata párt alapját és anyagi bázisát elsősorban a szakszervezet alkotta. E hagyományok hatása abban jelentkezik, hogy a szakszervezet az üzemekben néhol a pártszervezettel egyenrangúnak vagy éppenséggel fontosabbnak tartja magát, mint a párt(ot). Másutt viszont a szakszervezet alsó funkcionáriusai, különösen az üzemi titkárok, távolról sem végzik el azt a feladatot, ami a szocializmus építésében rájuk hárul és emiatt ott a párt kénytelen a szakszervezet feladatait is ellátni.”¹²

1948 februárjában megkezdődött az offenzíva a szociáldemokrata szakszervezeti vezetők ellen. Lemondatták tisztségéről Kisházi Ödönt, a Szakszervezeti Tanács elnökét és Vas Miklós főtitkárhelyettesét. Ezután tömegesen távolították el a szociáldemokratákat a szakszervezeti vezető pozíciókból. A tisztogatások nem csupán a szakszervezeti tisztségviselőket érintették, hanem az üzemekben dolgozó szakszervezeti tagokat is, akiket egyszerűen kizártak az SZDP-ből.¹³ A szakszervezeti mozgalom így nagy veszteséget szenvedett: több évtizedes tapasztalattal rendelkező szakszervezeti vezetők kerültek ki a mozgalmából. Listák készültek, amelyeken konkrét indoklás nélkül szerepeltek az eltávolítandó személyek „jobboldali”, „demokraciellenes”, „demagóg” stb. címkékkel ellátva.¹⁴

¹² Rákosi Mátyás: Visszaemlékezések. 1940–1956. 2. k. 854.

¹³ Jelentés a 15 nagyüzem három héttel ezelőtti és jelenlegi helyzetéről. 1948. február 25. MOL XIX-A-2-ii (2. d. Gerő Ernő iratai.)

¹⁴ Összesítő jelentések a budapesti üzemekből kizárt SZDP-tagokról, 1948. PIL 283. f. 13/47–48. 6. e. – A kizárási határozatok indoklásában a következők szerepeltek: „Együttműködést gátolta, korrupt, jobboldali munkásellenes, osztályidegen, munkaadó üzelyhordozója, szovjetellenes, klerikális reakció szószólója, szakszervezet-ellenes, Súlyok-párti, ingadozó jobboldali osztályidegen, régi egységbontó, szembehelyezkedett az SZDP baloldalával, korrupt, antiszo-

Több tízezer tagot zártak ki a Szociáldemokrata Pártból „jobboldali” magatartás miatt. A pártból való kizárás általában a szakszervezetből való kizárást is jelentette. Sőt különösen a nagyüzemekben – a munkahelyről való eltávolítással is együtt járt. Itt érdekes esetek is előfordultak.¹⁵

A vidéki sajtóból megállapítható, hogy Szegeden, Pécsen, Győrön, Debrecenben és Sopronban a pártból tömegesen zártak ki néptanítókat („osztályidegen beállítottság, jobboldali pártellenes magatartás, munkásegység-ellenes magatartás” miatt), továbbá erőteljes tisztogatások folytak a rendőrség sorai-
ban is (főhadnagy, irodai hadnagy, őrmester, altiszt), valamint a törvényszéki alkalmazottak között (tanácselnök, bíró, irodatiszt, tisztviselő kapta meg a „harmadikutas”, „osztályidegen”, „peyerista” jelzőket).¹⁶

Talán nem egyedi véleményt fogalmazott meg Szeged kommunista városi titkára a Szociáldemokrata Párt helyi lapjába írt vezércikkében. Arról elmélkedett, hogy vajon mi lesz a kizártak további sorsa „politikai és egzisztenciális szempontból”. „A megoldás minden egyes kizárt egyénenkénti elbírálása – írta. – Vannak olyanok, elsősorban vezető állásban, akiknek át kell adni pozíciójukat. Akiket viszont a legsúlyosabb politikai okok miatt zártak ki, amellet szaktudásuk és munkájuk fontossága nélkülözhetetlenné teszi őket, azok más elbírálás alá es-

ciális mérgező gócot képez, a mai napig az ÁVO ellenőrzése alatt áll, államosítás ellen beszél és saját előnyére kellett a párttagság, már az MKP-ból is kizárták, újfasiszta, vadsztrájk-vezető, peyerista, antiszemita, mindkét pártnak egyszerre tagja volt, destruktív, volksbundista sváb, nem jó együttműködő, részeseg, adócsaló, a mai rendszernek nem híve, Mindszenty-imádó stb.” (Uo.)

¹⁵ Erről bőséges anyagok találhatók az SZDP Likvidációs osztályának iratai között. PIL 283. f. 41/1–42. 6. e. – 1948 elején a következő szöveggel – tömegesen – állítottak ki igazolásokat: „Munkájával a legteljesebb megelégedésünket érdemelte ki, mivel azt szocialista lelkiismeretességgel, pontosan és megbízhatóan végezte. Elbocsájtása a pártapparátusban történt leépítés alapján történt, nem politikai okokból kifolyólag. Mint jó munkaerőt mindenkinek a legmelegebben ajánlhatjuk.” (PIL 283. f. 41/1. 6. e.) Strassenreiter Erzsébet: Az SZDP gazdálkodása és felszámolása. (1945–1948) *Múltunk*, 2006/2. 92–139.

¹⁶ Lásd pl. *Szegedi Népszava*, 1948. március 31.; *Szegedi Friss Újság*, 1948. december 12.; *Soproni Népszava*, 1948. április-május.

nek. A későbbiek folyamán kérhetik felvételüket az egységes pártba mindazok, akik belátják tévedésüket, önkritikát gyakorolnak, munkájukkal, politikai és erkölcsi magatartásukkal méltóknak bizonyulnak az egységes párt tagságára.”¹⁷

Az egyesülés után az MDP vezetése a „szociáldemokratizmus” állandó hangoztatásával gyakorolt politikai ellenőrzést a szakszervezeti vezetők felett, s a szakszervezeti tagok között is e jelszóval folyt az „ellenség” elleni állandó küzdelem.¹⁸ A DISZ első kongresszusán Rákosi a „jobboldali” szociáldemokratákra irányította a közfigyelmet azzal, hogy mint ellenséget végleg leplezzék le, és tegyék ártalmatlanná őket. Ettől fogva ők lettek a munkafegyelem-lazítók, a selejtnövelők, a normalizatókat tanácsokkal ellátók és bátorítók, a bér- és táppénzcsalók, a rémhírterjesztők, valamint a dolgozók jó hangulatát aláásni igyekvők.¹⁹ 1950. nyarára kialakult az új formula, amely szerint mindenki, aki „szakszervezeti érdekeltségű alapállásból tevékenykedik, az szociáldemokrata”. Az MDP vezetői ugyanakkor különbséget tettek a szociáldemokraták és a „szociáldemokratizmus” között. Az előbbiek ellen megsemmisítő harcot folytattak, mivel a munkásság ellenségeinek tartották őket. Véleményük szerint az utóbbi, a „szociáldemokratizmus” azonban nem korlátozódott a szociáldemokrata párttagokra. A régi kommunista párttagok sincsenek hermetikusan elzárva a szociáldemokrata gondolkodásmód behatolása ellen.²⁰ Az MDP PB 1950.

¹⁷ Komócsin Zoltán: Csakhogymár itt tartunk! *Szegedi Népszava*, 1948. április 4.

¹⁸ Ennek a „harcnak” szentel nagy terjedelmet Czákó Sarolta-Sipos Péter: *A magyar szakszervezeti mozgalom négy évtizede, 1945–1986*. Budapest, 1990, valamint lásd még erről: PIL XII. főcsoport Szakszervezetek Központi Levéltára (SZKL) 10. f. Szakszervezetek Baranya Megyei Tanácsa; 15. f. Szakszervezetek Csongrád Megyei Tanácsa; 17. f. Szakszervezetek Győr-Sopron Megyei Tanácsa; 18. f. Szakszervezetek Hajdú-Bihar Megyei Tanácsa; 22. f. Szakszervezetek Pest Megyei Tanácsa. A PIL-ben található személyi gyűjteményből Vas-Witteg Miklós anyaga (VI. 313. f.), valamint Szakasits Antal anyaga (VI. 902. f.).

¹⁹ Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*. Szikra, 1951. 345–346.

²⁰ Öt üzemben – az Egyesült Izzóban, a Beloianiszban, a Láng-gyárban, a Vörös Csillag Traktorgyárban és a Győri Vagongyárban – vizsgálták meg, hogy

július 24-i határozata után a „szindikalizmus” kifejezés kikerült, ugyanakkor a „szociáldemokratizmus”, a „szociáldemokrata maradvány”²¹ kifejezések pedig bekerültek a politikai szóhasználatba. Ezzel a korszak politikai rendszere ki is jelölte a szakszervezetek helyét a periférián, a korábban érdekképviselő és érdekvédő szakszervezeteket pártcélokra mozgósító szervezettekké alakította át.²²

Az egyesülést előkészítő „tisztogatások” során – de már korábban is – a Szociáldemokrata Párt tagjainak megítélésénél állandóan megjelent a „jobboldali” és a „baloldali”, valamint a „centrum” jelző alkalmazása. Mit jelentett ez a korszakban? A Szociáldemokrata Párton belül egyfelől fontos volt, hogy a párt társadalomalakító programját mennyire radikálisan tudják érvényesíteni, másfelől pedig, hogy milyen a viszonyuk a Magyar Kommunista Párthoz. 1945-től a jobb- és a balszárny szétválásának alapja az MKP-hoz való viszony volt. Így azután előbb-utóbb mindenki „jobboldalinak” számított, aki a Szociáldemokrata Párt önállóságát, sajátos érdekeit helyezte előtérbe az MKP-val egyeztetett állásponttal szemben.²³ Ebben az értelmezésben „baloldali” szociáldemokratának azt tekintették, aki a kommu-

milyen megnyilvánulásai vannak a szociáldemokratizmusnak, s milyen legyen az ellene folytatott harc. Az előterjesztéshez Révai József a következő kézírásos megjegyzést fűzte: „Az előterjesztés szinte minden előforduló hibát a szociáldemokratizmus nyakába varr... Ez túl kényelmes álláspont. Kommunisták is követnek el – minden szociáldemokratizmus nélkül – hasonló hibákat és hülyeségeket.” (MOL M-KS 276. f. 53/107. 6. e.)

²¹ Rákosi Mátyás előadása. (MOL M-KS 276. f. 53/56. 6. e.)

²² Sz. Varga Lajos: *Szakszervezetek a diktatúrában. Az MDP és a szakszervezetek (1948–1953)*. Budapest, 1995.

²³ Közvetlenül 1945 után a baloldal képviselői valószínűleg attól tartottak, hogy pl. Peyer Károly bekerülése a pártvezetőségbe a baloldal szétveréséhez vezet, mert a párt ingadozó centruma valószínűleg őt, a nagy munkásmozgalmi múlttal rendelkező vezetőt követné, gyengítve ezzel a következesen egységfrontos forradalmi szárnyat. Lásd erről Simon István: *Vezéráldozat. A Peyer-kérdés és a magyar szociáldemokrácia*. Századvég Kiadó, Budapest, 2003. 18–19.

nistákkal való együttműködést ítélte elsődlegesnek, s ennek rendelte alá az SZDP érdekeit, valamint elismerte a munkásegyeségen belül a kommunisták vezető szerepét.²⁴

A jobboldal, a centrum és a baloldal erői éles politikai vitákat folytattak egymással. Ezt a belső tagoltságot használta ki és használta fel a kommunista párt, amely a Szociáldemokrata Párttal szemben ugyanazt a szalámitaktikát alkalmazta, mint a Független Kisgazdapárttal szemben.

Ez a szálamítaktika a Független Kisgazdapárt erejének megtörése után aktuális politikai feladattá vált. A szociáldemokrata pártokat a Kommunista Internacionálé szociálfasiszta²⁵ pártoknak tekintette, amelyek a munkásosztály árulói, a munkásegység-megbontói és a kapitalizmus szekértolói. A kommunisták azt vallották, hogy a munkásosztálynak csak egyetlen igazi forradalmi pártja van, a kommunista párt, s ebből már következett a szociáldemokrata pártokhoz való viszonyulásuk. Egyfelől elfogadták a szociáldemokrata pártok ideológiájának marxista alapjait, másfelől árulással vádolták meg és az imperialistákkal együttműködő politikai erőként állították be őket.

Ebből a kettős alapállásból érthető meg a pártegyesülés kikényszerítése és az a kíméletlenség és elképesztő gyűlölet, amellyel 1948 előtt, majd az 1950-es években felléptek a Szociáldemokrata Párt tagjaival szemben.

noyau et de la phase métastable, les deux étant en équilibre. Il n'est pas évident
envisager la possibilité d'un tel équilibre métastable, car il est en fait
une condition d'équilibre relative aux conditions de la phase métastable.

²⁴ 1956 júniusában Gerő Ernő az 1948 előtti időszakra visszatekintve úgy fogalmaz, hogy „az SZDP-ben nemcsak az alsó rétegben, hanem fönt is három irányzat volt: jobboldali, baloldali (mely ugyancsak nem volt következetes, melynek képviselői sokat ingadoztak, de mégis ténylegesen baloldali volt) és egy harmadik irányzat, amely a kettő között helyezkedett el, kacérkodott a baloldallal, s végső fokon a legtöbb esetben a jobboldalnak kedvezett. Lehetséges, hogy ez utóbbi irányzatot nem célszerű centrumnak, vagy álboldalnak nevezni, de, hogy ez az irányzat megvolt, ez megint csak tények kérdése”. (MOL M-KS 276. f. 65/79. é. e.)

²⁵ Sztálin megfogalmazása szerint.

1947 őszén két olyan esemény is történt, amely döntő mértékben befolyásolta a magyar belpolitikai helyzet további alakulását. Szeptember közepén a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mandátuma lejárt, de a szovjet katonai alakulatok továbbra is az országban maradtak azon a címen, hogy fenntartsák a szovjet hadsereg közlekedési útvonalát az ausztriai szovjet megszállás övezetbe. Szeptember utolsó hetében pedig megalakult a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform). A fórumon a szovjet vezérszónok kijelentette: a világ két táborra szakadt, s ebben a helyzetben a kommunista pártokra különleges feladat hárul. A Szovjetunió által felszabadított országok kommunista pártjainak politikájában „gyorsítani” kell, s a polgári koalíciós partnereket ki kell szorítani a hatalomból, akár adminisztratív, parlamentáris politizáláson kívüli eszközökkel is. Rákosi „megértette” a Tájékoztató Iroda megalakításának üzenetét: „vége a népfrontpolitikának”. 1947 ősze és 1948 nyara között a legtöbb konkurens pártot szétverték, parlamenti mandátumaikat megsemmisítették, vezetőik emigrációba vonultak. Gerő megállapítása szerint: „Magyarország átlépte a Rubicont a polgári demokrácia és a népi demokrácia között.” A kommunista útjában az egyik legnagyobb akadállyal a tőlük független szociáldemokrata képviselőket tekintették, nem utolsósorban nyugat-európai kapcsolataik miatt. A Kominform pártjai az imperializmus legbuzgóbb ügynökeinek minősítették őket. Sipos Péter véleménye²⁶ szerint a földcsuszamlásszerűen bekövetkező változásoknak alapjában külső oka volt: a Külügyminiszterek Tanácsa 1947. november-decemberi londoni német béketárgyalásainak kudarcát után felgyorsult a nyugati és a szovjet szövetségi rendszer kiépülése. A Szovjetunió és a győztes szláv államok közötti megállapodások mintájára a legyőzötteket is betagolták a „béketáborba”.

1948 februárjában az utolsó, politikailag független ország önállósága is megszűnt Kelet-Európában. A csehszlovákiai,

²⁶ Lásd erről részletesebben Fülöp Mihály-Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Aula, Budapest, 1998.

majd a lengyel kommunista hatalomátvétel – amelyet az amerikaiak puccsnak minősítettek – lezárta a kontinens keleti részének szovjetizálási folyamatát.²⁷

A közép- és kelet-európai térség meginduló szovjetesítése egyszerre volt oka is, következménye is a háborús szövetségi rendszer összeomlásának és kölcsönös ellenségeskedéssel való felváltásának, amely fokozatosan bontakozott ki a háborút követő években. A „fordulat évében” a kommunista hatalomátvétel mindenütt bekövetkezett. Ez Csehszlovákiában öltötte a legdrámaibb formákat, ahol 1948 elejéig valódi koalíció állt fenn. Néhány hónapon belül a látszatkoalíciókat a térség minden országában szovjet típusú monolitikus rendszerek váltották fel. A koalíciókat két lépésben verték szét: a koalíciós partnereket kiszorították a hatalomból, a szociáldemokrata pártokat pedig likvidálták, tagságuk egy részét „beolvasztották” a kommunista pártba. Mindkét akciót brutális kíméletlenséggel hajtották végre. A kollaborációra nem vállalkozó szocialista vezetőket kizárták a pártokból. Az ily módon „megtisztított” szociáldemokrata pártok vezetését a kommunistákkal szimpatizáló „útítársak” vették át vagy ambiciózus második vonalbeli pártvezetők, akik készek voltak a fúzióra. Mindez 1948 folyamán szinte uniformizált módon játszódott le a térségben.

Az orosz levéltárak ma hozzáférhető dokumentumai alapján még csak töredékes válasz adható a „hogyan történt?” kérdésre, arra, hogy milyen szerepe, befolyása volt a szovjet politikának a szociáldemokrata pártok felszámolásában.

²⁷ A korszakról eddig megjelent történeti munkákból még hiányzik a „szinte közös forgatókönyv” esetében is az összehasonlítás az erős szociáldemokráciával rendelkező országok (Csehszlovákia, Magyarország 1948 júniusában) és az egészen más mozgalmi hagyományokkal bíró Románia (1948 februárjában), illetve Bulgária (1948 augusztusában) esetében, nem is szólva Lengyelországról (1948 decemberében)!

1947 és 1949 között a Magyar Kommunista Párt is lépésről lépésre felszámolta a polgári demokratikus pluralista rendszert. A Magyar Kommunista Párt vezetése, döntési központja kíméletlen volt a legnagyobb ellenségnek kikiáltott szociáldemokráciával szemben is.²⁸ A mindenki által érzékelt fordulat a párt-egyesítéssel, vagyis az SZDP bekebelezésével,²⁹ illetve a Dobi-kormány 1948. decemberi hivatalba lépésével befejeződött.

Strassenreiter Erzsébet aprólékos kutatómunkával már feltárta az 1947 és 1948 júniusa között történeteket, a likvidálásra ítélt Szociáldemokrata Párt belső életét, vezetőinek szerepét. Értékelése szerint „Az MDP létrejöttét nem tekinthetjük sem egyesülésnek, sem össze-, illetve beolvadásnak, de még beolvasztásnak sem, bár a végrehajtott akció elemeiben vélhetően jelen volt mind a három determináció.”³⁰

A szociáldemokrata emigráció neves képviselői is időről időre visszatértek a „fúzió” kérdéséhez, ők – a 20. évforduló kapcsán – a „likvidálás” kifejezéssel illették a szociáldemokrata párt sorsát alapvetően meghatározó eseménysort.³¹

A szociáldemokraták külpolitikai manőverezési tere közben leszűkült. Nem folytathatták tevékenységüket a Szakasits Árpád által a párt 1947. februári kongresszusán kitűzött jelszó szerint: *Baráti kapcsolatokat fenntartani a Szovjetunióval és ugyanakkor tárva hagyni a kapukat a Nyugattal való barátság előtt.* Felléptek a nyugat-európai szocialisták által hirdetett „harmadik út” eszméje ellen, anélkül, hogy közvetlenül elítélték volna a nyugat-európai szocialista pártok vezetőit. Érdekes a „másik ol-

²⁸ Kádár Zsuzsanna: Az SZDP beolvasztása. In: *Fordulat a világban és Magyarországon, 1947–1949.* 271–280.

²⁹ Végül soron hét ember döntötte el az „egyesülést”: Farkas Mihály, Gerő Ernő, Kádár János, Révai József, valamint Marosán György, Révész Ferenc és Vajda Imre szignálta a titkos megállapodást rögzítő okmányt.

³⁰ Strassenreiter Erzsébet: Egyesülés? Beolvadás? Likvidálás? In: Uo. 246–270.

³¹ László Révész: Die Liquidierung der ungarischen Sozialdemokratie zum 20. Jahrestag der „Vereinigung” der SPU mit der KPU. *Die Zukunft*, Ende Juni 1968. Heft 12. 16–18. (Szélig Imre a magyar „munkásegység 20. évfordulójára” írt kiadatlan kéziratának alapján készült az anyag.)

dal” értékelése is. A magyarországi eseményeket élénk figyelemmel kísérő brit Munkáspárt nemzetközi osztályán a két párt viszonyát így jellemzi Denis Healey: „Nagy hibát követünk el, ha a vasfüggöny mögötti szocialista vezetőket – akiket tevékeny módon semmi esetre sem tudnánk támogatni – olyan szilárd kiállásra buzdítjuk, amely a kommunistákat a Szociáldemokrata Párt elnyomására készítetné. E párt legjobb reménye hosszú távon abban rejlik, ha mindenáron elkerüli a fúziót és – a jobb napok reményében – érintetlenül megőrzi a pártgépezetet.”³² Ez azonban nem sikerült.

Végso soron az SZDP-nek több tényező együttes hatására kellett megszűnnie:

1. már nem volt nemzetközi mozgáster;.
2. az általános magyarországi helyzet polarizációhoz vezetett;
3. a kommunisták a belső és a nemzetközi helyzetet jól kihasználták céljaikra (ideológiai és propaganda-hadjárat, sajtó-hadjárat, kriminalizáció);
4. az SZDP tömegei levonták a tanulságot a kiscgazdák sorsából (párttagrevízió, szociáldemokrata „gyökek” kitépése);
5. a párt egyes vezetői képtelennek bizonyultak arra, hogy a kommunisták manőverei ellen igazán hatékony stratégiát alkalmazzanak.

³² Denis Healey levele Adam Watsonhoz, 1948. január. 15. Public Record Office, Foreign Office 371/78510.

A SZOCIÁLDEMOKRATÁK ÜLDÖZÉSE ÉS DISZKRIMINÁLÁSA

Közép- és Kelet-Európában a szociáldemokrata pártok likvidálása után az új, egységes munkáspártok kegyetlen tisztogatóakciókba kezdtek saját soraikban is, hogy fenntartsák élcsapat jellegüket. A kommunista pártállami elit hatalomért küzdő képviselői számára a politikai perek az azonos gondolkodású, ám konkurensként számba jöhető társakkal való leszámolás egyik leghatásosabb fegyverévé váltak. Az orosz levéltári dokumentumok szerint Rákosi Mátyás játszotta a legaktívabb szerepet a kibontakozó politikai perekben nem csupán Magyarországon, hanem az egész kelet-európai régióban. „A magyar méretek nyilvánvalóan nem elégtették ki, és mint a többi kommunista párt helyzetéről szóló »titkos információk« aktív szállítója, magára vállalta a kulisszák mögötti rendező szerepét a nemzeti eltcsoportok harcában.”¹ Az ötvenes évektől Magyarországra nehezedett a szüntelen tisztogatások lidércnyomása, a Rajk-per után a perek száma megnőtt. A politikai elitnek szüksége volt az összeesküvések permanens feltárására, valamint arra, hogy szovjet tanácsadókat kérjenek, akik átadják a helyi állambiztonsági szerveknek a perek konstruálásának és lefolytatásának technológiáját. A szovjet apparátus Rákosi kérésére 15 tanácsadót küldött Magyarországra.²

¹ Galina Pavlovna Murasko: Néhány ecsetvonás Rákosi Mátyás politikai portréjához. *Múltunk*, 1999/2. 161.

² A. F. Nöszkova: Szovjet tanácsadók a kelet-európai országokban: a rendszer megalapozása. 1945–1953. *Múltunk*, 1999/3. 203–219. – Kajári Erzsébet kutatásai alapján 1949/1950 fordulójától az államigazgatás egész központi szervezetét átszötte a szovjet tanácsadói hálózat, tagjainak száma a vizsgált időszakban 30 körül volt. (Kajári Erzsébet: A magyar belügyminiszter szovjet tanácsadói. *Múltunk*, 1999/3. 220–232.)

Az első években mintegy 50 koncepció fő- és alper zajlott le, amelyekben közel 900 személy ellen indult eljárás. Számos halálos ítélet, börtönbüntetés, internálási végzés született. Súlyos törvénytelenések, törvénytiségek történtek, amelyek a kényszerkitelepítések, a mezőgazdaság „szocialista” átszervezése, a középrétegek felszámolása, az egyházi reakció ellen folytatott küzdelem stb. során tíz- és százezreket érintettek.³

1948-ban megkezdődtek azok a szabotázspercek, amelyek egyes gazdasági ágazatok szakembergárdájának likvidálást célozták. Az egyik ilyen érintett vállalat a Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság (MAORT) volt, s annak vezető gárdája, hiszen termékük stratégiai fontosságúnak számított belföldön és a Szovjetunióban egyaránt. A perről ezt írta Vas Zoltán: „A népi demokratikus rendet ellenző értelmiség megfélemlítése volt a cél, továbbá ürügy volt a még nyugati kézben lévő vállalatok államosítására, melyek összességében a gyáripár 5,6%-át tették ki.”⁴

A szabotázspercek legfontosabb célja a magángazdaság teljes felszámolása volt. Például a szabotázsra hivatkozva 1948. szeptember 24-én állami kezelésbe vették a MAORT-ot és a MAORT Gázértékesítő Rt.-t, majd 1949. december 31-ével megszüntették, állami tulajdonba vették.⁵

A magyar pártvezetés is vallotta az osztályharc élesedésének teóriáját. Révai József megfogalmazása szerint a politikai konszolidáció és az osztályharc fokozódása nem egymást kizáró fogalmak, hiszen az ellenségnek, ahogy gyengült, nő az ellenállása. A „párton belüli ellenség” felszámolása Magyarországon is napirenden volt: tisztogatások folytak a hadseregben és a légi-erőnél; a nem kommunisták elleni politikai jellegű tisztogatások a szabotőrök pereivel indultak; majd következett a „kleriká-

³ Az MDP határozatai 1948–1956. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. Előszó.

⁴ Vas Zoltán: *Betiltott könyvem. Életem*. III. k. Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990. – A MAORT-per 1948. augusztus 12-én Papp Simon nyugalmazott vezérigazgató, egyetemi tanár, akadémikus letartóztatásával kezdődött, de letartóztattak – többek között – amerikai állampolgárokat is, így Paul Ruedemann geológust, a MAORT elnökét és Georg Bannantine mérnököt.

⁵ Srágli Lajos: *A MAORT. Változó Világ*, 22. Útmutató Kiadó, Budapest, 1998.

lis reakció” elleni küzdelem, azután a szociáldemokraták elleni kampány.

A magyar kommunisták még példaképükön is igyekeztek túltenni: sokkal több embert sújtottak represszióval, mint amennyit Moszkva „előírányzott”.⁶ Az igazolhatatlan ítéletek nagy száma a magyar politikai rendszer megszilárdulását veszélyeztette – nem véletlen, hogy Rákosi 1953. júniusában elmarasztalták érte.

Az MKP, majd az MDP heves üldözésbe lendült már attól az időszaktól kezdve, hogy a hatalom monopóliumáért harcba indult. A kommunisták kihasználták a politikai rendőrségben betöltött vezető pozícióikból adódó előnyüket, s nemcsak arra késztültek, hogy adminisztratív intézkedéseket fogantossítsanak koalíciós partnereik ellen, hanem arra is, hogy politikai pereket rendezzenek.

Az üldözés intenzitása és mértéke, politikai motívumai és formái a hatalmon lévők politikai terveinek függvényében változtak. Az üldözés a politikai problémák kezelésének állandó eszköze maradt, és egy adott hatalmi csoport akaratának érvényesítését szolgálta az MKP, majd MDP politikai egyeduralmának időszakában.

Nehéz lenne pontosan megmondani, hány politikai perre került sor összesen, és hányan estek áldozatul. Zinner Tibor adatai⁷ szerint 1950 és 1954 között 781 542 ember állt bíróság

⁶ Lásd erről Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. I–II. k. Magvető Kiadó, Budapest–Magyar Füzetek, Párizs, 1972; dr. Koröm Mihály: *A személyi kultusz néhány kérdése és az európai népi demokráciák*. Budapest, 1987; Hódos György: *Kirakatpercek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában. 1948–1954*. Eötvös Kiadó, Budapest, 1990; Fehérvári István: *Börtönvilág Magyarországon 1945–1956*. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége kiadása, Budapest, 1990.

⁷ *Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből*. 1–3. k. Szerk.: dr. Horváth Ibolya–dr. Solt Pál–dr. Szabó Győző–dr. Zanathy János–dr. Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992–1994. A számsorok sokszor attól függően térnek el egymástól, hogy éppen ki, milyen célból, kinek és mikor készítette őket, ily módon is a pillanatnyi politikai érdekeknek megfelelően „korrigálva” a kimutatásokat. Lásd pl. a 117. számú írást végén közölt kimutatást. 1964. június 15.

előtt, s 59 százalékkukat marasztalták el. Az 1,1 millió feljelentésből 516 000 vádiratot állítottak össze. Az 1953-as közkegyelem 748 000 főt érintett, közülük börtönből szabadult 15 671 fő.

Az arányokat érzékeltetheti egy korabeli mondás, miszerint háromféle magyar van: aki börtönben van, aki már börtönben volt, és aki csak ezután kerül börtönbe.⁸

A pereket személyi láncreakció is követte; a vádlottaknak nemcsak a hozzátartozói, hanem sok esetben kollégái és barátai is megszenveték a történeteket, például megszüntették munkaviszonyukat. Pontos adatunk nincs arról, hogy ezek a törvénysértések hány ember egzisztenciáját, megélhetését és társadalmi helyzetét érintették. Még kevésbé lehet tudományosan feltárni, milyen volt a társadalom túlnyomó többségét kitevő apolitikus tömeg magatartása.

Gyarmati György találóan jellemzi a rendszert. Nem is az volt a legjellemzőbb, hogy a fennálló rend opponálóit meghurcolták, hiszen ez a hagyományos diktatúrában sem volt más képp. Sokkal inkább tekinthető a rendszer sajátosságának az: „Nem volt kalkulálható, hogy a kinevezett ellenségcsoportokon túl kiből lehetett el- és meghurcolt az átlagalattvalók bármely társadalmi szegmenséből, továbbá hogy a teljes körűen államosított társadalmi létszféra különböző szinten tevékenykedő káderei, valamint pozíció nélküli alkalmazottjai is bármiféle raciónális beláthatóság nélkül válhattak a hatalmi gépezet martalékává, s végül ugyanez vonatkozik a terroruralom szakszolgálatainak – rendőrség, hadsereg, politikai rendőrség, valamint a pártapparátus, illetve a tanácsrendszer – teljes állományára is.”⁹

⁸ Duncan Shiels: *A Rajk fivérek*. Vince Kiadó, Budapest, 2007. 147.

⁹ Gyarmati György: *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Történeti Hivatal, Budapest, 2000. Előszó.

A szociáldemokraták elleni perek¹⁰

A demokratikus köztársaság és államrend védelmében több ízben vizsgálat, majd ún. népbíróági különtanácsai eljárás indult olyan személyek ügyében, akiknek állásfoglalásai nem összeesküvések, vagy akár tiltott röpiratterjesztés útján, hanem parlamenti felszólalásokban, hivatalosan engedélyezett sajtótermékekben váltak ismertté. Így a Magyar Község tagjai ellen lefolytatott eljárásoknál, a Földművelési Minisztériumban leleplezett demokráciaellenes perben, Peyer Károly és társai,¹¹ a Nitrokémia- és a MAORT-pernél – Révai József nyelvi fordulatával élve – „amalgamozás” történt, ahol „valódi” kémek ügyét keverték össze politikai okokból bebörtönzöttekével. Eredetileg ezt a sajátos szakkifejezést az 1931-es „mensevik perre” alkalmazták, azon módszerek jellemzésére, amelyekkel a vádak fabrikáltak.¹²

A pereket általában kiterjedt, sokszor prejudikáló sajtókampány kísérte. Az is tény azonban, hogy az egyes perek a politikai-hatalmi kérdések eldöntésének eszköztárába tartoztak. A lefolytatottakkal szemben meghatározott „séma” szerint jártak el.¹³ A hazai szociáldemokratákkal például kivétel nélkül azt

¹⁰ Kádár Zsuzsanna: A magyarországi szociáldemokrata perek története (*Múltunk*, 1996/2.), valamint *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. – A perekről lásd még Zinner Tibor: *Adalékok a magyarországi koncepció perekhez*. História Klub füzetek 3, Székesfehérvár, é. n.; Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen 1944–1948*. Századvég, Budapest, 1998. 286–296.

¹¹ A korabeli sajtóban mint „James Quinn és társai” ügy szerepel. Peyer Károly már az első fokú ítélet kihirdetésekor külföldön tartózkodott.

¹² „...amalgámot képeznek, más szóval a különböző személyek vagy csoportjaik cselekedeteit és kijelentéseit oly módon ötvözik egybe, hogy azok egy valamennyiük ellen felállított közös vádat eredményezzenek.” (Friedrich Adler: A moszkvai per és a Szocialista Munkásinternacionálé. A dokumentumot közli: Surányi Róbert. *Múltunk*, 1990/2. 113.)

¹³ 1946-tól a politikai rendőrség egyes szociáldemokrata politikusokra is kiterjesztette a megfigyelést. A politikai rendőrség „a párt szeme, füle, ökle” volt. (Gyarmati György kifejezése.) Tevékenysége nyomán vált valóban tömegessé a represszió. A politikai rendőrség, valamint Péter Gábor Államvédelmi Hatósága működéséről részletesen lásd *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Történeti Hivatal, Budapest, 2000.

akarták elismertetni, hogy a Horthy-rendszer rendőrbesúgói voltak. Az emigrációból hazatérteknél pedig arra helyezték a hangsúlyt, hogy őket az imperialista kémszervezetek még 1945 előtt beszervezték, majd később házaküldték kémkedni. Azt kívánták bebizonyítani, hogy ezek az emberek összeesküvést szöttek a népi demokrácia megdöntésére, a párt vezetőinek leváltására. A párt legrégebbi tagjait, a 19-eseket és követőiket Rákosiék a frakcióharcok alapján minősítették. Szerintük a frakcióharcot a rendőrség kihasználta, s befurakodott a darabokra bomlott pártba. Ezzel magyarázták az 1930-as évek közepén történt feloszlást, valamint azt, hogy ennek hatása még a felszabadulás után is érződött a pártban. Ez lehetett az „eszmei alapja” Rákosi Mátyás bizalmatlanságának, s ő ezt a kétkedő, mindenben besúgót, spiclit látó szemléletét kiterjesztette a szociáldemokratákra is.

A gyakorlatban a párt főtitkára a legapróbb részletekbe is beleszólt, meghatározta a vizsgálatok irányát, eszközeit és módszereit. A fő koncepciók kidolgozásában perenként más és más volt a politikusok és az államvédelmisek aránya, s a vizsgálatokban gyakran részt vettek, segítettek a Magyarországon tartózkodó szovjet tanácsadók is.¹⁴ Rákosi minden részletre kiterjedő irányító szerepét és korlátlan hatalmát mutatja, hogy a perekben kihirdetendő ítéletkeretek hamarabb érkeztek tőle az ÁVH-ra, mint a neki küldött összefoglaló jegyzőkönyvek vissza.

Az Államvédelmi Hatóságot sokáig nem a párt testületei, hanem egyes személyek – Rákosi, Farkas és Gerő – irányították, s így a pártellenőrzés elmaradása miatt az MDP KV Titkárságának az ÁVH-ra vonatkozó bírálataival sem foglalkoztak érdemben.

¹⁴ Az pedig külön érdekesség és jól jellemzi a korabeli információáramlást, hogy amikor például Szakasits Árpád találkozott Puskin magyarországi szovjet nagykövettel, utána ígéretet tett, hogy a szociáldemokrata küldöttek kongresszusának gyorsírási jegyzőkönyvét közvetlenül átküldi neki! Tehát a szovjet fél naprakész információkat szerzett egy magyarországi párt belső ügyeiről, ami később segítette a perek előkészítő munkálatait is. (*Szovjetszkij faktor v Vosztočnoj Evropě, 1944–1953*. I. k. 1944–1948. Dokumenti. Rosszpen, Moszkva, 1999. Közl.: Simon István: I. m. 19.)

A „trojka” – esetenként egy-egy PB-taggal kiegészülve – intézkedett az államvédelmi ügyekben. Ezt a bizottságot Rákosi kezdeményezésére a párt Politikai Bizottsága alakította meg, s rendőrségi és igazságügyi hatáskörrel ruházták fel: nyomozást, vizsgálatot kezdeményezhetett, őrizetbe vételeket foganatosíthatott, s időnként formális jelentést készített az MDP PB számára. E bizottság, a kollektív vezetés megsértésével a törvénytelenések egyik legfőbb forrásává lett. „Jogalapot” a törvénytelenésekhez az 1949. júniusi párthatározat 5. pontja adott – az akkor érvényben lévő köztársasági törvényben, majd az 1949. augusztusában életbe lépett új Alkotmányban biztosított emberi és állampolgári jogok kiiktatásával.

A kommunisták ellenségeinek számító szociáldemokratákkal szemben nem indultak látványos kirakatpercek; csendben, zárt tárgyalásokon ítélték el őket.

A Peyer-per

1948-tól minden jelentős bírósági ügy valamilyen politikai eseményhez kapcsolódott. A népbírószági vizsgálatokat, különtanácsai eljárásokat gyakran parlamenti képviselők ellen indították, így a még 1947-ben elkezdődött pert is, a Peyer Károly és 13 vádlott-társa ellen indított kémpert.¹⁵

1947. november elején robbant ki az ún. Gábor-Pisky Schmidt-kémügy. A vád szerint dr. Pisky Schmidt Frigyes, a Magyar Közalkalmazottak Szabad Szakszervezetéhez beosztott néppügyész, valamint Gábor Róbert,¹⁶ az ÁVH XIV. kerületi cso-

¹⁵ Lásd Szakács Sándor–Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete”. Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948*. Budapest, 1997. 349–361. „A »peyerizmus« a vádlottak padján” c. fejezet.

¹⁶ Sam, alias Pisky Schmidt Frigyes és Edmund, alias Gábor Róbert arra a kérdésre, hogy miért nem az angolokat keresték meg, akikkel a szociáldemokratáknak korábban is hagyományosan jó kapcsolataik voltak, így érveltek: „Először is nem bízunk az angolokban, mert Titót támogatják. Másrészt azért, mert nincs reális elképzelésünk a szovjet szándékokkal szemben, Szakasitsot elfogadják valódi szocialistának, ahelyett, hogy a valóságnak megfelelően a kommunisták bábjának tekintenék. Harmadszor arra gyanakszunk, hogy az ang-

portjának vezetője, alhadnagy érintkezésbe lépett az Egyesült Államok budapesti hivatalos közegeivel, és „ellenséges beavatkozásra” akarták rábírní az USA kormányát. Piskynek mint volt újságírónak, régi szociáldemokrata párttagnak és a szakszervezetnél bizalmi állást betöltő népbüvésznek nagy ismeretségi köre volt. 1947. szeptember 27-én, Gábor Róberttel együtt, amerikai segítséggel elhagyta az országot. Ennek az angol-amerikai kémkedésnek a szála – a nyomozás adatai szerint – Peyer Károlyhoz és dr. Valentiny Ágostonhoz vezetnek.¹⁷ Peyer ellen vádiratot adtak ki mentelmi jogának felfüggesztését kérve, mire ő november 19-én elhagyta az országot. A vádiratot távollétében, december 20-án hozták nyilvánosságra.¹⁸ A vád a következő volt ellene: 1947 nyarán, egy esetleges pártszakadás esetén, a jobboldaliak ki akartak válni az SZDP-ből, hogy új polgári pártot¹⁹ alapítsanak, amely a magyar koalíciós kormány külpolitikájával ellentétben egyoldalúan az Egyesült Államok felé orientálna. Amennyiben pedig Peyernek sikerülne az amerikaiakat rávennie arra, hogy avatkozzanak be a magyar belpolitikába, az új párt a koalíciós kormányzat megbuktatásával maga ragadná meg a hatalmat az országban. Ennek érdekében Peyer és politi-

lok, akár szocialisták, akár nem, a valóságban nem ellenzik Kelet-Európa szovjet uralom alá kerülését. Ez kitűnik abból, amit Mikolajczykra és a lengyelekre erőltettek. Amerika megkísérelte, hogy segítsen Magyarországnak a békeszerződéssel, Nagy-Britannia ezzel nem törődött... Amerika a vezető hatalom manapság.” (James McCargar, az USA magyarországi követségének titkára [írói álneve: Christopher Felix]: *The Spy and his Masters. A Short Course in the Secret War*. BFL TÜK-anyag. 246. d. V-108155/a.b.; Legfőbb Ügyészség BFL 21.113/1989. Legf. Ü. szám hivatalos feljegyzés. 1989. október 26. dr. Stauber József osztályvezető ügyész aláírásával. A könyvből készült magyar nyelvű kivonat a 203. oldal 3. bekezdésétől. [A kém és főnökei. Rövid bevezetés a titkos háború történetébe.]

¹⁷ Az 1947-es választások előtt Peyer és Valentiny pénzt kért az USA budapesti külképviseletétől ellenzéki szociáldemokrata párt támogatására. Ám pénz és támogatás helyett a szokásos elutasító választ kapták: az amerikai kormány nem avatkozik be más országok belpolitikájába. (Lásd erről részletesebben Borhi László: *Az amerikai diplomácia és a szovjet politikai, gazdasági térnyerés Magyarországon*. Kéziratoss disszertáció, Budapest, 1993.)

¹⁸ 1947/Nü. 7274/1. sz. Vádirat. BFL 82.672/49.

¹⁹ Később valóban létrejött a Független Szocialista Párt.

kai elvbarátai több hónapja tanácskoztak a budapesti amerikai képviselet néhány munkatársával és az AP hírügynökség tudósítójával, s Peyer felvette a kapcsolatot a nyugati szociáldemokrata pártokkal is. Az amerikai válasz késett, és az 1947-es SZDP-kongresszuson megrovásban részesített Peyer a Magyar Radikális Párt listáján lett országgyűlési képviselő.²⁰

Dr. Valentiny Ágoston egyszer, Peyer Károly háromszor tárgyalta az amerikaiakkal; az előbbi ellen akkor még nem emeltek vádat. Valentinyt 1950. június 14-én bebörtönözték, s a Budapesti Katonai Törvényszék életfogytiglanra ítélte. 1955-ben szabadult és rehabilitálták.²¹ Peyert és társait 1947. december 12-én azzal vádolták meg, hogy a demokratikus államrend megdöntésére mozgalmat szerveztek, és abban tevékenyen részt vettek.

A Budapesti Népbírószág Öttagú Különtanácsa 1948. február 16-án hirdetett ítéletet a Peyer Károly és társai – összesen 14 vádlott – elleni perben (l. az 1. táblázatot).²² Peyert egyebek között abban marasztalták el, hogy „a felszabadulást követő idők belpolitikai fejleményeinek tapasztalataira figyelemmel számot kellett volna vetnie, azzal, hogy a mögéje felsorakozó tömeg azokból a reakciós erőkől alakulna ki, amelyeket a szocialista világnézettől világok választanak el, kezdeményezése tehát nem csupán büntetőjogilag tiltott célkitűzés, de várható eredménye miatt is támadás a demokratikus államrend ellen.”²³

Az ítéletben a kémkedés vádjá mellett – azaz annak feltételezése mellett, hogy a nyugati nagyhatalmak segítségét kérte a magyar demokratikus rendszer megdöntésére – az a vád is megjelent, hogy Peyer az SZDP megbontásával, a pártellenzék bázisán, olyan szocialista jellegű pártot akart alapítani, amely a magyar koalíciós kormány külpolitikájával ellentétesen egyol-

²⁰ Peyer Károly életrajza. *Országgyűlés almanachja*, 1947. szeptember 16.–1949. április 12. Történelmi sorozat. III. k. Budapest, 2005. 319–321.

²¹ Valentiny Ágostonról és börtönéveiről lásd Gantner Péter: *Valentiny Ágoston, az elfelejtett államférfi*. I.A.T. Kiadó, Budapest, 2010.

²² Nb. XXIII. 3757/1947/8. sz. és a NOT I. 1261/25/1948. sz., 1948. július 6-i ítélete. BFL 82.672/49. sz. népbírószági anyag.

²³ Nb. XXIII. 3757/1947/8. sz. ítélet. BFL 82.672/49. sz. 29.

1. táblázat. A Peyer-perben elítéltek

Név	Hanyadrendű vádlott	Ítélet	Születés helye, dátuma	Halálozás helye, dátuma	Foglalkozása a per idején
Peyer Károly	1.	8 évi fegyházbüntetés	Városlód, 1881. május 9.	New York, 1956. október 25.	Országgyűlési képviselő
dr. Pisky Schmidt Frigyes	2.	10 évi kényszerszolgálat (távollétében)	Budapest, 1920. november 4.	n. a.	Hírlapíró, a Közalkalmazottak Szakszervezet központi vezetőségi tagja
Gábor Róbert	3.	Kötél általi halál (távollétében)	Budapest, 1921. október 18.	n. a.	Magántisztviselő, az SZDP rendőrségi csoportja vezetőségének tagja
Pisky Zoltánné szül. Virágvölgyi Ilona	4.	A Budapesti Népbíróóság 1948. február 16-án Nb. XXIII. 3757/1947-8. sz. alatt hozott ítéletével felmentette	Szeged, 1910. február 24.	Budapest, 1976. július 24.	

Kürthy Tamás	5.	2 évi fegyház, másodfokon 5 év kényszerszolgálat	München, 1921. március 6.	n. a.	Vegyésszámológép
Stirling György	6.	3 évi fegyház, másodfokon 6 év kényszerszolgálat (várpalotai szénbánya)	Budapest, 1921. február 25.	n. a.	Kultuszminiszteri sajtóelőadó, újságíró
Pisky Schmidt Frigyesné szül. Faragó Katalin	7.	1 évi börtön, a NOT I. 1261/25/1948. sz. ítéletével felmentette	Budapest, 1924. február 17	n. a.	
Urbán Tiborné szül. Fischer Erzsébet	8.	1947. október 31. és december 4. között előzetes letartóztatásban volt, de nem ítélték el a perben	Budapest, 1921. április 5.	n. a.	Varrónő
Pallós (Proiszl) Erzsébet	9.	Öthavi fogház, a NOT I. 1261/25/1948. sz. ítéletével felmentette	Pittsburgh, 1916. június 15.	n. a.	Magántisztviselő, amerikai állampolgár
Vajda József	10.	Négyhavi fogház, a NOT NOT I. 1261/25/1948. sz. ítéletével felmentette	Újpest, 1924. március 20.	n. a.	Szakszervezeti tisztviselő

1. táblázat. A Peyer-perben elítéltek (folytatás)

Név	Hányad rendű vádolt	Ítélet	Születés helye, dátuma	Halálzás helye, dátuma	Foglalkozása a per idején
dr. Varga József	11.	Négyhavi fogház, a NOT I. 1261/25/1948. sz. ítéletével felmentette	Kulcsóvár, 1923. április 25.	n. a.	Ügyvédjelölt
Kérőfi Nagy Zoltán	12.	1 évi börtön, a NOT I. 1261/25/1948. sz. ítéletével felmentette	Halmi, 1917. június 14.	n. a.	Magántisztviselő
Vaskúti Elemérné szül. Burgermeister Katalin	13.	Négyhavi fogház, betegsége miatt büntetését a Mosonyi utcai rabkórházban töltötte	Érsekújvár, 1894. augusztus 23.	n. a.	n. a.
Németh Gyula	14.	Négyhavi fogház	Ivancz, 1911. december 18.	n. a.	n. a.

dalúan az Egyesült Államok felé orientálódna.²⁴ Távollétében nyolcévi fegyházbüntetéssel sújtották. A másodrendű vádlottat, dr. Pisky Schmidt Frigyeszt tízévi kényszermunkára ítélték. A harmadrendű vádlott, a rendőrség kötelekében az „államrend bizonyságát szolgáló” Gábor Róbert kapta a legsúlyosabb büntetést: halálra ítélték. A többieket négy hónap és nyolc év között a legváltozatosabb ítéletekkel sújtották (fegyház, fogház, börtön, kényszermunka, internálás).²⁵ Az ügy három, szökésben lévő fővádoltja mellett a perbe fogottak között családtagok is szerepeltek: Pisky felesége, anyósa, Gábor menyasszonya; őket bűnpártolás és feljelentési kötelezettségük elmulasztása miatt marasztalták el.

Az ítélet elkészítéséhez néhány „apró” jogi formáság hiányzott csupán, egyebek között az, hogy a parlament felfüggeszse Peyer képviselői mentelmi jogát. Erre 1947. november 21-én került sor, két nappal azután, hogy elhagyta az országot. Együttal megfosztották magyar állampolgárságától.²⁶ Ugyanaznap még országos körözést is kiadtak ellene: „167-168 cm magas, kopasz fej, nagy bajusz, gömbölyű arc, behúzott nyak, kicsit púpos test-

²⁴ 1947. november 16-án a *Szabad Nép* főszerkesztője, Révai József „A semmiben nem ismerünk tréfát” című vezércikkében az elsődleges célpont Peyer Károly volt: „Tanulja meg végre mindenki, akit illet, hogy az imperialistákkal való összejárás, egyes külföldi hatalmak »informálása« nem politikai tevékenység, hanem közönséges hazaárulás.”

²⁵ A vádirat a Budapesti Néppügyészsen íródott, 1947. december 12-én (1947. Nü. 7274/1. sz.) 14 vádlottra, dr. Ferencz Tibor vezető néppügyész és dr. Szöllősi Loránd néppügyész aláírásával. Első fokón a Budapesti Népbíróság öttagú különáncsa dr. Sipos Zoltán törvényszéki tanácselnök vezetésével hozott ítéletet 1948. február 16-án (Nb. XXIII. 3757/1947. sz.). Ugyanakkor felmentette a 4., 8., 10., 11. rendű vádlottakat. Másodfokon a dr. Jankó Péter tanácselnök által vezetett Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT I. 1265/25/1948. sz.) ítéltet 1948. július 6-án. (BFL TÜK-anyag, V-108155/a, b.)

²⁶ Az Országgyűlés mentelmi bizottságának jelentése a demokratikus államrend és a demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló szövetkezés büntetével gyanúsított Peyer Károly országgyűlési képviselő mentelmi ügyében (30. szám). Az Országgyűlés elnökének 4299/1947. sz. értesítése (Peyer Károly mentelmi jogát – nevezett előzetes letartóztatására is kiterjedő hatállyal – felfüggesztette). A magyar köztársaság kormánya 14 000/1947. Korm. sz. határozata Peyer Károly budapesti lakosnak az 1939. évi XIII. tc. 7. par. (4.) bekezdése alapján magyar állampolgárságától való megfosztása tárgyában.

tartás.²⁷ McCargar (Christopher Felix) *The spy and his masters. A short course in the secret war* című könyvében a következőképpen jellemezte Peyer Károlyt: „Peyer pontosan úgy nézett ki, mint a császári idők bécsi kocsmárosa. Alacsony, kövér, borotvált fejjel, gyönyörű felfelé kunkorodó bajusszal. Szemei gyakran önkénytelenül hunyorogtak. Ravasz volt, de nem nélkülözötte a személyiségéből eredő kecsességet.”²⁸

Peyer órákkal letartóztatása előtt, rejtekúton menekülve hagyta el az országot.²⁹

1948. márciusában Rákosi Mátyás kifejtette nézeteit a magyar sajtó színvonaláról. A szenzációhajhászás eltereli a tömegek figyelmét a fontos kérdésekről – mondta.³⁰ Így vált szenzáció helyett fontos politikai demonstrációvá Peyer Károly és társai tárgyalása, amely „feltárta” a Szociáldemokrata Párt belső ellentéteit.

Néhány hónappal Peyer után Bán Antal iparügyi miniszter is kénytelen volt az emigráció útját választani.

A Nitrokémia-ügy.

A sajtó 1948. január 30-án tájékoztatta a közvéleményt az év első politikai bűnügyéről, a Nitrokémia-ügyről.³¹ Az 1948. február 8-án közzétett „Nitrokémia-rémregény” már ismertette a vádirat lényegét.³²

²⁷ Szolgálati jegy. 1947. november 21. 13 óra 30 perc. dr. Timár István r. ezr. (BFL TÜK-anyag, V-108155/a,b.) „Az országgyűlés nevezett mentelmi jogát ma felfüggesztette, Peyer folyó hó 19-én délután lakásáról eltűnt.”

²⁸ BFL TÜK-anyag. 246. d. V-108155/a,b. Legfőbb Ügyészség BFL 21.113/1989. Legf. Ü. szám hivatalos feljegyzés, 1989. október 26. dr. Stauber József osztályvezető ügyész aláírásával. A magyar nyelvű kivonat, 203.

²⁹ A Sopronhoz közeli Brennbergbánya egyik föld alatti tárnáján keresztül Auszriába menekült, többek között egy Harangozó nevű ember segítségével. (Somogyi Mária kihallgatási jegyzőkönyve a Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztálya Elhárító alosztályán. 1948. március 12. FM-per.)

³⁰ Gyilkosság, rablás, totólegendák: *Szabad Nép*, 1948. március 24.

³¹ A Budapesti Népgyűlés hivatalos közleménye a Nitrokémia-ügyben. *Szabad Nép*, 1948. február 4.; Szakács Sándor–Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természeté”*. 362–379.

³² *Szabad Nép*, 1948. február 8.

A Nitrokémia-ügyet – amelyben szabotázs, ipari kémkedés és valutabűnügy miatt letartóztatták a szociáldemokrata ipari államtitkárt, Bán Antal legközelebbi munkatársát, Kelemen Gyulát is – mint az első nagyarányú panamát „tálalták” a nagyközönségnek. Az SZDP megpróbált „előre menekülni”, s lemondatta Kelemen az államtitkárságról, a képviselőségről és a pártvezetői tisztségről.

1948. január 17-i PB-ülésen még nem volt hajlandó lemondani, majd rá pár napra Bán, Szakasits és Marosán előtt – amikor már a budapesti népgyűlészség kérte kiadatását – mégis lemondott, mondván: „mentelmi és más jogok nélkül akarja megvédeni az igazságot, és ebben az ügyben csak állampolgári jogaira reflektál, és nem akar nehézséget okozni a hatóságoknak, akik vizsgálják az ügyet”. Abban állapodtak meg, hogy a lemondás után a párt biztosítja, hogy a belügyi szervek nem veszik őrizetbe Kelemen Gyulát, aktája majd a londoni útvjáról hazatérő Ries István igazságügy-miniszter kezeibe kerül. Szakasits nevében Horváth Zoltán járt el az MKP-ban, s kérte Rákosit, hogy tekintsen el a letartóztatástól.³³ Miután azonban a parlamenti ülést azal kezdtek, hogy felolvasták a lemondólevelet, szerencsétlenül egy óra múlva letartóztatta a politikai rendőrség.³⁴

Rákosi Mátyás megfogalmazása szerint „Kelemen olyan nagy bálna volt a szociáldemokrata akváriumában, akit akkor normális eszközökkel nem lehetett volna egyszerűen kiemelni... Így aztán nem maradt más hátra, mint hogy az ügyet bírósági útra tereljük.”³⁵

A február 2-án kezdődő tárgyalás vezetésével dr. Olti Vilmost, a kiemelkedő jogi felkészültségű tanácsvezetőt bízták meg. A Nitrokémia-ügy éppúgy kompromittálta a szociáldemokrata Bán Antal iparügyi minisztert, mint a Magyar Testvéri Közösség „összeesküvés” a miniszterelnököt és a nemzetgyűlés

³³ Belügyminisztérium Történeti Irattára (BMTI) 1205/2. (SZ-866.)

³⁴ Kelemen Gyula életrajza: *Országgyűlés almanachja*, 1947. szeptember 16.–1949. április 12. Történelmi sorozat. III. k. Budapest, 2005. 197–198.

³⁵ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956*. 2. k. 470–471.

elnökét, illetve az egész akkori Kisgazdapártot. A per célja az volt, hogy elősegítse a szociáldemokrata „jobboldal” elleni koncentrált támadás sikerét.³⁶

A per fővádlottja Kelemen Gyula szociáldemokrata iparügyi államtitkár mellett a Honvédelmi Minisztérium adminisztratív államtitkára, Sárkány József és a Nitrokémia vezérigazgatója, Szabó Kornél. A per valódi főszereplője azonban Közép-Európa egyik legnagyobb hadianyaggyárának, a Nitrokémiajának az előző igazgatója, Makay Miklós volt, aki a nyomozás megkezdése előtt, már 1946-ban Nyugatra távozott.³⁷ A gyár széles körű nemzetközi ipari és gazdasági kapcsolatokkal rendelkezett, többek között Svájccal és Braziliával, ahol ifj. Horthy Miklós követ³⁸ is közreműködött a gyáralapítások ügyintézésében. 1946-ra a Nitrokémiajának több millió dolláros követelései voltak ezekben az országokban. A brazil gyárat a Nitrokémia által biztosított dokumentáció alapján építették fel, majd Svájcban ennek bővített változatát akarták létrehozni. A tervek megvalósításához az 1944 előtti külföldi devizakövetelések behajtására volt szükség, amihez az államtitkárok – egyébként a Nitrokémia végrehajtó bizottságának tagjai – írásbeli felhatalmazást adtak Makaynak. Ő a lőporgyártási eljárás dokumentációját kivitte külföldre, a többi hivatalos úton Szabó Kornél küldte utána. Az akkori jogszabályok szerint hadifontosságú cikkek gyártására vonatkozó magyar szabadalmat külföldre csak a honvédelmi és az iparügyi miniszter hozzájárulásával lehetett kivinni. Az államtitkár vádlottak ezeknek a dokumentumoknak a kijuttatásáról nem tudtak, ők csak a külföldi követelések behajtására szólították fel Makayt.

³⁶ Rákosi Mátyás erre már a PB 1948. január 22-i ülésén utalt, mikor arról beszélt, hogy „Kelemen ügyében pártvonalon azonnal terjeszteni kell, hogy ez a jobboldal kiküszöbölésének csak a kezdete”. (PIL 274. f. 3/128. ó. e.)

³⁷ Korábban a VKF III. Bíróság a Kiss János és társai elleni bűnügyben halálra ítélte, majd kegyelemben részesült. Lásd még Jenei Károly: *A fűzfői Nitrokémia Ipartelep története, 1921–1948*. Fűzfő, 1976.

³⁸ Ennek alapján igyekezett a népügyész „horthysta konspirációt” is a perbe keverni.

A vád lényegében három fontos pontra épült:

1. Összeesküvéssel csempészték külföldre egy alapvető fontosságú szabadalmat. Azt, hogy Makay a saját találmányát vitte külföldre, a bíróság elismerte, de úgy ítélte meg, hogy „a népi demokrácia felfogása szerint senki nem rendelkezhet tudásával szabadon, mert a nép adófilléreiből létesített intézmények, iskolák, egyetemek révén szerezzük meg a tudást”.

2. Azt, hogy Makay Miklósnak felhatalmazást adtak a külföldi követelések behajtására, a bíróság úgy értelmezte, hogy a vádlottak összejátszottak vele; hiszen tudták, hogy nem fog hazatérni. Tehát tudatosan károsították meg az országot. A kicsikart vallomások alapján a bíróság bizonyítottan vette a „hűtlenség büntetést”.

3. Szabó Kornélt, a Nitrokémia vezérigazgatóját azzal vádolták, hogy tudatosan szabotálta az 1947. évi terv végrehajtását.

A Budapesti Népbíróság 1948. március 4-én hozott ítéletet a Szabó Kornél és hat társa elleni perben. Hűtlenség miatt Szabó Kornélt halálra ítélték és kivégezték, az államtitkárok életfogytiglani fegyházbüntetést kaptak (1. a 2. táblázatot).³⁹

A pert politikai propaganda kísérte. A kommunisták a szociáldemokraták „önmegtisztítását” szorgalmazták. Révai József 1948. február 5-i vezércikkében a Kelemen-ügyre hivatkozva követelt határozottságot az SZDP „baloldalától”: „A Kelemen-ügy kipattanása indította el azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen bontakozott most ki a magyar munkásosztály nagyarányú fellépése az ellenség ügynökeinek eltávolítása érdekében a munkásmozgalomból.”⁴⁰ Csepelen, a két munkáspárt aktívaértekezletén a kommunisták a „jobboldali” szociáldemokraták elleni fellépést sürgették. Kelemen Gyuláról többek között kijelentették: a „kommunistaellenesség bajnoka...”, és kiderült róla,

³⁹ Kelemen Gyula dossziéját a BMTI 1205/2. (SZ-866) szám alatt 1946-ban nyitotta meg és az 1946 és 1949 közötti hálózati jelentéseket, átiratokat és jellemzéseket tartalmazza. A Belügyminisztérium Történeti Irattárának anyagait 1997-ben átvette az újonnan megszervezett Történeti Hivatal (a továbbiakban: TH). Jelenleg Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL).

⁴⁰ *Szabadság*, 1948. február 5.

2. táblázat. A Szabó Kornél és társai perében elítéltek

Név	Hányad rendű vádolt	Ítélet	Foglalkozása a per idején
Szabó Kornél	1.	1947. november 21. és 1948. február 2. között rendőri őrizetben volt, 1948. március 4-én halálra ítélték	A Nitrokémia gyár vezérigazgatója, volt honvédelmi biztos a Honvédelmi Minisztérium összes vállalatánál
Sárkány József	2.	1947. december 21. és 1948. február 2. között rendőri őrizetben volt, 1948. március 4-én életfogytigliani fegyházra ítélték	Honvédelmi minisztériumi államtitkár
Kelemen Gyula	3.	1948. január 29. és 1948. február 2. között rendőri őrizetben volt, 1948. március 4-én életfogytigliani fegyházra ítélték. Később rehabilitáltak és 1963. június 1-én felmentették	Iparügyi államtitkár, az SZDP vezetőségi tagja, országgyűlési képviselő
Gyöngyösi István	4.	1947. november 27. és 1948. február 2. között rendőri őrizet, 1948. március 4-én 15 évi fegyházra ítélték	A Nitrokémia ügykezelő helyettes igazgatója
Steller Lajos	5.	1947. november 24. és 1948. február 2. között rendőri őrizetben volt, 1948. március 4-én életfogytigliani börtönre ítélték	A Nitrokémia főmérnöke
Weissmahr Béla	6.	1947. november 24. és 1948. február 2. között rendőri őrizetben volt, 1948. március 4-én 8 évi fegyházra ítélték	A Nitrokémia mérnöke
dr. Krell Kornél	7.	1948. március 4-én azonnal szabadlábra helyezték	n. a.

hogy 40 millió forinttal károsította meg a magyar demokráciát.⁴¹ Farkas Mihály kevésnek találta azt, hogy az SZDP Politikai Bizottsága lemondatta Kelemen tisztségeiről. Úgy látta: „A szociáldemokrata sajtó az egész ügyről mélyen hallgat, ami azt a látszatot kelti, hogy a Szociáldemokrata Párt hivatalosan nem hajlandó »elejteni« a jobboldali, demokráciaellenes Kelemen Gyulát. Ezt a látszatot megerősíti az a tény, hogy Kelemen Gyula még mindig tagja a Szociáldemokrata Pártnak. Véleményünk szerint Kelemen Gyula kizárásával nem volna szabad a bírói ítéletig várni.”⁴² A szociáldemokrata Gallai Lajos az Országgyűlés 54. ülésén a következőképpen fogalmazott: „A sors ironiája, hogy aznap, amikor Kelemen volt államtitkár áll a népbírák előtt, ugyanakkor a parlamentben az iparügyi tárca áll a bírái előtt... A Bán- és Kelemen-korszak lezárult.”⁴³ A Szaktanács főtítkára, az MKP parlamenti szószólója, Kossa István követelte az Iparügyi Minisztérium „kitakarítását”, és meggyanúsította Bán Antalt, hogy ő fedezte Kelemenék „üzelmeit”. Egy évvel korábban még a kisgazdapárti államtitkár, Mistéthy Endre volt a célpont, most a szociáldemokrata miniszter.

A hatás napokon belül jelentkezett. A népügyész vádbeszédében már azt ecsetelte, hogy Bán Antal miniszter svájci tartózkodása alatt találkozott Makayval, így tehát tudott a visszaélésekről. A bűnügy a nemzet gazdasági érdekeit közvetlenül sértő valóságnak tűnt. Ugyanakkor a Horthy család és a szociáldemokrata jobboldal között a sajtó által kiszínezett „érdekközösség” messze nem állt arányban a valós részletekkel. A per jelentősége – akárcsak a Magyar Testvéri Közösség ügye – nem a tárgyalóteremhez kötődött. Ahogy Nagy Ferenc miniszterelnök nem került népbírószám elé, ugyanúgy nem került oda a per va-

⁴¹ Iratok a Csepel Vas- és Fémművek történetéhez. 1892–1977. Szerk.: Bacsoni Gábor. Budapest, 1977. 337–339. (A *Fogaskerek* 1948. február 23-i száma.)

⁴² PIL 283. f. 10/198. ó. e. 298. – Rákosi, Rajk és Gerő megtárgyalta az ügyet, s az SZDP-vel szembeni lojalitásból beleegyeztek, hogy ne rendőri intézkedésre vegyék őrizetbe, hanem bírói úton: BMTI 1205/2. (SZ-866.)

⁴³ Gallai Lajos országgyűlési beszédvázlatai. PIL 891. f. 14. ó. e. (1948. február 26.)

lóságos „fővádlottja”, Bán Antal sem. A volt miniszterelnök kint maradt Svájcban, az iparügyi miniszter pedig érvényes útlevéllel utazott oda.

A per szereplőit koherens módon válogatták össze. Szabó Kornél miniszteri biztos volt a Nitrokémiánál és az összes honvédelmi tárca alá tartozó vállalatoknál, később vezérigazgatója lett a Nitrokémiának. Gyöngyösi István ügykezelő helyettes igazgatóként dolgozott a Nitrokémiánál. Sárkány József a Honvédelmi Minisztérium kötelékében, Kelemen pedig az Iparügyi Minisztériumnál a kormány befolyásának tényleges érvényesítőjeként szerepelt, továbbá a Nitrokémia VB tagjai is voltak. Steller Lajos a Nitrokémia főmérnöke, a technikai titkok ismerője volt.

Az ítélelethozatal dátuma még jobban megvilágítja az ügy hátterét, mint maga az ítélet. 1948. március 5-én közölték a lapok, hogy Kelemen és társait a bíróság elítélte.⁴⁴ Egy nappal később már megkezdődött az a szociáldemokrata kongresszus, amely a fúziós javaslatot tárgyalta. A fúziót a „jobboldal kártékonyásával” indokolták. Ezért volt szükség erre a justizmordra, a fúziót ellenzők megfélemlítésére.

Amikor pedig a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) július 12-én jogerőre emelte az első fokú ítéletet,⁴⁵ már nem létezett az SZDP.

Több, a szociáldemokraták ellen később lefolytatott eljárás gyökerei a Kelemen-ügyet is érintik. A korrupcióval és úgy mond „peyerizmussal” vádolt Kelemen Gyula bebörtönzése után megindult pénzgyűjtő akciók kezdeményezőit ugyanis sorra börtönbe vetették.⁴⁶

⁴⁴ Bár a vád megdőlt, mivel a felsorakoztatott tanúk nem tudtak bizonyítékkal szolgálni, mire Kelemen Gyula ügyvédje kérte védelem szabadelőjárás helyezését. Felfüggesztették az ülést, nem hoztak határozatot, majd az ügyész több órás vádbeszédet tartott, és elutasították a védelem kérését.

⁴⁵ Szabó Kornél és társai pere. BFL Nb. 879/48. sz.

⁴⁶ PIL 283. f. 7/83. ó. e. 182–192. – Férje börtönévei alatt Kelemen felesége úpesteri munkásoktól kapott anyagi és egyéb segítséget. A Szálasi Ferenc volt magánzárkájában raboskodó Kelemen Gyulától elvonták az olvasás és írás jogát.

Igen tanulságos, a korabeli gondolkodásmódot jól tükrözi az a kérelem, amelyet Kelemen Gyula és védője, dr. Vészy Mátyás⁴⁷ a Budapesti Népbírósághoz nyújtott be: „Amikor arról értesültem, hogy egyes vádlottak e csúnya botrányba engem belekevertek, magam hárítottam el minden akadályt az elől, hogy ügyem a leggyorsabban kitisztáztassék, s a demokrácián esett ez a látványos folt az én rendelkezésre állásommal tisztázható legyen. Nem kértem ügyem eltussolását, nem tértem ki a felelősségrevonás alól, mert vezetett az a hit, amely majd három évtizedes szociáldemokrata múltamból folyik: hogy az a demokrácia, annak bírósága, nekem igazságot fog szolgáltatni, amelyért életem eddigi folyamata alatt ugyanúgy küzdöttem, minthogy meg nem ingatható hittel fogok és akarok a jövőben is küzdeni. Aminő hittel letéve az államtitkári állást és képviselői tisztséget, állottam a magyar népbíróság elé, ma az életfogytiglani fegyház súlyával terheltén ugyanazzal a hittel és bizalommal várom, büntetlenségem teljes tudatában a felmentő ítéletet.”⁴⁸

Kelemen Gyula és társai 1956-ban szabadultak, egyéni kegyelemben részesültek. Kelemen részt vett az 1956-os forradalomban újjászerveződő SZDP létrehozásában, pártja főtitkára lett. Kéthly Annával, a párt elnökével és Fischer Józseffel, a párt főtitkárhelyettesével együtt belépett Nagy Imre koalíciós kormányába.

A Rajk-per és a szociáldemokrácia

A Kelemen-ügyet, a szociáldemokraták elleni fellépés első hullámát követte a „tetőzés”: a „jobboldali” szociáldemokraták elleni hadjárat. Az SZDP lejáratására, vezetőinek kompromittálására

⁴⁷ Vészy Mátyásnak a Kelemen-ügy nemcsak mint ügyvédnek, hanem mint politikusnak is szívügye volt: „nekem, aki teljesen a jobboldali szociáldemokraták ideológiájába állítottam be magam, a polgári vonal teljes fenntartása mellett” – írta. BMTI 1205/2. (SZ-866.) Jelentés. 1948. június 25.

⁴⁸ Kelemen Gyula vádlott kérelme az NB. IX. 879/1948. számhoz a Szabó Kornél és társai ellen indított bűnügyben a főtárgyaláson bejelentett semmisségi panaszainak indoklása tárgyában. (A szöveget Szélig Imrénétől kaptam, amíg ez úton is köszönetet mondok.)

országossá terebélyesedő kampányt a pártvezetés már képtelen volt lefékezni. A kampány célja az volt, hogy a párt önállóságához ragaszkodó politikusokat még kongresszus, sőt a sportcsarnoki gyűlés előtt eltávolítsák. Ezt azonban nem lehetett egyik pillanatról a másikra végrehajtani. Az országos pártfórumokon demokratikusan megválasztott vezetőségi tagok felett ugyanis csak a választó testület ítélkezhetett. Az MKP-listán szereplő mintegy 40 vezetőt felszólították, hogy az előállott helyzetre, a mozgalom érdekeire való tekintettel mondjanak le. Néhányan vita nélkül félreálltak, többen azonban – Kisházi Ödön, Takács Ferenc, Vas-Witteg Miklós – nehezen engedtek a nyomásnak. Egyrészt az ellenük hangoztatott vádat utasították vissza, már-mint hogy „jobboldaliak” lennének; másrészt arra hivatkoztak, hogy őket csak a választói testület hívhatja vissza. Lemondóleveleket többen az utolsó pillanatban írtak meg. Az 1948. február 18-i sportcsarnoki gyűlésen Marosán György olvasta fel a félreállított, lemondott, lemondatott, illetve kizárt szociáldemokrata vezetők nevét. Köztük volt a pártvezetőség nyolc tagja, hét nagyvállalat üzemi bizottságának elnöke, hat kerületi titkár, több szakszervezeti és ifjúsági vezető, öt kormánytisztviselő és a Budapest környéki VB. titkára.⁴⁹

A „jobboldaliak”, a fúziót ellenzők közül többen emigráltak – így például Bán Antal, Böhm Vilmos, Szélig Imre –, míg mások a biztosra vehető retorziók ellenére itthon maradtak: Büchler József, Szeder Ferenc, Kéthly Anna, dr. Valentiny Ágoston, Vas-Witteg Miklós.⁵⁰

A „jobboldaliak”, a fúziót ellenzők közül többen emigráltak – így például Bán Antal, Böhm Vilmos, Szélig Imre –, míg mások a biztosra vehető retorziók ellenére itthon maradtak: Büchler József, Szeder Ferenc, Kéthly Anna, dr. Valentiny Ágoston, Vas-Witteg Miklós.⁵⁰

⁴⁹ Strassenreiter Erzsébet adatai szerint a két héttel később megrendezett XXXVI. kongresszuson felolvasott listán már 42 név szerepelt, s közülük csak 25 volt azonos a sportcsarnokbeliekkel. (Az SZDP története. 1944–1948. Kézirat, é. n.)

⁵⁰ A teljes névsort lásd Strassenreiter Erzsébet: A Szociáldemokrata Párt a központi és a helyi hatalom szerveiben. (1945–1948). In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. 159–161.

A jelenkor-történészek nagy része úgy véli, hogy a Magyarországon lezajlott koncepciós perek a Rajk-Brankov-perrel indultak meg. Ennek keletkezése, lezajlása és következményei alapján eltérnek az 1945–1949 között lezajlott ügyektől. Közös vonásuk – ami azután hosszú éveken át devalválta a fasiszta maradványok felszámolásában döntő érdemeket szerzett nyomozók, vizsgálók, népügyészek és népbírák működését –, hogy számos antifasiszta, szociáldemokrata, illegális kommunista, valamint baloldali gondolkodású értelmiségi vett részt bennük; tehát a koncepciós perekben is vezető vizsgálói, jogászai szerepet kaptak.⁵¹

A Rajk-perrel szociáldemokrata vonatkozásai miatt foglalkozom. Az összesen 32 perből álló Rajk-ügyben 93 személyt ítélték el, közülük 12 főt a katonai bíróság.⁵² Rákosi Mátyás 1949. május 31-én, az MDP KV ülésén elmondott beszédében adta meg az alaphangot, s mindazt megfogalmazta, ami később bekövetkezett: nem létezhet a párton belül még a legcsekélyebb eltérő vélemény sem, azaz csak Rákosi által képviselt, minden tekintetben bírálhatatlan álláspont vallható. A nacionalizmus, a jobboldali veszély az amerikai behatolás eszköze; ennek hordozói szovjetellenesek; mivel nem internacionalisták. Ez a gyakorlatban egyet jelentett a nemzeti sajátosságok, érdekek kiiktatásával. A perről már sokan, igen vegyes színvonalon írtak az elmúlt időszakban, így csak arra térek ki, ami témámmal szorosan összefügg, és az eddigi képet némileg módosíthatja.⁵³

⁵¹ Zinner Tibor: Az egyik gyűjtőszinór a Rajk-Brankov-ügyhöz (is). In: *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában. 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testület tagjai elleni megtörölésokről a hidegháború kezdeti időszakában*. Szerk.: Okváth Imre. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 241–350.

⁵² A Rajk-per mellékperrei éppen úgy „műperek” voltak, mint Rajk László pere. Azt „bizonyították”, hogy milyen szerteágazó az összeesküvés, amely mögött külföldi, elsősorban amerikai kémiszervezetek állnak, s velük az elítéltek emigrációjuk idején létesítettek ügynöki kapcsolatot. (Huszár Tibor: I. m.)

⁵³ Tájékoztató jelentés az SZKP KB részére a személyi kultusz idején elkövetett magyarországi törvénytörésekkel kapcsolatban. In: *Íratok a magyar igazságszolgáltatás történetéhez*. 1. k. Budapest, 1992. 115. számú irat.

Rajk László és társai főperében Rajk mellett dr. Szőnyi Tibor, Pálffy György, Brankov. Lázár, Szalai András, Ognyenovics. Milán, Korondy Béla, valamint Justus Pál szerepelt.⁵⁴

A szociáldemokrata Justus, a Magyar Rádió alelnökét 1949. június 18-án, az MDP KV és a KEB közleményének megjelenésével egyidejűleg vették őrizetbe.⁵⁵ A közleményből megállapítható, hogy a felelős párttestület prejudikált, mert az ÁVH vizsgálatát még sem várva – nem beszélve a tárgyalásról! – eleve tényként fogadta el Rajk és társai kémtevékenységének minősítését. Másrészt Rákosiék felhatalmazást kaptak arra, hogy a jövőben a KV nevében minden intézkedést megtegyenek a pártba „behatolt ellenség” – ti. az imperialisták és a trockisták ügynökei – felkutatására és kiiktatására.

Justus 1956. szeptember 18-i vallomása szerint lefogásakor Péter Gábor kijelentette: „amikor csinállok egy trockista ügyet, akkor abból Justus nem maradhat ki”.⁵⁶ A szovjet tanácsadók megérkezésekor, amikor a főper szereplőit a titkos „kihallgatóvillák” egyikébe szállították, Justus továbbra is az Andrássy út 60.-ban maradt.⁵⁷ Az orosz tanácsadók világosan értésére adták, hogy ez az ügy az SZKP-nak is a kívánsága; csak az utolsó hetekben vitték el őt is. A „foglalkozás” Justussal, a Rajk-per

⁵⁴ Az 1949-ben tartott főtárgyalás 8 fővádoltja és 19 tanú esetében külön, speciális vizsgálati tervet dolgoztak ki az államvédelmi hatóság emberei.

⁵⁵ Schöpflin Gyula stockholmi követ például Justus Páltól értesült Rajk és (akkor még) négy társa letartóztatásáról. Justus ugyanis jelen volt a KV 1949. június 11-i ülésén, és meg volt döbbenve; ám arra nem gondolt, hogy rá is sor kerülhet, hogy egyáltalán személyesen is érdekelt lehet az ügyben... (Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó. Visszaemlékezés*. Magvető Kiadó, Budapest, 1991. 281.)

⁵⁶ A szociáldemokrata „testvérpárt” politikai rendőrségi megfigyelésének legkorábbi dokumentumai az 1947-es parlamenti választások időszakából valók. A bizalmas információk, besúgójelentések sorában Justus kiemelt és megkülönböztetett figyelmet kapott, lejegyzett szavai rögtön a kommunista vezetők íróasztalára kerültek. (Gyarmati György: A „lefokozott trockista”, avagy hogyan lett Justus Pál egy trockista per-terv elsőrendű vádlottjából a titóista Rajk-per nyolcadrendű vádlottja. Korreferátum a „Justus Pál születésének 100. évfordulója” című emlékülésen. Kossuth Klub, Budapest, 2005. január 26.)

⁵⁷ Justus Pál megtalálására az én hivatali szobámban került sor, ahol kezdetől fogva a kihallgatása folyt.” (Farkas Vladimir levele Gosztanyi Péterhez. 1991. július 11. MOL-R. 350. 9. tétel, Gosztanyi Péter gyűjteménye.)

nyolcadrendű vádlottjával egyébként azt mutatja, hogy a kezdeti elképzelés, az MDP KV és KEB közleményben kihangsúlyozott „trockizmus” sokat veszített energiáiból, s amint a tanácsadók megjöttek, a „kém- és összeesküvő” elem vált hangsúlyosabbá. Szemben a magyar sajtóban korábban nem véletlenül publikált 1937. évi Molotov-beszéd vonalával, amely a trockizmus és a nacionalizmus elleni fellépést szorgalmazta, és ezt elvétve, a kihallgatók a közönséges provokátori és kémtevékenység előtérbe állításán fáradoztak. Justus, a legismertebb magyar trockizmus-szakértő – legalábbis a kezdeti elképzelések szerint, a per ko-reográfiájának megfelelően – főszereplője lett egy „trockista pernek”.⁵⁸ Előtérbe állították azokat a vádpontokat, hogy a hortysta rendőrség besúgója, a jugoszláv kémszervezet tagja, továbbá a francia követség kultúrattaséjának kémje volt, és csak „mellékesen” említették meg, hogy a hozzá közel álló személyeket Justus trockista szemináriumba szervezte, őket a demokrácia ellen nevelte. Csoportja közvetlenül Rankovics jugoszláv belügy-miniszterhez kapcsolódott. Justus kiválóan beleillett a sztálini sémába: nemcsak mint baloldali szociáldemokrata, hanem mint nyugati emigráns, aki ráadásul értelmiségi és zsidó is.⁵⁹

Nemigen mondható bárkire is, hogy nála tudatosabban és következetesebben képviselte volna a „munkásegység” politikáját: ez szinte politikai *ars poeticája* lett, amit fennmaradt beszédei és írásai is tanúsítanak. Bár híve volt a kommunista-szociál-

⁵⁸ Justus ellen a vádirat a következőket tartalmazta:

– Az 1945. VII. tc.-kel törvényerőre emelt 1400/1945. ME rendelet 10. § 5. pontjában meghatározott és folytatólagosan elkövetett népellenes bűntett,
– egyrendbeli, folytatólagosan elkövetett, az 1930. III. tc. 60. § 2. pontjában meghatározott és a 61. § 3. bekezdése szerint minősülő hűtlenség bűntette,
– valamint egyrendbeli, az 1946. VII. tc. 1. § 1. bekezdésében meghatározott és folytatólagosan elkövetett, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének bűntette miatt. (*Rajk László és társai a népbíróság előtt*. Az ún. *Kék Könyv* hasonmás kiadása. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1989. 7.)

⁵⁹ Hajdu Tibor elemezte, hogy a Rajk-perben hogyan kerültek háttérbe olyan, az eljárás során vizsgált, de Jugoszláviával kapcsolatba nem hozható témák, mint az angliai emigráció, a szociáldemokrácia és a cionizmus. (Hajdu Tibor: A Rajk-per háttere és fázisai. *Társadalmi Szemle*, 1992/11. 35.)

demokrata együttműködésnek, de kritikai önállóságát e kérdésben is megtartotta. Vitakészségét akkoriban nem kifogásolták vitapartnerei, korrektségét nem vitatták el, de alighanem táplálták vele szemben a „trockizmus” gyanúját, amelybe főként az 1936–1938-as moszkvai politikai perek éles ellenzése miatt került.⁶⁰

Péter Gábor már 1948 nyarától megkülönböztetett érdeklődésével tüntette ki a Szociáldemokrata Párt „ideológiai főmuftiját”, ezt az „egyedüljáró”, magányos és visszahúzódó embert. (A barát, Horváth Zoltán szavaival.)⁶¹ Háromnaponként adott politikai jelentéseiben külön tematikai egység szült a „Justus vezette pártellenes csoportosulásról”.⁶² 1948 őszén készült el a „Trockisták” című harmincoldalas összefoglaló,⁶³ amely a koncepciók perek során készített vizsgálati zárójelentések prototípusának is tekinthető. Az összeállítás azt próbálta sugallni, hogy Justus Pál és köre, a deményisták, Weisshaus Aladár Szocialista Népmozgalom frakciója, Faust Imre, Dudás József, valamint Sándor Pál és köre – külföldi kapcsolataik révén – összehangoltan tevékenykedtek.⁶⁴

A Péter Gábor által gyártott „vádirat” szerint Justus állt a trockista szervezkedés központjában, minden szál az ő kezében fut össze. Az érvelés szerint már 1945-ben is Justus volt az, aki radikális, álbaloldali frázisokkal⁶⁵ kompromittálta a kommunisták

⁶⁰ Szász Béla szerint Justus Pálnak nem voltak tényleges kapcsolatai trockista csoportokkal. Az egyetlen autentikus trockista Magyarországon Stolte István volt, aki felvette a kapcsolatot Szedovval, Trockij fiával és a trockista centrummal. (Interjú Szász Bélával. *Új Látóhatár*, 1981/3–4.)

⁶¹ E. Fehér Pál: Az elfelejtett Justus Pál, valamint Horváth Zoltán: Justus Pál emlékezete. *Népszabadság*, 1995. április 7.

⁶² Gyarmati György: Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága. *Treazor. 1. Történeti Hivatal évkönyve*. Budapest, 1999. 125.

⁶³ MOL M-KS 276. f. 67/154. ó. e.; a trockistaügyek dossziéi TH V-231, 236, 88000/2.

⁶⁴ Demény Pál vallomása Justus Pálról. 1949. július 12. és 1953. szeptember 25-i belügyi jelentés a Demény-ügyről. BFL TUK 322. d. B. III. 002645/1953. VII. 3.g (V-88000/6. sz.).

⁶⁵ „A politikai háttérhez tartozik, hogy a szociáldemokraták balszárnyát és személy szerint engem nagyon sokszor ért az a vád, hogy mi baloldaliaknak

ún. népi demokratikus vonalát, s a politikai szemináriumainak résztvevőin⁶⁶ keresztül ezen frakcióknak a külföldiekkel fenn tartott kapcsolatait is ő hangolta össze. A Gerő Ernő által készített kísérőirat közölte a teendőket is: a volt és a jelenlegi trockistákat össze kell szedni és internálni, Justus Pál ügyét pedig el kell különíteni. Révai József és Farkas Mihály ehhez autográf észrevételeket is fűzött: Révai szerint Justus és a többiek trockizmusát „mai munkájuk”⁶⁷ részeként kell kidomborítani. Farkas pedig ez utóbbira is reflektálva írta Révai sorai alá: „Ilyen irányú utasítást már adtam Péternek.”⁶⁸

1949. szeptember 24-én a Népbírószág Különytáncsa dr. Jankó Péter tanácselnök⁶⁹ vezetésével Justust összbüntetésül életfogytiglani fegyházra ítélte, s ezt másodfokon is megerősítették. 1955. november 28-án kiszabadult.⁷⁰ Czákó Kálmán legfőbb ügyész a felülvizsgálatok kapcsán megállapította: „Justus Pál ügye a Rajk-ügytől elkülöníthető, mivel a felülvizsgálat megállapítása szerint a Rajk-üggyel összefüggően semmiféle bűncselekményt nem követett el. A felülvizsgálat megállapította, hogy az 1930–1935-ös években több trockista, szovjetellenes cikket

akarunk látszani, mint a kommunista párt... Az a helyzet állt elő, hogy a kommunistáknak 1945–1947-ben azt kellett bizonyítaniuk, hogy ők nemzeti párt, a szociáldemokrata pártnak pedig azt, hogy marxista párt. Ez okozta a baloldali rálicitálást.” (Justus Pál visszaemlékezése. PII 867. f. j-28.)

⁶⁶ Érdekes az az utólagos ceruzával írt feljegyzése Péter Gábornak, mely szerint Justus mellé be volt építve egy nő, aki az 1945 előtt és utáni trockista Justus-szemináriumokról közvetlenül jelentett Szűcs Ernőnek az ÁVH-n. (BM V-142673/5/I. 1. sz. vizsgálati dosszié.)

⁶⁷ Justus Pálnak a börtönben kéziratos feljegyzést kellett készítenie a magyar szociáldemokráciáról, amelyet kihallgatói azután legéltettek (mellékelve egyes helyeken az eredeti anyagot), és a per előkészítéséhez felhasználták. (TH V-142712 1949. szeptember 2. 31.)

⁶⁸ Lásd erről Gyarmati György korreferátumát, amely a Justus Pál születésének 100. évfordulóján tartott emlékülésen hangzott el.

⁶⁹ Rákosi dr. Jankó Péter tanácselnököt és dr. Alapy Gyula ügyészt magához kérte, és kioktatta őket a trockizmusról és annak „vádirati vetületéről”. (Dr. Major Ákos: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség*. Minerva, Budapest, 1988. 425.)

⁷⁰ Justus Pál felülvizsgálati anyagai az ÁBTL-ben a V-142712/1-3. dossziékban találhatók.

írt, ezáltal népellenes büntettet követett el. 1948–1949-ben hivatali titoksértés büntettét követte el, azonban ezen bűncselekménye elévült. A felszabadulás után több esetben tett párt- és szovjetellenes kijelentéseket, és közreműködött két illegális szeminárium létrehozásában,⁷¹ amelyeken több ellenséges kijelentés hangzott el. Ezen cselekményével, népi demokratikus államrend elleni büntettet követett el (BHÖ 8. pont). Justus a felszabadulás utáni ellenséges cselekményeit tagadja, azonban a tanúk vallomása alapján a bűncselekmény megállapítható.⁷² Előreláthatólag a kiszabott büntetés nagyobb lesz az eddig eltöltött büntetési idejénél! Javasoljuk Justus Pál ügyét a szocdem. ügy felülvizsgálatáig elhalasztani, és csak azok felülvizsgálata során vigyük bírósági tárgyalásra.”⁷³

A BM Vizsgálati Főosztályának jelentésében ez olvasható: „Ügyében a korábbi vizsgálatot nem megnyugtató módon folytatták le, fizikailag bántalmazták és hamis vallomásra kényszerítették. Ezenkívül rábeszélést alkalmaztak. Fenyegették, ha nem tesz vallomást, feleségét nem engedik szabadon (második feleségét, Wágner Editet internálták), és bántalmazását is kilátásba helyezték. Végül a »Párt érdekeire« hivatkozva vettek fel tőle a tényeknek nem megfelelő vallomásokat. Ezt bizonyítja Justus vallomásain kívül Justus korábbi vizsgálójának, Farkas

⁷¹ Justus nem hozott létre ilyen illegális csoportokat. 1949 elejéig többször részt vett Ladomerszky Margit, a Nemzeti Színház ünnepelt színésznőjének lakásán tartott összejöveteleken, ahol különböző művészek jelentek meg, és párt- és szovjetellenes kijelentések is elhangzottak. Justus itt azt mondta: „Magyarországon nincs művészeti szabadság, itt pártidiktatúra van, a művészet teljes egészében a kommunista propagandát szolgálja.”

Justus Pál a VI. kerületi pártszervezetben 1939-től tartotta vezetőképző tanfolyamait, híressé vált szemináriumait. A leírtakhoz képest inkább eredeti, harcosan és markánsan baloldali szocialista álláspontot képviselt a második világ-háború után. Tőle származik a szociáldemokrata párt ismert jelszava: „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért.” Ezt az igencsak „baloldali hangot” az MKP soraiiban nehezteléssel fogadták... (Jemnitz János: Justus Pál életrajza. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. 400–401.)

⁷² Saját beismerő vallomásán kívül Brankov Lázár, Vándor Györgyi és Fleischner Lászlóné, Justus utkárnője bizonyították bűnösségét.

⁷³ Feljegyzés Nagy Imre és Gerő Ernő részére. 1954. szeptember 22. TH V-14673/5. dosszié.

Vladimir ÁVH-alezredes feljegyzése és Justus cellatársának birtokunkban levő jelentései.”⁷⁴

Az 1954. őszi felülvizsgálat végül is azt állapította meg, hogy Justus 1945. előtti tevékenységével népellenes büntettet, míg 1945. utáni tevékenységével izgatás és folyamatosan elkövetett hivatali titoksértés büntettét követte el. A javaslat szerint, bár a Justus ellen emelt korábbi vádak megdőlték, de a felülvizsgálat újabb bűncselekményeket állapított meg, tehát szükség van egy perújításra.

A legfőbb ügyész – természetesen összhangban a párt politikai bizottságával – a kétlépcsős (ítélet és fellebbezés) bíraskodás elkerülését szorgalmazta. A már 1954. őszen „beígért” perújítási tárgyalásra egy év múlva, 1955. november 28-án került sor. Justus Pált másnap, november 29-én helyezték szabadlábra. Ezen a napon még zárt tárgyaláson, a MNK Legfelsőbb Bírósága, B. 001303/1955/6. sz. alatt hozott ítélete alapján bűnösnek mondta ki a népi demokratikus államrend és annak alapintézményei elleni gyűlöletre izgatás büntetében. Nyolcévi börtönbüntetést kapott, melynek végrehajtása közkegyelem alá esett, így Justust felmentették! 1956. szeptember 27-én azután újabb tárgyalást kellett tartani, amikor valamennyi 1949-es vádpont megdőlt.⁷⁵

A szociáldemokraták és a hadsereg

Ahhoz, hogy a legismertebb szociáldemokrata vezetők elleni pereket érdemben elemezzük, figyelembe kell venni azt a folyamatot is, amely a hadseregben zajlott. A tömeges tábornoki és főtisztí letartóztatások ugyanis 1950. május–júniusában történtek, amikor elkezdődtek a szociáldemokrata vezetők elleni fellépések. A megnövekedett létszámú Államvédelmi Hatóság – Szűcs Ernő irányításával – megkísérelte, hogy a Rajk-per mintá-

⁷⁴ BM V-142673/1. sz. I. osztály 1-a vizsgálati dossziéjából 101-5060/1954. sz. BM Vizsgálati Főosztály jelentése Justus ügyében. 1954. szeptember 17. Sarkadi István; a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztály főosztályügyésze.

⁷⁵ MNK Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa, B. eln. tan. 001345/1956. sz.

jára egyesítsen egy politikai és egy katonai összeesküvést, a szociáldemokraták és a tábornokok kémkedéssel párosult szervezkedését. Végül is ez a törekvés megghiúsult.⁷⁶

A „régí” főtisztekről már Pálffy György is szólt a Rajk-perben elmondott vallomásában, igaz, még név nélkül. Rákosiék azon álláspontja pedig, hogy a Rajk-per katonai vonalának folytatása van, e vallomás ismeretében formálódott ki. Pálffy 1944–45-ben Debrecenben részt vett az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadserege felállításában, majd rábízták a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai (elhárító) osztályának vezetését. Kezdetben a háborús bűnösök felkutatása volt a legfőbb feladata, de beosztottaival hamarosan inkább az MKP politikai ellenfeleinek a közéletből való kiiktatására törekedtek; vetélkedve a Péter Gábor vezette Politikai Rendőrséggel. Farkas Mihály, a párt főtítkárhelyettese, miután honvédelmi miniszter lett, egy ideig még igényt tartott a régi káderekre. Így lett 1948 végén Pálffy a miniszter állandó helyettese, valamint a kiképzés irányítója. A két munkaspárt egyesítésekor bekerült az MDP Központi Vezetőségébe. Farkas javaslatára a Rajk-per körüli nyomozásokat kiterjesztették Pálffyra is, aki hajlandó volt eljátszani a rá osztott szerepet. 1949. július 5-én koholt vádak alapján letartóztatták. Ügyét a Rajk-pertől elkülönítve, katonai bíróság tárgyalta, amely halálra ítélte, és október 24-én kivégezték.⁷⁷

Pálffy kivégzése után először Sólyom László vezérkari főnök és társai ellen emeltek vádat,⁷⁸ miszerint angol ügynökök. A Honvédelmi Minisztérium vezetésének egy része úgy ítélte meg, hogy túl nagy az összefonódás a horthysta időszakban kiképzett főtisztek között, s felmerült a kérdés, hogy kitől és ho-

⁷⁶ Zinner Tibor: A szociáldemokraták és a katonai vezetők ellen koholt perek közötti kapcsolatról. Ügyészeti értesítő, 1992/2–3.

⁷⁷ 1955. évi részleges rehabilitációja után 1956. október 6-án ünnepélyes kezelet között, Rajk Lászlóval, Szónyi Tiborral és Szalai Andrással együtt újrátették. Teljes rehabilitációjára 1963. szeptember 27-én került sor.

⁷⁸ Aranyi Sándor: *Két akasztófa árnyékában. JATE Kiadó, Szeged, 1989; Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában. 1945–1958. Tanulmányok a fegyveres testületek tagjai elleni megtorlásokról a hidegháború kezdeti időszakában.* Szerk.: Okváth Imre. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 141–162.

gyan lehetne megszabadulni. Így azután őket tudatos szabotázs- zsal, rendszerellenes érzülettel, egyszóval – a hadsereg feletti hatalom megszerzésére irányuló – „összeesküvéssel” gyanúsították. Az 1950 márciusában elsőként lefogott Kuthy László ny. vezérezredes azt vallotta, hogy őt 1941-ben Szakasits Árpád konspiratív találkozóra hívta, ahol meg is állapodtak. A peranyagok utalnak arra, hogy a Sólyom-perben lefogott katonatisztek egy része segítette a szociáldemokraták pozícióba helyezését. Gömörö Viktor és Dumbovich Emil igyekezett „jobboldali” szociáldemokrata vezetőkkel feltölteni a budapesti alakulatokat, Bodrossy Erik szociáldemokrata szervezkedésben vett részt. E vádaknak súlyos következményeik lettek.⁷⁹ Ezekre próbálták alapozni később a katonák és a szociáldemokraták közötti titkos összeköttetés bizonyítását.⁸⁰

A szociáldemokraták másik katonai vonalát képezhették a vád szerint azok a katonai összeesküvők, akik Vaikó György al- ezredes és társai perében szerepeltek.⁸¹ A 20 vádlottból hármat – Vaikó Györgyöt, dr. Diettrich Lajost és Kászonyi Andrást – államellenes szervezkedés és hűtlenség miatt 1950. augusztus 15-én a Budapesti Katonai Törvényszék kötel általi halálra ítélték.⁸² Az elítéltek közül Kászonyi András kegyelmet kapott, a 75%-os rokkantnak életfogytiglanra változtatták az ítéletét. Vaikót és Diettrichet azonban augusztus 26-án kivégezték. Vaikó feleségét és anyósát egy külön perben ugyancsak elítélték. Vaikó

⁷⁹ A Sólyom-perben 1950. augusztus 1-jén mindhármukat halálra ítélték, majd életfogytiglanra módosították ítéletüket az Elnöki Tanács kegyelmi határozata alapján. A per első hét vádlottja azonban politikai gyilkosság áldozatává vált, és – ahelyett, hogy leváltották volna – kivégezték őket. (Összefoglaló a „Sólyom László és társai” ügyében őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyekről. I. k. 51 számozott lap. ÁBTLL 2.1.237. doboz. IX/7. Külön sárga borítékban.)

⁸⁰ Aranyi Sándor: I. m. – Aranyi Sándor, a Honvéd Tiszti Kórház katonarovosát 1950. április 13-án vette őrizetbe az ÁVH a Sólyom és társai per vádlottjaként. Arról faggatták, hogy mit tud a HM és a kórház szociáldemokrata tisztjeiről, orvosairól, akik – 1947 őszén, mikor erősödött a nyomás – saját pártvezetőségük utasítására beléptek a kommunista pártba.

⁸¹ Vaikó György 1946 októberé és 1947 júliusa között az SZDP tagja volt.

⁸² Vaikó György és társai peranyaga a BMTI II. 39. (V-142818) sz. dossziéjában, mely csupán a felülvizsgálati anyagot tartalmazza.

Györgyné 15 évi fegyházbüntetést kapott, míg Rátky Henriknét – akit mindössze azzal gyanúsítottak, hogy a Magyarországról Erdélybe érkező politikai híryanag összegyűjtésében segédkezett vejenek – kötél általi halálra ítélték, s az ítéletet 1951. február 22-én végrehajtottak.⁸³ Ez az eset is világosan mutatja: demokratikus körülmények között nem büntetik azt, ha valaki nyilvánosan megismerhető híryanagokat összegyűjt, az adott rendszerben azonban a nyilvános dolgok is titkossá váltak, csupán azáltal, hogy végletesen leszűkítették a nyilvánosság fogalmát, az ellenfelek kommunikációját.

1955-ben az addigi felülvizsgálat elmaradását azzal indokolta a vizsgálatot végző államvédelmi főhadnagy, hogy Vaikó és társai ügyét „tévedésből sorolták a szociáldemokraták ügyéhez, mivel ahhoz semmi közük”. Így azután csak 1963-ban került sor a perújításra és az ítélet hatályon kívül helyezésére.⁸⁴

A kiszabott súlyos, katonai bíraskodásra jellemző ítéletek azt mutatják, hogy nem volt különbség a polgári büntető- és a katonai bíróságok ítélezési gyakorlata között. Nem az számított, hogy melyik bíróság elé állítják a gyanúsítottat, hanem az, hogy őrizetbe veszik vagy sem. Ha az előbbi következett be, az egyén sorsa már nem az ítéletet kihirdető tanácsvezetőtől függött.

A halálos ítélet kiszabása még igen, ám végrehajtása már nem tartozott a szociáldemokratákkal szemben alkalmazott „módszerek” közé.

Perek a „beolvadók” ellen

A katonai összefüggések után vizsgáljuk meg azokat a pereket, amelyek kimondottan a magyar szociáldemokrácia „lefejezését” szolgálták. A „rendezőknék” – szemben a Rajk-perrel⁸⁵ – itt nem kellett fáradságos munkával előteremteniük a legmegfele-

⁸³ A Budapesti Katonai Törvényszék KB. IX. 053/1950. sz. ítélete.

⁸⁴ Kat. P. III. 0058/1963. sz. ítélet.

⁸⁵ Ignóus Pál: *Fogságban. 1949–1956* (Budapest, 1993) c. könyvében arról ír, hogy a Rajk-perben a vádak a pártzsargon mögé rejtették. Úgy beszéltek rólok, mintha a „nagy trumanista-bevinista-titóiista-vatikáni-frankóiista-hitle-

lőbb áldozatokat. Egyszerűen letartóztatták a Szociáldemokrata Párt szinte összes háború előtti és utáni vezetőjét.

A törvénytelenések, a személyi kultuszból fakadó önkény időszakában, amikor a régi illegális kommunisták ellen is hajsza folyt, a Rákosi-féle vezetés politikai kampányt indított nemcsak a mozgalomból eltávolított, hanem az egységes munkáspárt megszervezésében aktívan részt vevő vezetők jelentős része ellen is.⁸⁶ A szociáldemokraták elleni fellépésnek ez a hulláma időben – ami a letartóztatásokat, a perbe fogást és az elítélést illeti – előbb hozott látványos eredményt, mint az ún. jobboldaliak elleni, már korábban elindított hullám.

A szociáldemokratáknak tehát a mór szerepe jutott: miután megtették kötelességüket⁸⁷ – azaz keresztülverték saját pártjukban az egyesülést –, többségükben maguk is a tisztogatások áldozataivá váltak. A moszkvai kommunista emigráció szociáldemokrata-ellenessége ekkor tetőzött.⁸⁸ 1950-re újra feléledt a ko-

rista-cionista-kozmpolita-trockista-kapitalista világösszeesküvés ügynökei” lettek volna. Mikor 1949-ben utasítás érkezett Moszkvából, hogy likvidálni kell a titóistákat, ehhez előbb meg kellett „teremteni” őket.

⁸⁶ „A volt szociáldemokrata elvtársak tömeges letartóztatásának okait Rákosi azon szemléletében kell keresni – vallotta Farkas Mihály 1959. június 1-jén az Országos Börtönből az MSZMP KV-hoz írott levelében –, mely szerint a Horthy-Magyarországon a szociáldemokrata párt vagy szakszervezetek titkára, vezető tagjai nem lehettek olyanok, akiket az akkori politikai rendőrség ilyen vagy olyan formában be nem szervezett volna, valamint abban az általa szóban és írásban kifejtett szektáns nézetében, hogy az SZDP-ben igazi baloldali rész nem is volt...” (Farkas Mihály és társai bírósági anyaga. BMTI V-150019/1. 4/a. dosszié.) (A korabeli szövegekben a „szektás” helyett sokszor szerepel a „szektáns” szó.)

⁸⁷ Bán Antal emigrációban íródott munkájában őket nevezi „quislingeknek”, a Szociáldemokrata Párton belül dolgozó ügynököknek, akiknek a szerepéről a fúzió idején olyan nagy dicséréssel szóltak a kommunisták”. (Bán Antal: *Magyarország. In: A függöny legördül. Kelet-Európa szocialista pártjainak sorsa*. Szerk.: Denis Healey. Budapest, Kéthly Anna Alapítvány kiadása, [1995] 87–91.)

⁸⁸ Böhm Vilmos: *Másodszor emigrációban* (Budapest, 1990) c. könyve alapján 1948 júniusáig 40 000, októberig 90 000 szociáldemokratát zártak ki a pártból. Az 1949-es tagrevízió során további kb. 200 000 szociáldemokratát távolítottak el. Rákosi Mátyás adatai szerint „1948 nyarán kezdtük az egyesüléssel kapcsolatban azt a könnyűnek nem nevezhető munkát, melynek eredményeképpen az egyesült párt kétmillió tagját körülbelül 850 ezerre redukáltuk. Ez csak úgy sikerült, hogy háromnegyed éven át tagzárlat volt.” (Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956*. 2. k. 831., 881.)

rábban illegalitásban működő KMP erős ellenérzése a szociáldemokratákkal szemben. Akkor, az 1930-as években szociálfaszizmussal, az 1950-es években pedig már besúgással és imperialista kémkedéssel vádolták őket.

1950. áprilisában Rákosi tájékoztatót tartott a „Szakasits-ügyről”, majd a május 8–12. között ülésező országgyűlés elfogadta Szakasits lemondását. Helyébe az ugyancsak szociáldemokrata Rónai Sándort választották meg az Elnöki Tanács elnökének. Egy héttel a PB-ülés előtt pedig dr. Molnár Eriket nevezték ki a felmentett dr. Ries István igazságügy-miniszter utódjának. Az augusztus 16-i KV-ülésen Rákosi Mátyás már beszámolót tarthatott a „Marosán György, Vajda Imre és Ries István ügyéről” a jelenlevőknek.⁸⁹ Az MDP PB 1950. júliusi határozatában szerepeltek azok a büntetőjogi következményekkel járó „államellenes cselekedetek”, amelyeket majd az ítéletekben hirdetnek ki, így a rombolás, a hazaárulás, az ügynöki tevékenység, a háborús gyűjtogatás hirdetése és képviselése.

A szociáldemokratákkal szembeni fellépésről Rákosi Mátyás érdemben az MDP KV 1950. október 27-i ülésén számolt be. Ezen az ülésen, majd az MDP II. kongresszusán elmondott beszédében, valamint az MDP Pártfőiskoláján 1952. február 29-én tartott előadásában elemezte azokat az okokat, amelyek a szociáldemokrácia elleni küzdelemhez vezettek. Kifejtette: a „jobboldali” szociáldemokratáknál a „baloldaliak”, a fúziót végrehajtók még veszélyesebbek; a szociáldemokraták politikájának az volt a jellegzetessége, hogy hol a „baloldal”, hol pedig a „jobboldal” szerepelt az előtérben. A koholt vádak és az őket alátámasztó érvelés a következő volt:

1. *A kémtevékenység vádja.* Rákosi megítélése szerint az SZDP az egyesülés előtt a kommunistaellenes erők gyűjtőmedencéje lett. Az angol szolgálatban álló szociáldemokraták, a Labour Partytól kapott utasításaiknak megfelelően (Denis Healey és Morgan Phillips segítségével) színelég támogatták az

⁸⁹ Uo. A hatalom igézetében. 1950–1951. c. fejezet. 793–908.

egyesülést. Mint „ötödik hadoszlop”,⁹⁰ beépültek a kommunista pártba, nem pedig „egyesültek” azzal; s miközben a „jobboldaliakat” eltávolították, a legkompromittáltabbak külföldre mentek.

2. *A háborús büntett vádja.* Rákosi véleménye szerint a magyar szociáldemokraták és a szakszervezetek vezetői a Horthy-rendőrség szolgálatában álltak, mivel közös céljuk a „bolsevizmus elleni harc” volt.

3. *A népi demokrácia elleni szervezkedés vádja.* Rákosi 1952. februári beszédében úgy állította be a „baloldali” szociáldemokraták 1945 utáni együttműködését, mint amely a kommunisták megtévesztésére irányult, s miközben a munkásegységet hirdették, valójában az imperializmus ügynökei voltak.

A koncepció kialakításához elégséges volt egy három-négy-soros jelentés, s ezekből a későbbiekben akár egész oldalas valomások is kikerekedhettek.

1952-ben a pártvezetés már nem tett különbséget „bal- és jobboldali” szociáldemokrata között, így az 1952-es perekben a vádirat nem foglalkozott a lefogottak egykori állásfoglalásának, pártbeli helyzetének megítélésével. Kelemen Gyula meghurcolásától kezdve egyenes út vezetett az 1950-es, ún. szindikalista határozaton, a szakszervezetek és a „jobboldali” szociáldemokraták bírálataán keresztül, az angol kémnek és árulónak minősített „baloldali” politikusok elítélésén át az üzemekben, gyárakban dolgozó egykori szociáldemokraták „leleplezéséig”, tömeges internálásáig.⁹¹

A magyarországi koncepciók perék közül azok, amelyeket a szociáldemokratákkal szemben lefolytattak, méreteiket tekintve az összes többi hasonló eljárást meghaladták (1. a 3. és 4. táblázatot).

⁹⁰ Rákosi részletesen beszélt az 1950. október 27-i KV ülésen arról, hogy az angol Munkáspárt hogyan avatkozott be a magyar fejlődésbe. Uo. 850.

⁹¹ Rákosi némi kritikával így ír erről az időszakról: „Akinek egy kis vaj volt a fején – s ezek száma a 25 éves Horthy-uralom meg a felszabadulás utáni évek következtében légió volt – mind úgy érezték, hogy a fejük fölött ott lóg a Damoklesz kardja. Ez lassan és észrevétlenül, de fékezte a szocialista építés lendületét, és zavarta az egyébként optimista, bizakodó hangulatot. Mi ezt kezdetben nem vettük észre...” Uo. 2. k. 827.

3. táblázat. Az „SZDP-ügyben” őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyek⁹²

Őrizetbe véve	Személyek száma
Elítélve ⁹³	151
Internálva	276
Vizsgálati eljárás megszüntetve	2
Vizsgálati eljárás alatt meghalt	1
Bírósági tárgyalás során felmentve	1
Összesen	431

4. táblázat. Az ítéletek megoszlása⁹⁴

Életfogytiglani börtön	31
15 év börtön	23
10 ével felüli börtön	23
5–10 év börtön	58
5 éven aluli börtön	16
Összesen	151

A perekben szereplők nagy száma miatt az ÁVH már a vizsgálat elején négy vizsgálócsoportot állított fel; tevékenységüket Szücs Ernő ezredes fogta össze. A legfontosabb cél az volt, hogy a tömegesen letartóztatott középkeletűektől gyorsan beismerő vallomásokot csikarjanak ki, s ezekre építve, továbbá az önéletrajzokból kigyűjtött adatok alapján válasszák ki az egyes perek szereplőit. Péter Gábor az 1957-es tanúkihallgatásakor azt vallot-

⁹² Az adattárban közölt adatok részben a Belügyminisztériumban, részben az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában /ÁBTL/ található – a szerző által többszörösen ellenőrzött – dokumentumokból valók. Az eddig fellelt legteljesebb összefoglaló az ÁBTL 2. 1 237-238. doboz „Rövid összefoglaló a koncepciósi ügyekben elítélt és internált személyekről” /IX/8/1. Összefoglaló az SZDP-ügyben őrizetbe vett, elítélt, internált és rehabilitált személyekről/ őt, bekötött kötetében található. (455 lap)

⁹³ Ide számítottuk a Peyerpéti és Szabó Kornél és társai perét is, l. a 36–37. és a 44. oldalon.

⁹⁴ A börtönben meghalt 8 személy.

ta, hogy 24 óra leforgása alatt sikerült begyűjteni a vallomásokat. A vizsgálatok irányát ezekben a perekben a felülről, Rákosi-tól származó utasítások már nem általánosságban, hanem konkrétan, a vádak lényegi elemeit tartalmazva szabták meg. Az ún. szociáldemokrata-ügy lényegében már 1949-ben, a Rajk-per vizsgálati szakaszában megjelent, amikor Justus Pált és Horváth Zoltánt lefogták.⁹⁵ Folytatódott 1950 áprilisában: Szücs Ernő akkor szűk körű értekezleten közölte a kijelölt vizsgálókkal az őrizetbe veendő szociáldemokraták névsorát és a várható feladatokat. Ekkor kapott megbízást az ún. vezető szociáldemokraták elleni vizsgálat irányítására Farkas Vladimír. Szendy György 1950-ben Marosán Györgyöt, Schiffer Pált, Horváth Zoltánt, valamint Szakasits Árpádot hallgatta ki.⁹⁶

Szakasits Árpád és társai: egy per koreográfiája

Prológus

1950. április 24-én Rákosi Mátyás szabadsághegyi villájában őrizetbe vették Szakasits Árpádot. Az SZDP volt főtítkárának és nyolc társának pere igen nagyszabásúnak ígérkezett.⁹⁷

Az elsőrendű vádlott Szakasits Árpád volt, akit 1950. november 24-én a Budapesti Megyei Bíróság életfogytiglani fegyházra ítelt.⁹⁸ Háborús bűntett, kémkedés, demokratikus államrend

⁹⁵ Farkas Vladimír a következőket írta: „Én Justus Pál esetében győződtem meg arról, hogy az ÁVH már hosszabb ideje bizalmas nyomozást folytatott személyével és baráti körével kapcsolatban... A Rajk-ügy vizsgálata során szereztam tudomást arról is, hogy az ÁVH kémelhárítása megfigyelés alatt tartotta a volt szociáldemokrata Horváth Zoltánt is.” (Farkas Vladimír: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Interart Stúdió, Budapest, 1990. 172–173.)

⁹⁶ Az ÁVH nyomozóinak egy része – Lukács György megfogalmazása szerint – „homo simplex” volt, megbízható, fegyelmezett párttag, akit a nemzetközi munkásmozgalom kipróbált tagjai vezettek.

⁹⁷ A Belügyminisztérium Történeti Irattárában 18 dosszié gyűjti össze a peranyagot. (BMTI III. 1., 1-a, 1-b, 1-c, 1-d, 2., 2-a, 2-b, 2-c, 2-d, 2-e, 2-f, 2-g, 3., 4., 5., 6., 6-a.)

⁹⁸ B. III. 9247/1950. sz. ítéletével, illetve ezt emelte jogerőre a MNK Legfelsőbb Bírósága 0051/1950. december 11-én kelt ítélete.

megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és népellenes büntett szerepelt vádiratában.

A másodrendű vádlottat, *Marosán Györgyöt* 1950. július 8-án tartóztatták le,⁹⁹ és mind első, mind másodfokon halálra ítélték. A perben az államvédelmisták elkövetek egy „tévedést”. Rákosi Mátyás ugyanis Szakasitsot első fokon halálra kívánta ítéltetni, hogy majd később kegyelmet gyakorolhasson... Ezt azonban egy „véletlen” elírás megakadályozta: azon a papírlapon, ahol a kihirdetendő ítéletek szerepeltek, a *halál* Marosán neve mellé került. Miután így mindkét ítéletet „tévesen” hirdették ki, Marosán még 1950. végén kegyelmet kapott. A korabeli tanácsvezetők és ülnökök, bírói függetlenségének” egyik eredeti esete ez a dokumentumokkal alátámasztható történet.¹⁰⁰ Marosánt háborús büntett, kémkedés és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés büntetében marasztalták el.

Vajda Imre volt a harmadrendű vádlott, akit 1950. augusztus 2-án vettek őrizetbe. Életfogytiglani fegyházra ítélték háborús büntett, kémkedés, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, továbbá a devizagazdálkodás szabályainak megsértése miatt.

Horváth Zoltánt, a negyedrendű vádlottat elsőként, 1949. július 31-én vette őrizetbe az ÁVH. Életfogytiglani fegyházbüntetést kapott kémkedés és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés miatt.

Az ötödrendű vádlottat, *dr. Szalai Sándort* 1950. július 14-én vették őrizetbe, és ugyanazon vádpontok alapján ítélték el életfogytiglani fegyházra, mint Horváth Zoltánt.

⁹⁹ Rákosi Mátyás Marosánt még Szakasits letartóztatása utáni reggelen magához kérte és kezébe adta a rendőrségi jelentést, valamint Szakasits saját kezűleg aláírt nyilatkozatát. „Megmondtam neki – írja visszaemlékezéseiben Rákosi –, hogy Szakasits helyére Rónait szándékozunk megválasztani, hogy mindenki lássa, hogy itt nem valami szociáldemokrata-üldözésről van szó. Ez láthatóan megnyugtatta.” (Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956*. 2. k. 825.) Ezek után, két és fél hónap múlva Marosánt is letartóztatták.

¹⁰⁰ Ismerteti Zinner Tibor: *Adalékok a magyarországi sztalinista perek történetéhez, különös tekintettel a koncepciók keletkezésének politikai és államvédelmi indítékaira* c. kéziratos munkájában.

A per hatodrendű vádlottja *Gombosi Zoltán* volt, Szakasits Árpád egyik unokájának és Marosán gyermekének keresztapja. Őt 1950. július 11-én tartóztatták le, és a tárgyaláson háborús büntett, kémkedés, valamint a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés miatt életfogytiglani fegyházbüntetést róttak ki rá.

Ignótus Pál mint hetedrendű vádlott szerepelt a perben. 1949. szeptember 5-én került az ÁVH őrizetébe. Kémkedésért és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésért 15 év fegyházbüntetést kapott, ami szinte „kevésnek” mondható ilyen súlyú bűncselekmény „elkövetéséért”.

Beöthy Ottót, a nyolcadrendű vádlottat 1950. augusztus 22-én tartóztatták le. Az ítélet alapján hűtlenségért kapott két és fél évét letöltötte a fegyházban.

A Szakasits-per utolsó elítélte Szakasits Árpád titkára, *Dobos István* volt. Gombosi Zoltánnal egy időben, 1950. július 11-én tartóztatták le. A bűne: feljelentés elmulasztása. Ezért kétévi fegyházra ítélte a bíróság, amelyet kitöltött. A periratok szerint Péter Gábor adta azt az utasítást, hogy Dobost vonják be a Szakasits-perbe, s rövidebb időre ítéljék is el. Décsi Gyula szerint Péter Gábor ezt azzal indokolta, hogy nem helyes embereket – pl.: Szakasitsot és Marosánt – nyom nélkül eltüntetni. Jó, ha van valaki, aki a letartóztatott szociáldemokratáknak, majd később, szabadulása után mindenkinek elmondja, hogy Szakasitsék elismerték bűnösségüket. Dobost Recskre vitték büntetése letöltésére, holott ott akkor csak internáltak voltak.

A besúgóí múlt, az angolszászok és jugoszlávok javára folytatott kémkedés mellett az összeesküvés a legjellemzőbb vád. Ugyanakkor nemcsak az MDP létrehozásában aktív szerepet játszó szociáldemokratákra akartak csapást mérni, hanem másokra, köztük a nyugat- és kelet-európai volt szociáldemokratákra is. Szakasitsot például a per folyamán arra akarták rábírní, hogy segítsen leleplezni a nyugat-európai szocialista pártokat. A már siralomházban lévő Marosán Györgyöt pedig Révai Józsefről és Horváth Mártonról faggatták kihallgatói.

A per „szereplői” 1949. augusztus 31. és 1950. augusztus 22. között kerültek az ÁVH őrizetébe. Feltehetően ennek a pernek lett volna vádlottja az 1950. július 7-én lefogott dr. Ries István is, aki azonban a brutális bánásmód, valamint súlyos betegsége következtében elhunyt. 1949-ben még ő volt az igazságügy-miniszter, ám a gyakorlatban már az ÁVH foglya: küszöbén fegyveres őr állt „személyes biztonsága védelmében”. A börtönök falán pedig még az általa aláírt nyomtatott rendelkezés függött. 1950. szeptember 15-én, más források szerint 20-án érte a halál a váci Állambiztonsági Büntetőintézet kórházában, ám ezt a vele együtt őrzöttek cáfolták, szerintük az Andrássy út 60.-ban vesztette életét.¹⁰¹

Az alábbiakban a Szakasits-per példáján szemléltetem a büntetőeljárások tartalmi vázát. Ezzel egyfelől az ÁVH rutineljárásait mutatom be minden ilyen esetben, másrészt némi képet adhatok a szociáldemokraták elleni fellépés sajátosságairól is.

A vizsgálatok, nyomozások, be- és feljelentések csak „adatok” szolgáltatottak, de nem befolyásolták még a vádlottak névsorának összeállítását sem, hát még az ítéleteket, a koncepciók vádirat logikáját! Ezek a nagypolitika változásait figyelő Rákosi, Farkas és Gerő által meghozott, szovjet tanácsadóikkal megbeszélte döntések eredményeként jöttek létre.

¹⁰¹ Halála után mindenesetre az illetékes börtönparancsnok nem értesítette a váci anyakönyvi kerületet, így nehéz megállapítani a halál pontos időpontját. Fekete Zsigmond 1955. január 31-i jelentése szerint a vizsgálati fogságban Ries régi betegségei (szívelégtelenség, magas vérnyomás, vesepanaszok) felújultak, ezért orvosi kezelés alá vonták. A korábbi jelentésekben szó van arról, hogy Ries a vizsgálati fogságban állandóan „azon mesterkedett, hogy gyógykezelése ne eredményt, hanem rosszabbodást eredményezzen; a gyógyszer kiköpte, az utasításokat nem tartotta be, mezítul járka, és nem étkezett rendesen”. Marie Strasser (szül.: Potoczky Mária) szóbeli közlése szerint viszont Ries Istvánt a Doberdóban tartották (így nevezte a rabnyelv azt a pincét, melyben állt a víz), ahol kevesen bírták ki, talán csak Hóman Bálint távozott innen élve... Riest a váci református temetőben, jeltelen sírban temették el.

Balási Béla ÁVH-ezredes 1954. december 21-én kérte, hogy állítsák ki a halotti levelet, majd 1954. december 28-án azt, hogy a halálozási időpontot 1950. szeptember 29-re javítsák! A magyar szociáldemokrácia kézikönyvében a Ries István életrajzát író Strassenreiter Erzsébet szerint az 1885. november 17-én Küngösön született Ries 1950. szeptember 15-én halt meg Budapesten.

Letartóztatás, őrizetbe vétel

A Szakasits Árpád elleni eljárásról a Belügyminisztériumban feltehető felülvizsgálati anyagokból tájékozódhatunk. A felülvizsgálati tervekben megállapíthatók azok a főbb vádpontok, amelyek a letartóztatásához vezettek. Milyen kérdésekre terjedt ki a vizsgálat?

1. Felderíteni annak a körülményeit, hogyan szervezte be Szakasits Árpád 1922-ben Hetényi rendőrfőkapitány. A vád szerint ugyanis Szakasits kapcsolatot tartott a horthysta rendőrség tagjaival, Hetényi Imrével és Sombor-Schweinitzer Józseffel.¹⁰²

2. Megállapítani, milyen adatokat szolgáltatott ki a horthysta rendőrségnek a MÉMOSZ-ról, milyen szerepe volt az 1935. augusztusi lipótvárosi építőmunkás-sztrájk és -tüntetés megszervezésében, és hogy jelentett-e az előkészülő tüntetésről a rendőrségnek.

3. Megállapítani, hogy Szakasits Árpád az SZDP-ből kommunista vagy baloldali magatartás miatt kizárt személyek közül kiknek a nevét közölte a *Népszavában*? Ellenük milyen intézkedéseket foganatosítottak? A vád szerint ugyanis felelős volt azért, hogy a sajtón keresztül közzétették a baloldali személyek kizárásáról szóló közleményt, mivel ez alkalmat adott a rendőrségnek arra, hogy az ilyen emberekkel szemben eljárjon.

4. Felderíteni, hogy Szakasits Árpád milyen népellenes tevékenységet folytatott a világháború alatt.

5. Hogyan szervezte be Basil Davidson, a SOE (Special Operations Executive – Különleges Hadműveletek Igazgatósága) képviselője 1939-ben, és hogyan tartották a kapcsolatot? Azzal vádolták ugyanis, hogy az angol titkosszolgálat részére az SZDP és a szakszervezeti mozgalom működéséről – egyébként mindenki számára hozzáférhető – adatok kiszolgáltatását vállalta.

6. 1945 után milyen volt a kapcsolata az angol hírszerzőkkel, azoknak milyen adatokat adott át? A vád arról szólt, hogy a titkosszolgálat utasítására Szakasitsék az állami, gazdasági és társadalmi rend fejlődését a népi demokratikus irányvo-

¹⁰² Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956.* 2. k. 823–824.

naltól el akarták téríteni, s a kommunisták kiszorításával, Magyarországnak a Szovjetuniótól való elszigetelésével az országot az angol imperializmus fennhatósága alá akarták helyezni.

7. Az SZDP kapcsolata Szakasits Árpád útján az angol Labour Partyval. Az SZDP 1945 után milyen utasításokat kapott az angol Labour Partytól?¹⁰³ (Állítólag Ries hozta Magyarországra a Labour vezetőjének, Morgan Phillipsnek az írásos utasításait.)

A feltett nyolc kérdésből az első hat Szakasits Árpád 1945 előtti,¹⁰⁴ az utolsó kettő pedig az 1945 utáni politikai tevékenységére vonatkozott.

Kihallgatások

Az ÁVH-s őrséggel körülvett kamaraerdei házban Szűcs Ernő – az ismertetett kérdések alapján – azonnal megkezdte Szakasits Árpád kihallgatását. Rákosi Mátyás Szakasitstól töredelmes beismerést kért, mivel ettől függött, hogy Tildy Zoltán avagy Rajk László sorsában osztozik-e. Így vall erről 1954 júniusában, felülvizsgálati kérelmében Szakasits, akkoriban a váci fegyintézet 86. számú cellájának lakója: „...Most azonban a győzelmes munkásmozgalom pártja, amelynek magam is részese voltam, sújtott le rám, s ez alatt össze kellett roskadnom. Hiszen csaknem félévszázados munkásmozgalmi működésem zenitjén ért a csapás. A szavam elállt. Csak dadogni tudtam... Válaszút elé kerültem: Rajk László sorsára akarok-e jutni, vagy mindent elmondok, s ez esetben olyan elbánás alá kerülök, mint Tildy Zoltán.”¹⁰⁵

¹⁰³ Farkas Szilárd ÁVH fhdgy. fővizsgáló vizsgálati terve Szakasits Árpád ügyének felülvizsgálatára, 1954. október 28-án. (BMTI III. 1-a. V-143387/1. sz. dosszié.)

¹⁰⁴ Rákosi Mátyás így számol be erről a vádról: „...tudtuk, hogy a 45 előtti két évtizedben a szociáldemokrata vezetést a Peyer-Szakasits ikrek testesítették meg a kommunistákkal szemben. Minderre fátyolt borítottunk, alig két éve őt tettük meg a köztársaság elnöki tanácsának elnökéül, s most ilyen gyalázat út ki. Az, hogy a jelentés eredeti, minden kétségen felül állt.” (Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956*. 2. k. 824.) A Rákosi által emlegetett rendőrségi dokumentum hamisítvány volt!

¹⁰⁵ Szakasits Árpád kérelme a Legfelsőbb Ügyészhez. Vác, 1954. június 28. BMTI III. 1-a. V-143387/1. sz. dosszié.

Ekkor kezdték összegyűjteni a többi letartóztatandó ellen is a terhelő anyagokat, s a Szakasits által elmondottak nyomán sorra őrizetbe vették Marosán Györgyöt, Dobos Istvánt, dr. Szalai Sándort, Horváth Zoltánt, Vajda Imrét és Beöthy Ottót.

Marosánt azzal vádolták, hogy az 1920-as években előbb a román, majd a magyar rendőrség besúgójaként tevékenykedett, kémkapcsolatban állt Böhm Vilmossal, s ő maga is az Intelligence Service ügynöke volt. A tagfelülvizsgálat során számos szociáldemokrata funkcionáriust „mentett át”. Részt vett az SZDP irattározott kompromittáló anyagainak megsemmisítésében.

A kihallgatók az SZDP. Külpolitikai Osztályát jelölték meg, mint hídfőállást, ahol rendszeresen készítettek kémjelentéseket az angol titkosszolgálatnak.¹⁰⁶ Így érthető, hogy miért került a perbe dr. Szalai Sándor, az osztály vezetője, aki munkakörénél fogva igen kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkezett.

Vajda Imrét, az SZDP. volt gazdasági bizottságának elnökét kifejezetten pénzügyi manipulációk miatt akarták elmarasztalni. A vádirat szerint panamavállalatokat hozott létre, zavaros olajügyletekbe szállt be, de a legfőbb vádpont annak a 40 000 svájci franknak az „eltüntetése” volt, amely különböző üzleteiből származott, s az SZDP kasszáját egy svájci bankszámlán gazdagította. A kommunista vezetők az „egyesült párt” nevében követelték ezt az összeget. (Marosán erről utóbb úgy nyilatkozott, hogy egy olyan titkos pénzalapról volt szó, amely a szociáldemokraták „baloldali” csoportja számára gyűlt.)

Horváth Zoltán – Szakasits titkárságának vezetője, majd a *Népszava* és a *Világosság* szerkesztője – és az angol emigrációt megjárta Ignótus Pál mint Szakasits és az angol titkosszolgálat közvetlen összekötői szerepeltek a perben.

¹⁰⁶ Marosán még jóval perbe fogása előtt azt a meggyőződését hangoztatta, hogy Szalai Sándor kémkedett. 1949-ben, a Rajk-ügy után pár héttel kihallgatást kért nála. „Az egész Külpolitikai Osztály nálunk egy szemétdomb volt. Csak az nem kémkedett, aki nem akart.” Az SZDP-ben minden főtitkár egyben rendőrségi besúgó is volt – mondta Marosán az egyesülési kongresszuson, mintegy megjelölve egy későbbi vádpontot Szakasits ellen. (BMTI III. 1-c V-143387/3. sz. dosszié része. Marosán György anyaga.)

Az ásványolajügyek volt miniszteri biztosát, Gombosi Zoltánt különböző gazdasági bűncselekmények elkövetéséért – a panamavállalatokra, továbbá a MAORT-szabotázs elősegítésére hivatkozva – és az amerikai titkosszolgálatnak tett állítólagos szolgálataiért fogták perbe.

Beöthy Ottót, a Parlamenti Könyvtár vezetőhelyettesét azért vették őrizetbe, mivel tolmácsolt Morgan Phillipsnek Horváth Zoltánnal folytatott tárgyalásain.

Dobos Istvánon, Szakasits titkárán pedig az „éberséget” kérték számon: azt hogy nem jelentette fel a saját főnökét.

Az ún. szociáldemokrata-ügy kivizsgálóit kettős szempont vezérelte. Egyrészt, hogy az őrizetbe vettek mind jobboldali szociáldemokraták, a múltban a horthysta rendőrség besúgóí voltak, s mint ilyenek, a munkásmozgalom ellen dolgoztak. A másik szempont, hogy az 1945 utáni években harcoltak az MKP ellen, s hírszerzői kapcsolatot tartottak az angol Labour Partyval. Ezeket a szempontokat minden őrizetesnél vizsgálták, függetlenül attól, hogy volt-e rá bizonyíték, vagy sem. „Véleményem szerint – jegyezte fel 1956. április 26-án Szántó György, Ignotus, Justus, Gombosi, Szakasits, Schiffer és Pálóczi kihallgatója – az őrizetbe vételek főleg feltevésekre, illetve információkra szorítkoztak. Ránk, vizsgálókra hárult az az áldatlan és igen nehéz szerep, hogy a feltevéseket feletteseinktől kapott utasításoknak megfelelően realizáljuk, illetve jegyzőkönyvbe foglaljuk.”¹⁰⁷ Ez szükségessé tette az őrizetesek kifárasztását, hogy ellenállásukat megtörjék.

A bizonyítékok összegyűjtése és a tanúk

A Szakasits Árpádnál tartott házkutatás során előkerültek régi zsebnaptárak és egy Andorka Rudolftól származó 1943-as levél. Az a tény, hogy a naptárakban olvasható volt Keresztes-Fischer belügyminiszter telefonszáma, fogvatartói szemében csak megerősítette a besúgás vádjának jogosságát. Az Andorka-féle levélből is súlyos vád született. Eszerint Andorka még 1943-ban fel-

¹⁰⁷ BMTI III. 2-f V-143386/7. sz. a. dosszié.

ajánlotta a szociáldemokratáknak az együttműködést, mivel fel fogása szerint csak ez akadályozhatja meg a bolsevizmus térhódítását az ipari üzemekben. 1950-ben a vizsgálók már úgy értelmezték ezt a levelet, hogy nem más, mint egy háború utáni időszakra szóló szövetségi ajánlat, kifejezetten kommunista, illetve szovjetellenes élel.

Egy sokáig eredetinek vélt fontos forrást is csatoltak a bizonyítékokhoz: Szakasits Árpád 1935. augusztus 9-i, „Méltóságos főkapitány úr” kezdetű jelentését, amelyben Csató Ákos politikai detektíven keresztül értesítette a rendőrhatalóságot az építőmunkások újlipótvárosi tüntetéséről.¹⁰⁸

A tanúk közül többen már szerepeltek más, a szociáldemokraták ellen folytatott eljárásokban mint elítéltek. Általánosak voltak az egymás ellen tett tanúvallomások, amelyek az ÁVH által alkalmazott fizikai és lelki kényszer hatására születtek.

Önéletrajzírás

Egy elítéltnak sok önéletrajzt kellett írnia, s jegyzeteket készítenie belföldi és külföldi kapcsolatairól.¹⁰⁹ A pártnak szóló, szükségszerűen önmarcangoló Szakasits-életrajzból kiderült, hogy a háborús években Basil Davidson angol újságíróval, Pálóczi Horváth Györggyel és Böhm Vilmossal tartott fenn kapcsolatot. A per többi szereplője pedig már azt vallotta, hogy Szakasits és különféle külföldi ügynökök között közvetítettek. A legtöbben provokatív abszurdításokat mondtak az e téren is csekély műveltségű kihallgatóiknak. Ignotus például az Intelligence Service igazgatóit (B. L. O. Odylie tábornokot és Sir Fai Rytale-t) nevezte meg mint beszerzőit.¹¹⁰ Volt olyan, kissé

¹⁰⁸ A hamisítványt Nyers Rezső, a perújrafelvételi tárgyaló bíróság tagja mint volt nyomdász felismerte. Dr. Dómonkos József, a perújrafelvételi tárgyaló tanács elnöke is erről beszélt Major Ákosnak, hiszen a hamisítás tényét még a bírósági tárgyalás alatt az igazságügyi szakértők is megerősítették.

¹⁰⁹ Szakasits Árpád például négy hét alatt 27 oldalnyi „emlékiratot” készített el, Horváth Zoltánnal 1954. november 10-én 43 oldalas feljegyzést írtak az SZDP 1945 utáni történetéről. (BMTI III. 3. V-143398. sz. dossziéja.)

¹¹⁰ Ignotus Pál ezt írta: „Később megtudtam, hogy az ÁVH-nak más is kitalált hasonló neveket. Az újságíró és rádióbemondó Rubleczky Géza azt vallotta,

már tragikomikus eset is, hogy az egyik vádlott a „felső kapcsolatainak” vezetéknevét a MÁV menetrendjében szereplő állomások, keresztnévét pedig családtagjai keresztnévvel jelölte meg.¹¹¹

Miért vallottak mindannyian? Erre a legszemléletesebb választ ugyancsak Ignótus Pál adja: „A magam részéről azért, mert a verésektől való félelem és kimerültség ellenére, a rendszeres alvásmegvonások és egyéb kínzások ellenére, sőt a hozzátartozóim miatti aggodalom ellenére is élni akartam. Továbbá feltételeztem azt, hogy minél nyilvánvalóbb a hazugság, annál egyértelműbb lesz mindenki számára a helyzet. Mindezen túl pedig azért, mert tárgyalásom zárt ajtók mögött folytatták le. Teljesen értelmetlen lett volna hősiködni azok előtt, akik a tárgyalást követően agyonverhetnek. Azt egyszerűen nem tudom megmondani, hogy mit tettem volna egy nyílt tárgyaláson, ehhez nem ismertem elég jól magamat.”¹¹²

Nem kérték a vádlottaktól, hogy hazudjanak vallomásaikban, ám ahogyan a vizsgálók a tényeket összerakták, az maga volt az abszurditás csúcsa. Mindennapos volt a jegyzőkönyvek „élezése” és „realizálása”.¹¹³ A kihallgató általában nem ellenőrizte a vallomásokat, erre volt egy külön kiértékelő csoport.

A szociáldemokrata ügyekben rendkívül kevés volt a tárgyi bizonyíték, a bíróság főként a beismerő vallomások és a tanúvallomások alapján mondta ki a bűnösséget.

A bánásmód

Péter Gábor Farkas Vladimírnak utasítást adott arra, hogy Szakasits Árpáddal és feleségével kulturáltan, emberségesen bánjanak. Mikor a kamaraerdei házból átszállították őket a Sztálin útra, nem a pincébe kerültek, hanem a földszinten alakítottak ki

hogy őt a Deuxième Bureau direktorai, Gay-Lussac és Boyle-Marriotte szervezték be, ennek alapján el is ítélték, mint francia kémeket. A börtönben halt meg.” Ignótus Pál: I. m.

¹¹¹ BMTI III. 8: V-143390. sz. dosszié. Dr. Révész András ügyében tett 1956. április 21-i jelentés.

számukra egy-egy fogdát. Bár fizikai kényszert nem alkalmaztak ellenük, a lelki terror, a teljes kiszolgáltatottság és a kilátástalan helyzet olykor sokkal jobban megviselheti az embert. „Ma már képtelen vagyok számot adni arról a lelkiállapotról, amelybe kerültem... Olyan szörnyű megrázkódtatáson estem át, hogy a szó szoros értelmében szellemi bénultságba estem: akaratelhatározási és ítélőképességem megtört, idegeim felmondták a szolgálatot, és szinte állati szorongás vett rajtam erőt. Soha nem tört még rám ilyen szellemi merevgörcs. Pedig megjártam 1918 nyarán a Margit körüti fogházat, 1920 januárjában az ún. fővezérség nyomozó osztályára kerültem, illegális röpiratok miatt, majd az Ostenburg-különítmény véres karmai közé kerültem: számtalanszor álltam rendőrségi, csendőrségi nyomozók előtt, kétszer ítélték börtönre a húszas években és kétszer a harmincasokban. A Vannay-különítménynek is voltam foglya 1944-ben; éveket ültem börtönben, de mindez egészen más volt: az ellenséggel állottam szemben, és nyugodtan állíthattam, nem törtem meg soha.”¹¹⁴

Teljesen másképpen alakult például Szakasits vejének, Schiffer Pálnak a sorsa. Ő végigjárta az ÁVH-vizsgálat és a pince összes borzalmát.¹¹⁵

¹¹² Ignótus Pál: I. m. 93. – Ignótus Pál börtönévei alatt mintegy százoldalas tanulmányt írt kézzel az angol titkosszolgálatról.

¹¹³ Erről így vallott Szántó György volt ÁVH-százados, vizsgálótiszt, az 1956-os tanúkihallgatásakor készült jegyzőkönyvben: „A koncepció alatt értettük, hogy az őrizetes által önként elismert valamilyen gyanús, de a valóságnak megfelelő tényadathoz olyan adatokat fűztünk, amelyek esetleg megfelelnek a valóságnak, de annak bizonyítására semmiféle eszköz nem állott rendelkezésünkre, s így az őrizetessel azt elismertettük és mint bizonyítékot tartuk az eljárás során. Egyesek ezt az eljárást kiszínezésnek, kiélezésnek mondják, de a valóság az, hogy való adatokhoz valótlán adatokat fűztek, helyesebben feltételezéseket úgy állítottak be, mintha azok valóban megtörténtek volna... Ezt én is kénytelen voltam alkalmazni.” (Farkas Mihály és társai bírósági anyaga. BMTI V-150019/3. dosszié.)

¹¹⁴ BMTI III. 1-a V-143387/1. sz. dosszié. Szakasits Árpád kérelme a Legfelsőbb Ügyészhez, 1954. június 28.

¹¹⁵ Lásd erről Schiffer Pál börtönnaplóját 1953–1956. A fizikai kínzásokra szemléletes példa dr. Ries István esete, akinél dr. Bauer Miklós vizsgáló „azt a módszert alkalmazta, hogy egy karósszékbe kötözte, majd a feje fölé egy vízzel teli edényt helyezett, amelyből állandóan csöpögött a víz”.

A legjelentősebb szociáldemokrata vezetők elleni pernek családi vonatkozásai is voltak. Az Elnöki Tanács lemondott elnökének családja nem kerülhette el a halálos ítéletet. „A párt azt üzeni – mondta Szakasits 1956. június 11-i perújítási tárgyalásán –, hogy ha a tárgyalás úgy folyik le, ahogy le kell folynia, akkor én visszatérhetek a feleségemhez. Holott ekkor ő már vádindítvány nélkül Vácon ült 4 és fél éve – cukorbeteg volt, tönkrement, kidobták a lányához egy krajcár nélkül, és ott néhány nap múlva meghalt!”¹¹⁶

Ignotus Pál a börtönben ismerte meg későbbi feleségét, Mátyás Florence-t. A nőt 1950. szeptember 30-tól 1955. szeptember 9-ig tartották fogva, majd a hat évre szóló börtönbüntetését megszakították, s szabadon engedték.

A legelképesztőbb dolog Ries István feleségével esett meg. Őt férjével egy időben tartóztatták le, s minden további magyarázat nélkül évekre magánzárkába csukták. Majd az „enyhülés” időszakában hirtelen szabadon bocsátották.¹¹⁷

A vádirat

Az ÁVH által konstruált vádak szinte azonosak voltak: kémkedés az imperialistáknak, összeesküvés a munkásosztály ellen, besúgás stb. A katolikus papoknak és a nem szocialista politikusoknak szinte kötelezően azt kellett bevallaniuk, hogy amerikai kémek voltak. Az angol kém szerepe a szociáldemokratáknak volt fenntartva. Közismert, hogy az SZDP-n belül éles harc dúlt a kommunistákkal való egyesülés előtt, s nemcsak az egyesülés szorgalmazói és ellenzői között, hanem több különböző kisebb csoport között is. Végül azonban a kialakított koncepció szerint mindannyian „összetalálkoztak” mint az Intelligence Service ügynökei. „Azok voltak a legszerencsésebbek – vall erről visszaemlékezésében Ignotus Pál –, akiknek a vallatója eléjük tette azt a nagy, térképszerű vázlatot, mely a szocialista világ elleni angol

¹¹⁶ BMTI III. 1-c V-143387/3. sz. dosszié.

¹¹⁷ Ignotus szerint – több helyen utal rá – soha nem kértek tőle vallomást. Ignotus Pál: I. m.

összeesküvést volt hivatva bemutatni, melyet éppen most lep-leztek le. A térképen a következő feliratok voltak: politikai vonal a Külügyminisztériumba, katonai vonal az angol katonai attaséhez, Kéthly, Peyer, Szakasits neve stb.”¹¹⁸

Az ítéletek

Ellentétben a kommunisták elleni kirakatperekkel, ezekben a titkos perekben nem hoztak halálos ítéletet: Csupán „baleset” volt, hogy Ries István a vizsgálati fogságban meghalt, Princz Gyula alezredes szadista verőlegényeinek keze alatt; Szeder Ferencet sem végezték ki. Bár Marosán Györgyöt és Schiffer Pált első fokon halálra ítélték, a fellebbezés után az ítéletet életfogytiglanra változtatták. A szociáldemokraták ellen, ha nem is a leg-súlyosabb, de igen súlyos ítéletek születtek, a törvény szinte teljes szigora érvényesült ezekben a perekben.

A tárgyalás és a fellebbezés

Jellegzetes időhúzó és kifárasztó taktika volt, hogy a gyanúsítottat általában fél-egy éven át váratták a tárgyalásra. A lediktált vallomásokot szó szerint be kellett tanulniuk a nagyközönséget kirekesztő színjátékra, a zárt tárgyalásra. „Védelmet” is kaptak a vádlottak, természetesen kirendelt ügyvéd formájában, aki közvetlenül a tárgyalás előtt értesülhetett csak a per tárgyáról, és akkor juthatott hozzá védencé szelektált anyagaihoz. Voltak olyanok, akik a tárgyaláson látták egymást életükben először. A titkos, zárt tárgyalások után Károlyi Márton ÁVH-alezredes vezetésével egy sorozat nyílt tárgyalást is terveztek a szociáldemokraták ellen, ahol valamilyen formális módon megsemmisítették volna a korábbi ítéleteket, erre azonban végül is nem került sor.

A tárgyaláson jelen lévő vallató közvetítette azt a „politikai igényt”, hogy a vádlott büntetése ellen mindenképpen fellebbezéssel éljen, hiszen különben az egész komédia még inkább a hazugság látszatát keltette volna.

¹¹⁸ Uo. 101.

A börtönévek

Voltak; akik magánzárkában töltötték büntetésüket (pl. Szakasits Árpád),¹¹⁹ másokat (pl. Ignótus Pált) közös zárkába tették vádlott-társaikkal. Voltak „kiváltságosok”, akik a váci fogház „fordítóirodáján” dolgozhattak, ott kamatoztatták tudásukat és relatíve jobb körülmények között éltek, mint társaik. Horváth Zoltán például ennek a fordítóirodának a megszervezője és vezetője volt. Egyik cellatársának jellemzése szerint: „Egyénisége érdekes szintézise a liberális polgár, a fasiszta, az opportunist szociáldemokrata evolucionista, s némileg a történelmi materialista életszemléletének. Magas intelligenciája, kiváló beszédképessége, flottsága és gyakorlottsága a politikai kérdések beállítáiban rendkívül veszélyes tulajdonságai, s egyéniségében rejlő némi szuggesztív erő ezt a veszélyességet fokozza.”¹²⁰

1953 után, az „új szakasz” időszakában a rabokat közelről érintette Nagy Imre azon megjegyzése, hogy „az ÁVH-nak meglazult a kapcsolata a néppel”. Rendkívül eufemisztikus leírása volt ez a pereknek. Kezdték kibontakozni a „szocialista törvényesség” új körvonalai. Ignótus szavaival élve: Nagy Imre „divatba hozta az emberséget”. A kihallgatások ettől kezdve arról folytak, hogy milyen kínzásokon mentek keresztül a rabok az Andrassy út 60.-ban. A vallatótisztek többsége immár munkás származású fiatalember volt; akiket azzal a feladattal bíztak meg, hogy a korábbi áldozatoknak szolgáltatassanak igazságot. A börtönök tele voltak vamzerekkel, olyan cellatársakkal, akik jelentéseket készítettek a hatóság embereinek. Néhány esetben

„a vádlottak a börtönben a legkülönfélébb módon próbálták megvédeni magukat a börtönvezetők és a börtönőrszolgálat elleni támadásokkal szemben.”

¹¹⁹ Szakasits Árpád kézzel írt börtönnaplójában a következő bejegyzés található: „Hideg aggyal és kemény idegekkel szembenállni a meg nem változtatható tényekkel – ez a férfi kötelessége. Mi lesz a vége? Ném érdekes. Nekem már végem van... Bele kell törődni a fegyencéletbe, és azt kell képzelni, hogy önként választott életforma: elzártan élni a világtól, eseményektől, emberektől. Így elviselhetővé válik ez a rettenetes, megalázó és méltatlan helyzet.” 1952. január 12. (PIL 738. f. 4. ó. e.)

¹²⁰ BMTI III. 3. V-143398. sz. dosszié. Bánya József 1954. június 3-i jelentése Horváth Zoltán magatartásáról.

a belügyi szolgálat képviselői megpróbálkoztak a beszervezéssel is.¹²¹

A nyugati szocialista politikusok és a magyar szociáldemokrata emigráció egy része megpróbált szót emelni a bebörtönzött ismert szociáldemokrata vezetők – Kéthly Anna, Ignótus Pál, Kelemen Gyula stb. – érdekében. Így került sor a Labour Party és a Szocialista Internacionálé tiltakozására, valamint Thomas Mann levelére, amelyet a nagy író az ideológiai diktátornak, Révai Józsefnek küldött. Bán Antal pedig az 1950. júniusi koppenhágai Nemzetközi Szocialista Konferencián kérte a COMISCO közbenjárását az 1948 óta fogva tartott Kelemen Gyula ügyében.¹²²

Szakasits Árpád csak 1956. március 29-én, büntetésének megszakításával szabadult.

Epilógus

A szociáldemokraták kiszabadulása után sor került perük újratárgyalására. 1950-ben a Szakasits-per vádlottjait még mint „a nemzetközi munkásmozgalom ellen összeesküvő angol kémeket” ítélték el, majd hét évvel később mint „a nemzetközi munkásmozgalomnak elkötelezett magyar hazafiakat”, mindannyiukat rehabilitálták. Szakasits Árpád még 1954. június 28-án, mint a váci fegyintézet 86. cellájának lakója, 35 oldalas perújítási kérelmet nyújtott be a legfelsőbb ügyészhez. Jellemzők a körülményekre következő mondatai: „sajnos sem a vádirat, sem az ítélet nem áll rendelkezésemre, mert ezek egyikét sem kaptam kézhez. Mindkettőt felolvasták ugyan előttem (az ítéletet a főtárgyaláson röviden), de közel négy esztendő s egyszeri hallás után, most már egyikre sem emlékszem... Sok bizalmat – tudom – nem érdemlek, hiszen éveken át tömérdék hamis vallomást tettem, ámbar nagyon is súlyos körülmények ellenállhatatlan nyomása alatt, és még ennél is súlyosabb idegállapotban, szinte állandó halálfélelemben.”¹²³

¹²¹ Erre példa a későbbiekben részletesen ismertetett Némedi Varga Jakab-féle per negyedrendű vádlottjának, Bábás Sándornak szabadulás előtti beszerzése („Csillag Sándor” fedőnév alatt).

¹²² *Az Ember*, 1950. július 1.

¹²³ BMTI III. 1-a V-143387/1. sz. dosszié.

1956. június 11-én a Fő utcában, zárt ajtók mögött tárgyalták újra a Szakasits-pert, ami önmagában is nevetségessé tette a komédiát.¹²⁴ A hangnem azonban, ahogy a tárgyalást Domokos József, a bíróság elnöke vezette, törvényes és korrekt volt.

Jellegzetes dr. Szalai Sándor esete. A fővizsgáló a meglévő bizonyítékokat kiértékelte, s megállapította, hogy Szalai, mint az SZDP Külpolitikai Osztályának vezetője hivatalos kapcsolatban állhatott a SZEB misszió vezetőivel, valamint az angol, amerikai követség tagjaival, akiket tájékoztatott az SZDP állásfoglalásairól, és legális felvilágosítást adott nekik egyes politikai kérdésekben. „A meglévő bizonyítékok bizonyítják, hogy dr. Szalai Sándor egy legálisan működő szoc. dem. vezetés alatt álló szerv vezetőjeként kapcsolatot tartott nyugati országok küldötteivel, de az anyag nem elegendő arra, hogy vele kémtevékenységét bizonyítsuk. A kapcsolat legális volt, és az SZDP politikáját tartotta szem előtt.”¹²⁵

Az 1950-es alapeljárás során vád tárgyává tett hűtlenség tehát nem nyerhetett bizonyítást. Megállapították, hogy az SZDP önálló politikát folytatott, s ennek keretében az angol Munkáspárttal és a Magyarországon akkreditált diplomáttal kapcsolatot tartott. Nem tudták bizonyítani például, hogy az angol Labour Party itt járt képviselői az angol titkosszolgálat emberei lettek volna. A párt Külpolitikai Osztálya sem adott át államtitkot képző adatokat, még ha a SZEB időszakában kifejtett is bizonyos tájékoztató tevékenységet. Az angol titkosszolgálat irányítása alatt álló kémkedés vádján alapult a szervezkedés vádja is. A per konstruálásánál a terheltek úgy szerepeltek, mint az angol titkosszolgálat ügynökei. A felülvizsgálat megállapította, hogy erre nincsenek adatok. A háborús és népellenes büntetltre Marosán, Vajda és Gombosi esetében nem találtak terhelő adatokat, a rendőrségi-besú-

¹²⁴ A MNK Legfelsőbb Bírósága B. IV. 001244/1956/1. sz. a. - 1956. május 31-i, dr. Domokos József a Legfelsőbb Bíróság elnöke aláírásával - végzése 9 vádlott ellen háborús büntett, ill. egyéb büntettek miatt a legfőbb ügyész perújítási indítványt terjesztett elő. (BMTI III. 1-c V-143387/3. sz. dosszié. A továbbiakban ebből idézem a védők és védenecik beszédeit.)

¹²⁵ TH V-143389. Szalai Sándor anyaga.

gói kapcsolat sem volt bizonyítható. Szendy György volt ÁVH-alezredes tanúvallomásában elmondta: már a vallomás felvételénél meg voltak győződve arról, hogy Marosán nem volt besúgó. Szakasits - a legfőbb ügyészség véleménye szerint - nem volt a rendőrség beszerezett ügynöke, részéről „alkalomszerű adatszolgáltatás” történt. Vajda esetében a felülvizsgálók szerint nem állapítható meg, hogy kinek az utasítására helyezték el Svájcban a 40 000 frankot. A deviza-bűncselekmény fennállt, mivel a MNB megkerülésével tették le a pénzt külföldön.

Igen tanulságosak azok a beszédek, amelyeket a tárgyalásra kirendelt védők mondtak el. Dr. Barna Imre (az I. Sz. Ügyvédi Munkaközségről Szakasits, Gombosi, Beöthy és Dobos védője) így érvelt: „A védő számára nagy élmény és felemelő érzés, hogy jelen lehet annak az 1950-es törvénytelenységnek, melynek sajnos 1950-ben tanúja kellett hogy legyen, a jóvátételénél... bátran mondhatom, hogy életem legnagyobb élménye ez. A tárgyalás vezetése minden formalizmustól mentes volt. Az alapeljárás során az ítélet, koholt bizonyítékok alapján, az igazság durva, szégyenletes elferdítésével születhetett meg. A feladatunk kigúnyolását jelentené, ha Réday, Pintér, Tóth, Csató és Hetényi jelentései alapján állapítanák meg a tényállást. Ezek olyan emberek, hogy nyugodtan mondhatjuk, hogy amit mondanak, annak az ellenkezője sem igaz. De az 1950-es nyomozó hatóságokról is feltételezem a hamisítást. Ez egy tipikus, Berija-módszer szerint készült okiratgyártás. Az ilyen iratnak semmi bizonyító erő nem tulajdonítható.” Dr. Patriász István (Marosán és Horváth védője), valamint dr. Kontra Lipót (Vajda, dr. Szalay és Ignotus védője) is hasonló hangnemben fogalmazott.¹²⁶

A volt elítéltek a „megbékélés” szellemében beszéltek a bíróság előtt. Ez már a felülvizsgálatok koreográfiájához tartozott. „6, sötét év börtönéből kikerülve - kezdte Szakasits Árpád - egy tiszta és becsületes ember, megtépázott becsületével állok itt. Feleségem tragikus halálának emlékével állok itt, és az a kívánságom, hogy ez az emlék teljesen elhomályosuljon, feledésbe

¹²⁶ BMTI III. 1-c V-143387/3. sz. dosszié.

menjen, és az a szellem, amely ezt a termet néhány napon keresztül betöltötte; a bíróság igazságos ítélete szétáradjon az egész országban; mert amit vállalunk, népünk, dicső munkáosztályunk, amit vállalnak pártunk harcos tömegei, nem más, mint hogy többé ne marcangoljon kétely, rendületlenül bízhasanak a magyar dolgozók pártjában, a munkáosztály élcsapatában, a szocializmust építő tevékenységében, a népet szolgáló becsületes magatartásában, a szocialista törvényességben, igazságosságában, a marxizmus legyőzhetetlen és egyedülálló szellemi erejében, annak makulátlan tisztaságában, hogy tökéletesen, és teljesebben mint valaha, fogja körül pártunkat a munkáosztály megtörhetetlen bizalma. Én a szocializmus tántoríthatatlan harcosa voltam, vagyok és leszek mindörökké. Az elmúlt események után nem maradt bennem nyom, maradtam, ami voltam, de igen felmérhetetlen károkat okozott nemcsak idehaza, hanem nemzetközi méretekben is a szocialista erkölcs sárba tiprása, becsületes, harcos, tiszta múltú elvtársak megbecstelelítése, elpusztítása, a párt nevével történt megbocsáthatatlan visszaélések. A személyi kultusz elterjedése, az építő bírálat elfojtása, s a hibákat látó becsületes dolgozók megfélemlítése, a nemzetközi munkásmozgalomban résztvevők egymásra uszítása, s az ezzel összefüggő gazdasági politika, mely felmérhetetlen károkat okozott, jelentős mértékben meglassította fejlődésünket, fékezte népünk alkotó kedvét. A Szovjetunió XX. kongresszusának köszönhetjük, hogy megnyíltak előttünk a sikerek és győzelmek útjai. Bátran kell erre az útra lépni, nem takargatni, hanem fel kell tárni az elkövetett hibákat, és levonni a szükséges tanulságokat.¹²⁷

Marosán György beszédében még inkább megerősítette a fent elmondottakat. „Én mosolyogva léptem ki a börtönből 1956. március 28-án, s ezen nagyon csodálkoztak az emberek. Sok helyen ellenséges magatartással is találkoztam, én mégis mosolyogva jártam az utcán... ha még egyszer előlről kellene kezdenem az életemet, még egyszer ezt csinálnám, mivel az éle-

¹²⁷ Uo.

temben semmi sincs, amit szégyelljek. Az a 6 esztendő, amit börtönben töltöttem, okozhatott egyéni fájdalmat, de az én hitem nem törte meg, mert ezt a hitet 12 éves korom óta a szervezett munkásság nevelte belém. 33 esztendőt egy 48 éves életből nem lehet kiragadni. Megmondtam egyszer Péter Gábornak, hogy engem csak egy dolog bánt, amit Kéthly, Bán és Szélig nekem előre megmondott: így fognak a kommunisták kifizetni. Le kellett győzni magamban ezt a fájdalmat, mert ha nem megy, én is úgy jöttem volna ki, mint sokan mások, gyógyíthatatlan sebekkel... Egy dolgot nem értettem meg az életemben, hogy aki azt a baloldali magatartást tanúsította a második világháború alatt, mint én, hogyan maradhatott 1945 után az SZDP-ben. Nekem már nem lett volna szabad ott maradni... Furcsa helyzet: mi, akik a börtönből jöttünk ki, mi védjük a pártot. Az a vád ellenünk, hogy mi szemellenzővel nézzük az életet, mert 6 évig el voltunk zárva. Az a hír terjedt el, hogy minket a nyugat-európai szociáldemokraták támadása következtében helyeztek szabadlábba. Nem igaz! Minket a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa helyezettett szabadlábba, ez más népi demokratikus országokban is így történt... Marosán György már nem szociáldemokrata, Marosán már kommunista. A klasszikusok nem múltak el nyomtalanul felettem, én ameddig élni fogok és dolgozhatom, kézzel-lábbal fogok harcolni az ellen, hogy a szociáldemokrata frazeológia újból feltámadjon és veszélyeztesse a munkáosztály egységét.”¹²⁸

Vajda Imre azt fejtegette: soha nem volt tudatában, hogy bejelentési kötelezettségek terhelik, s az államosítás előtti ügyleteiből származó pénzeit a többi párt is hasonló módon helyezte el külföldön. „Abban érzem hibásnak magamat a pártom előtt, hogy az egyesülési kongresszust követően nem jelentettem a létét fennállását... Engem nem azért vettek őrizetbe, mert ügyem politikai ügy volt, akárcsak társaimé; ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az itteni eljárás. Nem elfogulátlan vallomások alapján emelt képtelen vádokról volt szó, hanem olyan po-

¹²⁸ Uo.

litikai célkitűzésekről, melyekről 6 éven át hiába törtem a fejemet, s amelyet ma, a XX. kongresszus fényében már tisztábban látok. Jóllehet a Legfelsőbb Bíróság nem politikai fórum, de a népi demokráciában a politika és az államhatalom egymástól elválaszthatatlan. Én az egyesülést előkészítő és végrehajtó szociáldemokrata baloldal letartóztatását nem egyszerű törvénytelen ségnek tartom, hanem egy álbaloldali, szektáns politikai lépésnek, amely értelmében vissza akarta csinálni a 48-as egyesülést, nem szervezetileg, hanem politikai értelemben. Ebben a küzdelemben, amelynek egyik oldalán a munkásegységet helyreállító volt baloldali szocdem. vezetők, más oldalról a szektánsok álltak, a XX. kongresszus nekünk adott igazat. Ezt segíti elő a Legfelsőbb Bíróság, ha megbélyegzi a törvénytelen ségek elkövetőit és felbujtóit és az általuk hozott ítéletet.”¹²⁹

Gombosi Zoltán, aki 35 éven át dolgozott a munkásmozgásban, úgy fogalmazott, hogy „az elszenvedett 6 évi börtönbüntetés nálam semmi nyomot nem hagyott hitemben és meggyőződésemben”.

Horváth Zoltán, aki 2433 napig – 2 évig és 207 napig – ült, először a börtönben elhunyt Ries Istvánról emlékezik meg. „Ő is tervezett vádlott-társunk volt. Nagyon szégyenletesnek tartom, amit velünk 1949–1950-ben tettek. Magunk bőrén éreztük azokat a gumibotokat, szembeköpéseket, amiket kaptunk. De kikötől? Olyanoktól mint például Faludy Ervin és Szendy György. Nagyon hálás vagyok, hogy szabadlábra helyeztek, de az említett kihallgatók még ma is szabadlábon vannak, sőt még egyesek igen nagy pozíciókat töltenek be. Ugyanakkor emberek ártatlanul szenvedtek börtönben, ilyen koholt vádak alapján. Olyanok is vannak, akik valamilyen vétséget követtek el, de ez a vétség sokkal kisebb, mint a rájuk kiszabott büntetés... Letartóztatásom után, 1949. szeptember 10-én kizártak a pártból, kérem a bíróságot, hogy intézkedjen, hogy ez a szenny lekerüljön rólam.”

Ignotus Pál köszönetet mondott „az igazságkeresésnek azért a szelleméért, amit foganatosítottak, mert a tárgyalás közben

¹²⁹ Uo.

néhai apám nevének, ezzel együtt a magyar polgári és szocialista íróknak, a kommunista progresszió kiváló harcosainak, azok emlékeinek elégtételt szolgáltatott... Kérem, hogy a per határozati részét, de talán többet is nyilvánosság elé vigyenek.”

Dr. Szalai Sándor megpróbálta elemezni – saját sorsán keresztül – azokat a mélyebb okokat, melyek a perhez vezettek. „Amit a bíróság meg fog hozni, elsősorban politikai ítélet. Hogy volt lehetséges, hogy 9 ember, akik közül sokan magas politikai tisztséget viseltek, elismerték a leghetetlenebb vádakot, sőt a tárgyaláson is fenntartották? (Ő pl. 6 hétig mozgásképtelen volt a kihallgatások miatt!) Persze ezeknél az ÁVH-s tiszteknél nem mentség az alárendeltség, itt az emberi együttélés általános szabályainak megsértéséről volt szó... Én, aki náci kézben is voltam, és sok mindenben átmentem, állítom, hogy ez a kényszer tapasztalataim körében a maximumhoz tartozik. S volt még egy rettenetes tényező, hogy ezt a kényszert a mieink gyakorolták velünk szemben. Az elmúlt 6 év alatt mi magunk is megfertőződünk, belénk nevelték a koncepciózást. Ezt most is észrevettem magamon, a kihallgatás során, mikor nem azt mondtam, hogy leültünk egy asztalhoz és Morgan Phillipset a beszélgetés során tájékoztattuk, hanem azt mondtam, hogy Ries beszámolt Morgannak. Ettől a „beszámolt” szótól – mint ahogy az egyik terhelte elvtársam figyelmeztetett rá – már csak egy pici lépés a jelentéstétel. Ez elé meg már csak egy kis szócskát kell írni, és kész a kémjelentés. Tehát ez a fertőzőtség fennáll, s ezért nehéz az igazságot kikutatni... Az ítélet azért politikai ítélet, mert ki kell hogy hasson az atmoszférára is. Ezért kellett volna, hogy a tárgyalás nyilvános legyen – ahogyan ezt Ignotus elmondta –, hogy ez az atmoszféra megváltozzon... Letartóztatásom utáni reggel nincs, aki a feleségemnek kifizesse a visszamaradt fizetésemet, és az asszony ott marad egy fillér nélkül. 2 nappal később az évek óta hozzánk járó gyermekorvost kérte, hogy jöjjön el a gyermekhez; nem mert eljönni! 11 nap múlva szül. 8 nap múlva a villamoson ül, gerincferdülést szenved, mert korán kellett felkelnie. Már a lakását elvették, két gyermekével a legke-

servesebb körülmények között él. Szabad munkával, fordításokból tartotta el magát. Az ÁVH többször kiszállt az egyedülálló asszonyhoz házkutatásra, 2000 kötetes könyvtár, írógép, fényképezőgép stb. elvitele... Engem a Tudományos Akadémia kizárt tagjai sorából, noha nem kézbesítették nekik az ítéletemet, ez az atmoszférának köszönhető... Egyik legjobb tanítványom hűtőházi segédmunkás még ma is, nincs rajta mit rehabilitálni, nem követett el semmit... A kint maradt asszonyok nevében szólalok fel, továbbá az emberekkel történt méltánytalanságok nevében, akik per alá nem kerültek, csak éppen a leghátrányosabb helyzetbe jutottak.”¹³⁰

Bányai József, aki Horváth Zoltán egyik vizsgálója volt, 1954-ben az egész felülvizsgálati rendszert porhintésnek minősítette: „Hiszen a felülvizsgálóknak kell a legjobban tudnia, milyen fiktívek voltak a perek, s az ítéletek milyen durva törvénysértéssel történtek (a vádirat nem kézbesítése, ügyészi kihallgatás formalitása, zárt tárgyalás 40 ÁVH-tiszt jelenlétében stb.). Egy tessék-lássék rehabilitálási folyamat indult még, az egész jelenlegi törvényesség csak díszlet, mely egy gombnyomásra a legnagyobb terrorral és végnélküli törvénysértéssel váltható fel.”¹³¹

A Legfelsőbb Bíróság perújítási tárgyalása során – az 1956. június 15-én hozott ítéletben – Szakasitsot, valamint a többi vádlottat is felmentették.

Perek a fúzió ellenzői ellen

Az SZDP-ben, valamint helyi szervezeteiben a vezetőségi tagok többsége néhány évvel korábban még fizikai munkásként dolgozott. A miniszterek, államtitkárok, tábornokok viszont a koalíciós időkben kevés kivétellel értelmiségiek. A „fordulat éve”, a hatalom egészének megragadása után merült fel a kérdés: mi legyen a fő szempont a vezetők kiválasztásánál? Az így támadt el-

¹³⁰ Uo.

¹³¹ BMTI III. 3. V-143398. sz. dosszié.

lentéteket tudatosan használták ki azok, akik összeállították a szociáldemokrata vádlottak listáit. Az 1950-ben induló perek egy részénél – a szociáldemokráciát elsöpörni akaró politikai motívumon túl – lehetett egy ilyen mélyebb, társadalmi háttere is az ellentéteknek. Elgondolkoztató, hogy a korabeli „nomenklátúra” szerint az 1950-ben letartóztatott 72 szociáldemokrata közül 27 munkás és szegényparaszt, 35 kispolgári; alkalmazott és értelmiségi, 10 pedig osztályidegen volt.

Kálmán József és társai

Szakasits Árpád és nyolc társa 1950. novemberi perét két hónappal előzte meg egy másik jelentős per, Kálmán József és 21 társa ügye.¹³² Itt szerepeltek a „jobboldali szociáldemokraták”, a Peyer-vonal legaktívabb képviselői, itt „fejezték le” az Országgyűlés volt SZDP-csoportját, s ez a per alapozta meg a további, szociáldemokraták elleni ügyeket. A többiek „szervezkedése” az ide kapcsolódó „hatós bizottság” valamely tagjához kötődik. Amit a későbbiekben egyáltalán bizonyítani tudtak a per felülvizsgálatát végzők, az csupán annyi volt, hogy ezek a „volt városházi ellenforradalmi elemek” rendszeresen összejöttek és beszélgettek. A „hatós bizottság” tevékenységére utalt az a programtervezet-vázlat, amelyből kiderül, hogy a később perbe fogottak milyen „feladatokat kaptak”: Valentiny Ágoston volt országgyűlési képviselő államszervezési kérdésekkel, Györki Imre ugyancsak képviselő az új választási törvénnyel, Révész András volt városházi főjegyző a várospolitikai program kidolgozásával foglalkozott volna; Kálmán József volt törvényhatósági bizottsági tag, Bittmann István a kispesti rendőrkapitányság korábbi vezetője és Marosvölgyi Lajos budapesti angol követségi alkalmazott (bulletinkézbesítő) voltak a segítőtársaik. Kéthly Anna a bizottság elnöki tisztét látta el. A bizottság felvállalta továbbá a pártból kizárt s rossz anyagi körülmények között élő volt párttagok segélyezését is. A Kálmán-per vádlottjainak egy része – Szeder Ferenc, 1945-ig az SZDP főtitkára; Büchler József,

¹³² BMTI III. 8. V-143390. sz. dosszié.

a Nemzeti Bank alelnöke; Takács Ferenc volt földművelésügyi államtitkár; Szakasits Antal, az Állami Vállalatok Központi Nyugdíjpénztára önkormányzatának elnöke; Gáspár Árpád, a MABI volt vezérigazgatója; dr. Ladányi Ármin, az Ügyvédi Kamara volt elnöke; Király Géza államvasúti igazgató, valamint Sima Paula, Kéthly parlamenti titkárnője – az akkor már őrizetben lévő Kéthly Annát jelölte meg mint fő „beszervezőt”. A vádirat szerint ezek a pártból kizárt emberek arra számítottak, hogy újra legalitást kap az SZDP, „mert a nyugati hatalmak nem nézik tétlenül az itteni eseményeket, és tárgyalások lesznek majd az ENSZ-ben Magyarország kérdéséről”.¹³³ Tervbe vették, hogy állami, közigazgatási és ideológiai kérdéseket dolgoznak ki annak érdekében, hogy adott esetben kész programmal tudjanak részt venni a választásokon.

Kálmán József, a per elsőrendű vádlottja az SZDP fővárosi frakciójának titkára, az igazolóbizottság elnöke, függetlenített pártalkalmazott volt, végzettségére nézve német–magyar szakos középiskolai tanár. Egész életében mellőzték, mindig – még a párton belül is – túlságosan elméleti embernek tartották, aki részt vett a 100% című lap munkájában, s Kassák barátjaként a Gondolainál is dolgozott. Szabadkőműves, a Petőfi-páholy mestere volt.

A perben azzal vádolták, hogy a „hatos bizottság” az ő lakásán tartotta első illegális ülését, ahol felvázolta az összeesküvés szükségességét és célkitűzéseit. „Az imperialista kémszervezetek utasításai alapján a hatalom előkészítésére írásbeli kormányprogramot dolgozott ki, melyben meghatározták, hogy a rendszerváltás esetén az SZDP az ellenforradalmi kormányzatban vezető szerepet fog játszani. Ő készítette el a programtervezetnek a felosztását írásban, és átadta Kéthly Anna angol kémnek... Az imperialista kémszervezetek irányítása alatt működő szabadkőműves mozgalom Petőfi Páholyát fedőszerveként használta fel, és konspirációs okokból itt találkozott kapcsolatai-

¹³³ Jelentés Kálmán József ügyében. 1956. április 18. BMTI III. 8. V-143390. sz. dosszié.

val.”¹³⁴ Az 1956. áprilisi felülvizsgálat alapján Kálmán és a „hatos bizottság” többi tagja is elismerte, hogy összejöttek egymás lakásán, de csupán azt várták, hogy az ENSZ-tárgyalások eredményeképpen az SZDP újra kap működési engedélyt. Segélyezték egymást, illetve a pártból kizártakat, akik rossz anyagi körülmények között voltak. Valamennyien azt vallották, hogy a „hatos bizottság” kifejezést a korábbi vizsgálat „konstruálta”.¹³⁵ A felülvizsgálat során bizonyítást nyert, hogy Kálmán József sem háborús bűntettrel, sem a hűtlenség bűntettével nem vádolható, erre nem találtak bizonyítékot. „A szervezkedés vezetésének bűntette – a felülvizsgálat adatai szerint – egészen más megvilágításba került.”

Valentiny Ágoston dr. igazságügy-miniszter, a Szakasits Árpád vezette grémium politikájának bírálója, csatlakozott a Peyer Károly vezette pártellenzékhez, s az 1946. decemberi memorandum egyik aláírója volt; de nem követte Peyert a Magyar Radikális Pártba, sőt az emigrációba sem. 1946. augusztus 17-én – Buchinger Manó, Millok Sándor és Ács Ferenc mellett – kérte felvételét a Petőfi-páholy tagjai közé.

Miniszteri posztjáról való leváltásának háttértörténete is izgalmas.¹³⁶ Valentiny ellenezte az 1945-től meginduló s az országos politikában egyre erőteljesebben megjelenő leszámolási akciókat, a megtorlás és felelősségre vonás jogellenes gyakorlatát. Az ítélkezést szigorú jogi alapokra kívánta helyezni. A koncepcióját tükröző rendelettervezetek nagy felháborodást váltottak ki az MKP vezérkarában, de pártja jogi szakértőinek körében is. Valentiny leváltásának hátterében – az okok a koalíciós kormányzás érdekei miatt titokban maradtak – a fegyveres erővel kapcsolatos viták húzódtak meg. Sikertelenül próbálta megakadályozni, hogy a hadsereget belső karhatalmi funkcióval ruházzák fel, az internáltakat katonai munkáshadosztállyá

¹³⁴ BMTI III. 8. V-143390. Jelentés. 1954. november 1.

¹³⁵ BMTI III. 8. V-143390. Jelentés. 1956. április 18.

¹³⁶ Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23. – 1945. november 15. Szerk.: Szűcs László. MOL, Budapest, 1997.

szervezzék, valamint hogy a rendőrség egypártivá váljon. Az a paradox helyzet állt elő, hogy egy sor fontos kérdésben az igazságügy-miniszternek más véleménye volt, mint a belügyminiszternek és a kommunista minisztereknek. Valentiny mint igazságügy-miniszter az ún. vegyes bizottságok révén beavatkozott a politikai rendőrség által elkövetett atrocitások kivizsgálásába. A kommunisták nem nézték jó szemmel, hogy az igazságügy szerepet kapjon a politikai bűncselekmények kivizsgálásában! Nem véletlen azután, hogy Valentinyt nem tudta megvédeni az SZDP vezetősége, és felkérte a miniszteri poszt elhagyására.¹³⁷

A felülvizsgálati eljárás során megállapították: „Valentiny Ágoston az 1950-ben ellene emelt vádpontokban – háborús bűntett, demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésében való részvétel; valamint beszervezett kémként folytatólagosan elkövetett hűtlenség – nem volt bűnös. Az erre vonatkozó vallomását 1950-ben azért tette, mert az ÁVH-nál történt kihallgatásai során fizikailag kényszerítették... A felülvizsgálat megállapította azonban, hogy dr. Valentiny Ágoston és vádlott-társai a rendszeres összejövetelekkel és az ott folytatott politikai megbeszéléseikkel a szervezkedésre való szövetkezés bűntettével alaposan gyanúsíthatók.”¹³⁸

Kertész Miklós, a Magyarországi Magántisztviselők Országos Szövetségének elnöke, a korai időszakról kezdve az egyik legismertebb szakszervezeti vezető volt.

A felülvizsgálat során valamennyi kihallgatott tanú Kertész ártatlanságát hangoztatta és bizonyította: ő maga is visszavonta 1950-es vallomását, s az ügyészi kihallgatáson közölte, hogy nem kívánja ügye felülvizsgálatát, perének újrafelvételét. Indoklásában szerepelt, hogy mindkét szemére szinte vak, s a börtönben eltöltött idő alatt egészsége teljesen megromlott, ezért nem tart igényt az esetleges rehabilitációra sem.¹³⁹ Kérése ellenére a belügyi apparátus megindította a perújrafelvételt.

¹³⁷ PIL 283. f. 1/4. ó. e.; MOL XIX-A-83-a.

¹³⁸ BMTI III. 8. V-143390. Jelentés. 1956. április 20.

¹³⁹ BMTI III. 8. V-143390. Jelentés. 1956. április 19.

Ladányi Armin ügyvéd, 1945 és 1948 között az Ügyvédi Kamara elnöke – Révész András emlékezete szerint – „a szabadkőműves szervezkedés inspektora”, a Petőfi-páholy helyettes főmestere volt.

Bittmann István kispesti vasmunkás, a MITÉSZ fogaskerékgár fogazója, a Szociáldemokrata Párt Rendező Gárdájának egyik vezetője, rendőr alezredes a kispesti rendőrkapitányság vezetője volt. 1949-től tagja a Petőfi-páholynak.

Györki Imre¹⁴⁰ ügyvéd, tizenhét éven át a parlament tagja, az 1947-es választások előtt kilépett az SZDP-ből, és Peyer Károlyt követve a Magyar Radikális Párthoz csatlakozott.¹⁴¹ 1946 novemberében ő fogalmazta meg a sokat vitatott Peyer-féle memorandumot. 1946 decemberében Peyer megbízásából tárgyalást folytatott Farkas Mihállyal.¹⁴²

Révész András – vagy ahogy Garami Ernő nevezte, a „párt fia”¹⁴³ – a Szociáldemokrata Párt történetírója és dokumentumainak fáradhatatlan gyűjtője, a *Népszava* egykori szerkesztője Révész Mihály fiaként került be a mozgalomba. 1945 és 1948 között 21 különböző funkciót töltött be. Összejárt a „Bástya utcáikkal”,¹⁴⁴ akikkel később egy perbe került. A „Bástya utcai vonal” (vagy némi túlzással Révész-vonalnak nevezett szárny) a vörös övezet – Újpest, Pesterzsébet, Csepel – szociáldemokrata képviselőit gyűjtötte össze, akik kb. nyolcvanan rendszeresen összegyűltek a Bástya utcában egy üres helyiségben.

¹⁴⁰ Györki betegen jött ki a börtönből, s két év múlva meg is halt. (Sipos Péter. Dr. Györki Imre. 1886–1958. *Múltunk*, 1999/1. 170–201.)

¹⁴¹ Az MRP-hez való csatlakozás súlyos hibának bizonyult, mivel Peyerék átlépték a választóvonalat egy munkáspárt és egy polgári párt között, ami a korabeli magyar és nemzetközi szociáldemokrácia „ethoszába” ütközött. Lásd erről Sipos Péter idézett cikkét, valamint Strassenreiter Erzsébet: A Peyer-frakció tevékenysége 1946–1947 fordulóján az SZDP-ben. *Századok*, 1987/2–3. 299–352.

¹⁴² Anyagát lásd Farkas Vladimir kéziratós könyvében: *Apám és kora* (Budapest, 1997).

¹⁴³ Pártbeli elvtársai „Kasszandrásnak” is hívták, mivel folyton azt jósolta, hogy belülről teszik tönkre a pártot.

¹⁴⁴ Révész András a Bástya utcai szervezkedéssel megalapította a Pestkörnyéki Munkás és Értelmiségi Együttműködést.

„Ez egy összeesküvés, amelyben a IV. kerületből csak én vagyok benne, mely gyülekezőhelye minden olyan embernek, aki az én véleményemet osztja, s aki Kelemen, Szélig és Kisházi bizalmát bírja, akik fölhatalmaztak – miután megcsináltam – arra, hogy vigyek egy vonalat, amellyel meg kell szerezni a vörös övezet minden egyes emberét, valamint néhány értelmiségit. A titkos és bizalmas találkozóinkra Szélig Imre és Kelemen Gyula is eljárt. Közben mindezt a központ, s Horváth Zoltán háta mögött csináltam meg, a Szakasits-vonal csak 1947 augusztusában vette észre létezésünket.”¹⁴⁵

Visszaemlékezéseiben Révész András elmondta, hogy a szociáldemokratáknak később már az is kockázatot jelentett, hogy egymás lakásain találkozzanak. Ezért Ladányi Ármin ügyvéd javaslatára néhányan beléptek a szabadkőműves-páholyba, mivel ez volt az egyetlen hely – a páholyok betiltásáig¹⁴⁶ –, ahol szabadon összejöhetnek. Révész Andrást és Bittmann Istvánt Kálmán József vitte a szabadkőművesekhez, ahol felvették őket a Petőfi-páholyba. Ezután hetente összejöttek, előadásokat is tartottak dr. Lukács József főmester – húsz esztendőn át az Országgyűlés gyorsíróirodájának vezetője – irányításával. (Egy 1949-ben készült kimutatás szerint a páholynak kb. 70 tagja volt.)¹⁴⁷

„A süllyedő hajóról bementünk egy mentőcsónakba, amely elég sok volt, hiszen azt hiszem, 20 páholy működött ekkor a

¹⁴⁵ Révész Andrásal készített interjú. Készítette Hegedűs B. András és Kovács András, 1996. július–december. 932. Oral History Archivum. OSZK Kézirat-tár. H-88.

¹⁴⁶ A szabadkőműves-mozgalom likvidálására Rákosi Mátyás Gerő Ernőnek küldött cédulája ad határozott utasítást: „Már utasítottam Péter elvtársat, hogy állítsa össze a szabadkőművesek névsorát, s egy gondos jelentést működésükről. Utána részben közigazgatási úton a fasiszták stb. üldözésével, részben olyan politikai követelésekkel, melyeket nem mernek vállalni, dezorganizálni kell őket, s utána leleplezni...” (1950. január 26. MDP Rákosi Mátyás titkári iratai. MOL M-KS 276. f. 65/369. ó. e.; Beér János feljegyzése Rákosi elvtárs részére a magyarországi szabadkőművesek működéséről. 1950. február 23. Uo.)

¹⁴⁷ MOL XXVIII-M-1. Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy. I. sorozat, 12. doboz tagnyilvántartó lapok. – Egy érdekes „előremenekülési irányt” mutat a Függetlenségi Népfront megalakulásakor a Petőfi-páholynak az a törekvése, hogy kérje felvételét a Népfront Országos Tanácsánál! (Palágyi Andor: Indítvány. 36/d sz. alatt, évszám nélkül. 12. doboz.)

Podmaniczky. utcában és az országban. Kálmán, Ladányi, Révész és Bittmann; itt találkozhattunk rendszeresen, pusztán arról beszélünk, hogy ebben a nagyon nehéz helyzetben hogyan tudunk egymáson vagy egymásnak segíteni.”¹⁴⁸ Kéthly Anna nagyon nehezményezte azt, hogy a Bástya utcának az a csoportja, amely hozzá a legőszintébb volt, csak Kálmánnal tartotta a kapcsolatot. 1949 márciusában kérte, hogy Révészt és Bittmann-t hozzák el hozzá. Megállapodás született, hogy egy kisebb, hatfős társaság rendszeresen fog találkozni nála, s beszámolnak egymásnak – többek között arról is, hogy mit hallottak a szabadkőműveseknél.¹⁴⁹ Így jött létre a per során oly sokszor említett „hatos bizottság”. (Kéthly Anna, Valentiny Ágoston, Györki Imre, Kálmán József, Révész András és Bittmann István.) Arról beszélgettek, hogy ez a rendszer nem fog sokáig tartani, s majd órájuk hárul a párt újjáépítésének feladata.

Révésznek a felülvizsgálati eljárás során is „terhére írták” a rendszeres összejöveteleken való részvételét és az ott folytatott politikai beszélgetéseit; mindezt mint „szervezkedésre való szövetkezés büntetét” könyvelték el a továbbiakban is.

Kálmán József és társai ügyben fogták perbe Zentai Vilmost a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkárát. Több, zömében katonai perben kényszerítettek ki tőle olyan vallomásokat, amelyeket a rehabilitáció során visszavont.¹⁵⁰ Zentait azzal az in-

¹⁴⁸ Révész Andrásal készített interjú.

¹⁴⁹ 1945 után a szociáldemokraták jelentős számban képviseltették magukat a szabadkőműves páholyokban. Udvardy József, a Magyar Nemzeti Bank főellenőre, Ignótus Pál író-újságíró, Malasits Géza, a Községi Árusító Üzem igazgatója a Martinovics-páholyba nyújtotta be kérelmét. Büchler József, a Corvin Mátyás-páholy helyettes főmestere, még előadásokat is tartott a szocializmusról, a szociáldemokráciáról. (Petőfi-páholy, építészeti rajz. MOL XXXVIII-M-1. 11. doboz. 117. sz.) Buchinger Manót a Petőfi-páholyba, dr. Kemény György államtitkárt és Fischer Józsefet 1946. április 9-én a Martinovics-páholyba vették fel. Érdekes, hogy Peyer Károly az Eötvös-páholy tagnyilvántartásában szerepel, eszerint 1946. november 20-án kérte felvételét. (MOL XXXVIII-M-1. 5-7. doboz és 9. doboz.)

¹⁵⁰ Zentai Vilmos az SZDP-n belül egyike volt azoknak – Vas-Witteg, Kisházi, Bechtler mellett – akik mindent elkövettek, hogy a svábok – különösen a szociáldemokrata értelműek – kitelepítését megakadályozzák. Zentai 57 évesen nyugdíjaztatta magát, s a börtönéveket és 1956-ot követően teljesen visszavonult a politikai élettől.

dokkal ítélték el, hogy beszervezte *Bodrossy Erik* ezredest, *Török János* és *Tóth Mihály* vezérőrnagyot, továbbá Kelet-Magyarországon *Dumbovich Emilt*, *Virág Lászlót*, *Kováry Marcellt*, akik valamennyien magas rangú katonatisztek¹⁵¹ voltak. Ehhez az „összeesküvő” magatartáshoz járult még a korábbi „besúgó tevékenység” is, amely Kulich Gyula lebukását, majd kivégzését eredményezte. Vallomása szerint 1948-ban, mikor kizárták a pártból és leváltották államtitkári beosztásából, kapcsolatot tartott fenn jobboldali szociáldemokratákkal, együtt dolgozott Pálffyval és Súlyommal, és rendszeresen szolgáltatott kémadatokat Brankovnak.¹⁵²

Zentai Vilmos esete jól mutatja, miként formálódott Pálffy és Súlyom ügyén keresztül a katonai vonal, s utal arra, hogy a jugoszláv „szál” a Brankov-vonalon, tehát Rajkékon keresztül működött. Végső soron itt is megragadható, hogy a jobboldali szociáldemokraták meghurcolása, Rajkék, Súlyomék és társaik ügye egymásra épült. Tehát minél később került őrizetbe valaki, annál több személlyel volt kapcsolatba hozható.¹⁵³

A per további vádlottai is fontos politikai személyiségei voltak a Szociáldemokrata Pártnak. *Marosvölgyi Lajos* OTI-

¹⁵¹ Lásd erről dr. Schubert Katalin százados: *A tábornokok pere*. PhD-értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, Szentendre, 2007.

¹⁵² Zentai Vilmos 1950. augusztus 24-i vallomása. Zentai későbbi sorsa is érdekes: 1956-ban a MSZDP vezetőségének tagja lett, területi és üzemi SZDP-szervezetek alakításába kapcsolódott be. Nagy Imre kormányába államminiszternek jelölték, de nem került sor a kinevezésére. 1962 nyarán a BM jelentése szerint „aktív ellenséges tevékenységét látszólag beszüntette”, majd 1962 végétől „aktivizálódott”, részt vett a „jobboldali szocdem. összeesküvő csoport” megbeszélésein. A Legfelsőbb Bíróság végül Kat. I. 0058/62. sz. ítéletében bizonyítékok hiányában a vád alól felmentette, rehabilitálták. (BMTI V-143390/2. sz. dosszié zárt anyaga. 1965. február 24-i javaslat.)

¹⁵³ Károlyi Márton például Szűcs Ernő áv. ezredestől korábban olyan utasítást kapott, hogy „az ugyanazon időben folyó katonai szervezkedés ügyét össze kell kapcsolni a jobboldali szociáldemokraták szervezkedésével, mivel adatok merültek fel, hogy Zentai Vilmos volt SZDP honvédelmi államtitkáron keresztül a jobboldali szociáldemokraták illegális szervezkedésének kapcsolata volt a Súlyom altábornagy vezette illegális katonai szervezethez”. (BMTI III. 8. V-143390. sz. dosszié. Kovács István áv. őrgy. 1956. április 11-i feljegyzése.)

alkalmazott korábban az angol követség bulletin osztályán dolgozott. (Utóbb, a Kádár-korszakban, hosszú ideig volt Szentendre tanácselnöke.) *Tolnai József*, Pécs polgármestere; akit 1947 végére még iparügyi miniszternek is jelöltek, a váci börtönben elszennvedett verések és kínzások következtében – akárcsak *Szedő Ferenc* – a börtönben halt meg. *Szedő Ferencet*, a Szociáldemokrata Párt főtítkárhelyettesét, a mezőgazdasági kérdések avatott szakértőjét a Budapesti Gyűjtőfogházban verték halálra.

Büchler József a párt mozgalmi titkárságát vezette. Jelentős szerepe volt a szociáldemokraták községgpolitikai programjának kidolgozásában. 1945 után a Magyar Nemzeti Bank elnöke, emellett a Corvin Mátyás-páholy helyettes főmestere volt.

A felülvizsgálati eljárás során, „ha nem is konkrétan, de közvetett tárgyi bizonyítékokkal bebizonyítást nyert, hogy Büchler a múltban együttműködött a horthysta erőszakszervezet vezetőivel. Részben bebizonyítást nyert az is, hogy mint az SZDP jobbszárnyához tartozó funkcionárius, az SZDP legalitásának fenntartása címen a kommunisták ellen elszánt harcot folytatta.”¹⁵⁴

A Kálmán-perben elítélt *Pozsgay Gyulánál*, a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium politikai, majd kereskedelmi és szövetkezeti adminisztratív államtitkáranál, országgyűlési képviselőnél, valamint *Kömüves József* volt OTI-elnöknél az „összeesküvés” egy másik szála figyelhető meg. 1947-ben, a választások előtt Pozsgai Pécsen korteskedett a Magyar Radikális Párt megbízásából. Peyer Károly köréhez csatlakozva a memorandum egyik aláírója volt, s ennek ürügyén – éppen a vele együtt perbe fogott – Tolnai József javasolta pécsi képviselői mandátumának visszavonását.

A vád alapján az összeesküvés fedőszerve a „Petőfi Szabadkőműves Páholy” néven működő, „jobboldali” szociáldemokratákat tömörítő csoportosulás volt. A vizsgálók Pozsgaiék útján próbáltak eljutni a peyerista emigrációhoz, a kapcsolódások és összeköttetések feltárásához.

¹⁵⁴ BMTI III. 8. V-143390. Jelentés. 1956. április 24.

A Belügyminisztérium III/8-as alosztálya javaslatot tett, hogy Pozsgayt szervezzék be a jobboldali szociáldemokraták, nevezetesen Györki Imre és a peyerista emigráció közti felderítési munkálatokhoz, mivel közvetlen információkkal rendelkezett a peyerista emigráció magyarországi kapcsolatairól. Megpróbálták zsarolni olyan jegyzőkönyvek felvétele után, amelyekben elismerte: Mindszenty József utasítására 1948 elején felvette a kapcsolatot Matheovics Ferenc volt Barankovics-párti képviselővel, akivel a rendszerváltás lehetőségeiről tárgyaltak, továbbá Fehér Ferencel – aki a Mindszenty-csoport „munkásvonalát” irányította – a „magyar munkáspárt megszervezéséről” tanácskozott.¹⁵⁵ A belügyi hálózati jelentések szerint nem akart „diszszidálni”, mivel véleménye szerint minden megbízható „jobboldali szociáldemokratára” szükség lesz az elkövetkező időszakban.

1957 után a szakszervezeti mozgalomhoz, a Nyomdászok Szakszervezetéhez csatlakozott – mely jó „búvóhelynek” és működési terepnek bizonyult a pereket és egzisztenciális megpróbáltatásokat túlélő szociáldemokrata mozgalmárok számára.

Takács Ferenc, az SZDP agrárprogramjának kidolgozója, a Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkára volt.¹⁵⁶ 1946. szeptember 20-án kérte felvételét a dr. Lukács Bernát főmester vezette Petőfi-páholy tagjai közé.

Szakasits Antal, 1945 után az Iparügyi Minisztérium Munkaügyi Osztályának vezetője, államtitkára és az Országos Munkabér-megállapító Bizottság elnöke, a Közalkalmazottak Szabad Szakszervezetének alelnöke, fővárosi törvényhatósági bizottsági tag, valamint az Országos Nyugdíjintézet első elnöke volt.¹⁵⁷ A rehabilitációs eljárásra készülő belügyi apparátus 1956 után a következő jellemzést adta róla: „Ingadozó, szenilis, a Büchler-

¹⁵⁵ BMTI III. 8-c. (SZ-1156) Pozsgay Gyula személyi dossziéja.

¹⁵⁶ Takácsot igen hamar, szabadulását követően másfél esztendő múlva érte a halál.

¹⁵⁷ Az egykori SZOT Levéltár anyagai. Visszaemlékezés-gyűjtemény. Szakasits Antal, 26–76. sz. I. doboz. – Ezeket a dokumentumokat még akkor kutattam, mikor a Szakszervezetek Központi Levéltára őrizte, ezért használtam a „rég” levéltári jelzeteket. A magyarországi szakszervezeti mozgalom 1945 és 1989 között keletkezett iratai 1998 óta letétként a Politikatörténeti Intézet Levéltárában található.

Propper-féle vonalon áll. Teljesen tehetetlen úgy a politikai, mint a gyakorlati munkában, kis képességű, zavart fejű ember, aki a jobb- és baloldal felé egyaránt tartott kapcsolatot. Jelenleg sértődött. Orientálódik a jobboldali szociáldemokraták felé.”¹⁵⁸

Szűcs András dr. Ries Isván miniszter titkára volt. A rehabilitációs eljárást előkészítő belügyi összefoglaló szerint Szűcsnek, „mint fasiszta vizsgálóbírónak, tevékeny része volt az erdélyi kommunista mozgalomban részt vevő személyek ellen hozott halálos ítéletek meghozatalában. 1945 után a politikai rendészeti osztályon fasisztákat, háborús bűnösöket próbált menteni, akadályozva azoknak felelősségre vonását. Részt vett az ún. igazságügyi rendőrség terveinek kidolgozásában, s javaslatára nevezték ki néppügyésznek Pisky Schmidt Frigyeszt, az amerikai titkószolgálat ügynökét.”¹⁵⁹

Gáspár Árpád a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének (Mabi) vezérigazgatója ügyében a felülvizsgálat „Janus-arcúnak” bizonyult. A korábban terhére rótt háborús bűntett és szervezkedés büntette nem volt bizonyítható, ám a felülvizsgálat során beszerzett anyagok „bizonyítják, hogy úgy a felszabadulás előtt, mint után jobboldali szociáldemokrata volt, baloldali, kommunistaellenes tevékenységet fejtett ki, amivel károsan befolyásolta a párt harcát. Büntetéséből letöltött öt évet; ezért javasoljuk a letöltött büntetés meghagyását, illetve ennek bírói megerősítését.”¹⁶⁰

Spitálszky Károly az Öntők Szakszervezetének titkára volt. Nála is, akárcsak Gáspár Árpádnál, a felülvizsgálat során a letöltött öt év meghagyását javasolták, illetve ennek bírói megerősítését.

Király Géza Révész András titkára volt, államvasúti igazgató.¹⁶¹ 1945-től a Magyar Vasutasok Országos Szabadszakszervezetének elnöke, az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. Egyike azon meghurcolt szociáldemokratáknak, akik 1956-ban az újjáalakuló SZDP Ellenőrző Bizottságába bekerültek, valamint az Ideiglenes Intézőbizottság elnöki tisztét is megkapta.

¹⁵⁸ BMTI III. 8. V-143390. Kálmán József és társai perének anyaga.

¹⁵⁹ Uo.

¹⁶⁰ BMTI III. 8. V-143390. Jelentés. 1956. április 18.

¹⁶¹ Gadanez Béla–Gadanez Éva: *Király Géza. Magyar Vasutas*, 1999. július.

Sima, Paula, a huszonkettedik s egyben utolsó vádlott szociális iparfelügyelő, kerületi szociáldemokrata nőtitkár, 1947-től Kéthly Anna parlamenti titkárnője, a KPDSZ-nek három évtizeden keresztül tagja volt.

Ez a tárgyalás is, akárcsak a szociáldemokraták ellen lefolytatott többi per, titokban zajlott, közlemény sem jelent meg róla. Az ügyész halálos ítéletet kért szinte mindenkire; a tárgyaláson egyetlen tanú sem volt, mivel mindenki mindent beismer. Révész András szerint az angol Munkáspárt közbenjárásának köszönhetően a szociáldemokraták közül az 1950-es években egyáltalán nem végeztek ki senkit.¹⁶²

Száva István és társai

Száva Istvánt és öt társát szervezkedéssel és kémkedéssel gyanúsították; 1950 novemberében elítélték őket, ám utóbb a felülvizsgálat során semmiféle bizonyítékot nem tudtak felmutatni a bűnösségükre.¹⁶³ Száva István 15. éven át volt a *Népszava* munkatársa, gyakorlatilag Szakasits Árpád mellett a lap tényleges szerkesztője, majd az Újságíró Szövetség ügyvezető elnöke. Az SZDP centrumához tartozott. *Barcza Sándor* kereskedelmi minisztériumi államtitkár, majd az Állami Biztosító NV vezérigazgató-helyettese ellen az volt az egyik vádpont, hogy mint az SZDP Gazdaságpolitikai Bizottságának tagja, népi demokrácia-ellenes javaslatok kidolgozásában vett részt, s ezzel szabotálta a hároméves terv beindítását.¹⁶⁴ A harmadrendű vádlott, *Szenczi Sándor*, az SZDP Gazdasági Osztályának vezetője kezelte a Szociáldemokrata Párt titkos „B” kasszáját, s a vád szerint még az egyesülés előtt Schiffer Pál utasítására megsemmisítette a hiva-

¹⁶² „Talán Gaitskell főtitkár erős fenyegetéssel kihúzza Hruscsovból, hogy szociáldemokratákat ne végezzenek ki...” Révész András-interjú. Oral History Archivum.

¹⁶³ BMTI III. 16. V-142816., 142816/1., 2. sz. dossziék.

¹⁶⁴ Arra, hogy hogyan ferdítették el a vizsgálok a tényeket, jó példa Barcza Sándor esete, aki még ha akart volna, akkor sem vehetett részt az SZDP Gazdaságpolitikai Bizottságában mint egy „szabotázsterv” kidolgozója, hiszen ez a bizottság 1946-ban még nem is létezett. 1947-ben alakult meg a pártkongresszus jóváhagyása után, éppen az MKP tapasztalatai alapján.

talos okmányok egy részét. Barczát és Szenczit be akarták vonni a párt üzleti vállalkozásaiba. Barczát egy kialakítandó Európa Áruház élére szánták, míg a Gazdasági Takarékszövetkezet vezetését a kiváló közgazdász Szenczire bízták volna. Szenczi Sándor kapcsolatban állt dr. Balassa Gyula országgyűlési képviselővel, korábban a BM szervezési és szolgálati vezetőjével, továbbá *Órlei Pállal*, aki 1948 után Marosán György titkáráként tevékenykedett. Utóbbi vádlott ítélete vetekedett a vezető szociáldemokrata főkorifeusok ítéletével – 10 év börtönbüntetés – holott az ellene összeállított iratanyag szerint nem fejtett ki önálló tevékenységet, csupán mellékszereplő volt az ügyben. Ugyanez a helyzet dr. Bier Lili hatodrendű vádlottal is; akit az első, másod- és harmadrendű vádlotthoz hasonlóan 1950-ben 15 év fegyházbüntetésre ítélték.

A szociáldemokrata rendőrtisztek pere

Benjamin Olivér és társai

Benjamin Olivér rendőr vezérőrnagynak, a budapesti rendőrkapitányság volt helyettes vezetőjének, a szociáldemokrata rendőrfrakció volt vezetőjének és négy társának koncepcióos perére 1950 augusztusában került sor. A vádirat szerint Benjamin és társai a rendőrségen belül létrehoztak egy külön szociáldemokrata csoportot, melyet a Kéthly Anna vezette „hatos fogat” irányított.¹⁶⁵ Benjamin Olivér 1956 februárjában így vallott erről: „Jobboldali szociáldemokrata voltam, mert híve voltam annak, hogy az SZDP mint önálló párt működjön. A nyugati szociáldemokrata pártokkal lényegileg egyező alapelveket kell felmutatni. Kéthly is jobboldali szociáldemokrata volt. Mi a jobboldali szociáldemokratizmus? A szociáldemokrata párt önállóságának óhaja, az SZDP célkitűzéseinek a szociáldemokrata alapelvek szerinti megvalósítása és az egyesülés ellenzése.

¹⁶⁵ BMTI III. 7., 7-a, 7-b V-143397/3. sz. dosszié.

1948-ban kétszer meglátogattam Kéthlyt, mivel azt hallottam, hogy nincs jó anyagi viszonyok között, élelmiszersomagot vittem részére. Korábban elleneztem a fúziót, utána tudomásul vettem... Feladatul kaptam Kéthlytől, hogy a rendőrségtől elbocsátott jobboldali szociáldemokrata rendőrtszkeket illegális csoportba szervezzem. Ez a kémcsoport a kémadatait a török követségre juttatja, mivel a követ pénzt küldött a szervezésre.”¹⁶⁶ Az elsőként, 1950. június 2-án őrizetbe vett Benjamin megnevezte „beszervezett” társait is: dr. Marczali Lászlót (a belügyminisztérium személyzeti alosztályának helyettes vezetője), dr. Lénárt Imrét (a Belügyminisztérium rendőrségi ügyosztályán személyzeti osztályvezető), Toller Károlyt (a XIV. kerületi rendőrkapitányság vezetője)¹⁶⁷ és Radocsai Lászlónét (Benjamin Olivér titkárnője).

A tárgyalást a Budapesti Katonai Főtörvényszéken tartották, ahol 1950. augusztus 29-én a szervezkedés és hűtlenség, valamint a devizagazdálkodás érdekeit veszélyeztető bűntettekre igen súlyos ítéleteket szabtak ki: az életfogytiglanitól a 12 évig tartó fegyházbüntetésig.

A szociáldemokrata rendőrfrakció egy másik kimagasló személyiségét, a „hatos fogat” tagját, Bittmann István rendőr ezredest, a kispesti rendőrkapitányság egykori vezetőjét, Péter Gábor volt helyettesét a Kálmán József és társai elen indított perben életfogytiglani fegyházra ítélték.

¹⁶⁶ Benjamin Olivér s. k. és gépelt feljegyzése. 1956. február 23. BMTI III. 7-a V-143397/2. sz. dosszié.

¹⁶⁷ Nem tekinthető egyedinek Toller Károly esete, akit 1955-ben az Elnöki Tanács kegyelmével szabadon bocsátottak, majd 1956 után tovább folytak politikai-bíróági ügyei. Töllert 1962. július 17-én a Legfelsőbb Bíróság a Kat. I. 0059/1962. sz. ítéletével felmentette. Ezt megelőzően azonban 1958. február 28-án a Budapesti Fővárosi Népbírósi Tanácsa Nb. X. 7108/1957/11. sz. ítéletével – az ellenforradalom szervezése, személyes szabadság megsértése, társadalmi tulajdon hűtlen kezelése miatt – 15 évi börtönre ítélte. 1958. október 14-én a Legfelsőbb Bíróság társadalmi tulajdont sértő cselekményét különösen nagy kárt okozó bűntettnek minősítette, s ezért életfogytiglani fegyházbüntetést kapott. 1963. március 4-én szabadult. (BMTI III. 7. V-143397. sz. dosszié. 1963. július 3-ai jelentés.)

Az „üzemi háló” feltárása

Virág Sándor és társai

Az ún. rendőri csoporttal egy időben, 1950. augusztusában tárgyalta a Budapesti Katonai Törvényszék *Virág Sándornak* és öt társának, a miskolci szociáldemokrata pártszervezet volt vezetőinek és tagjainak ügyét.¹⁶⁸

Velük indult el az „üzemieik” ügye, az ország majd minden táján a gyári üzemi bizalmiak körében végrehajtott „tisztogatások” első látványos lépéseként. Az MKP vezetése már 1947-ben 44 üzemben puccsszerűen lebonyolított választásokkal szinte teljesen kiszorította a szociáldemokratákat az újonnan létrehozott üzemi bizottságokból. Azt az MDP irányvonalat ugyanis, amely a szakszervezeteknek 1948 után egyoldalú, termelést segítő szerepet szánt, csak a szociáldemokrata szakszervezeti hagyományok kiiktatásával és e hagyományok képviselőinek eltávolítása árán lehetett érvényesíteni.¹⁶⁹

A Belügyminisztériumban 1950-ben nyitották meg a vizsgálati dossziékat a „szociáldemokrata üzemi ügyekben”, a szociáldemokrata párt volt tagjainak szabotázs- és ellenséges tevékenysége felderítésére. A dossziékban szereplő személyek közül a bíróság többeket börtönbüntetésre ítélt, másokat pedig bírói eljárás nélkül internáltak. Az 58 különböző munkahelyen található volt szociáldemokrata funkcionáriust mint jobboldali beállítottságú, kommunistaellenes, bérdemagógiát terjesztő szabotőrt ítélték el, akik szakmai tudásukat a termelés fékezésére használták.¹⁷⁰

A vádirat szerint *Virág Sándor*, a SZDP egykori Borsod megyei titkára a Diósgyőri Vasgyár acélöntő üzemének kizárt szo-

¹⁶⁸ BMTI III. 17., 17-a. V-143392. és 143392/1. sz. dossziék.

¹⁶⁹ A téma átfogó elemzését adja Sipos Péter: A vasasszakszervezet 1944–1953. *Párttörténeti Közlemények*, 1988/3. 3–45.

¹⁷⁰ BMTI V-145037/1–4. dossziék. – Volt köztük vasöntő, önálló szabó kisiparos, raktáros, villanyszerelő, asztalos, műszerész, lakatos, szűcs, szíjgyártóság stb.

ciáldemokrata dolgozóiból, egy nemzetgyűlési képviselőből és a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (Madisz) megyei titkárából csoportot szervezett, amely az Ávas-hegység egyik pincéjében rendszeresen titkos összejöveteleket tartott és egy esetleges rendszerváltozásra készült. Az emigráció néhány tagjával titkos levelezés útján tartotta a kapcsolatot – citromlével írt sorokat csempészett a levelekbe –, hangulatjelentéseket adott, és bizalmas termelési adatokat közölt.

Első fokon a két fő szervezőt, Virág Sándort és a volt szociáldemokrata üzemszervezési osztály vezetőjét, Póprádi Pált kényszermunkára ítélték, amelyet másodfokon börtönbüntetésre változtattak.¹⁷¹

Piller Gyula és társai szociáldemokrata üzemi funkcionáriusok kiválasztott csoportját jelentette meg az 1950-es évek pereinek sorozatában.¹⁷² A csepeli Rákosi Művek, a Ganz, a Láng Gépgyár, a Gyárépítő NV és a Standard-gyár üzemi SZDP-szervezetének tagjai állítólag felleptek a termelés csökkentése érdekében, a Sztahanov-mozgalom és a munkaverseny ellen. Már 1947-ben összejöveteleket szerveztek az ún. Bástyá utcai mozgalom keretében, ahol Kálmán József és csoportja is megjelent. A vádirat szerint a régi szervezett szociáldemokrata munkásvezetők célként fogalmazták meg a nagyüzemi és Pest környéki jobboldali szociáldemokraták illegális szervezeti összefogását a kommunisták és a szociáldemokraták egyesülésének megakadályozására, továbbá a hatalom átvételére. A Kéthly vezette országos szerveződés egyik helyi mozgalmi központját hozták létre.¹⁷³ A kihallgatók megpróbálták egy olyan „üzemi háló” kidolgozni, ahol megragadhatók a volt szociáldemokrata

¹⁷¹ BMTI III. 17-a V-143392/1. sz. dosszié. – A perbe fogottakról és az ítéletekről részletesebben lásd a mellékletben közölteket.

¹⁷² BMTI III. 15-g sz. dossziéja.

¹⁷³ Piller Gyula és társai ügyében Kéthly Annát 1956. május 9-én tanúként hallgatták ki a BM Gyorskocsi utcai Vizsgálati Főosztályán a Bástyá utcai megbeszélésekről. (BM III. 15-g.)

üzemi funkcionáriusok közötti vélt kém- és összeesküvő-kapcsolatok. Ezt a koncepciót építették tovább az 1952-ben induló „üzemi ügyeknél” is...

Laborcz István, Fejszés Gyula és Némedi Varga Jakab és társai

Az 1952-ben indult perek már polgári büntetőbíróságok előtt zajlottak. Ez év nyarán, az MDP KV-ülés után újabb nagy pereket készítettek elő azokkal szemben, akiket addig „csak” internáltak. Ebből az időszakból kiemelkedik Laborcz István és 16 társa „szervezkedési” ügye, amelyben különböző üzemekben dolgozó szociáldemokraták „találkoztak össze”.¹⁷⁴ Volt közöttük nyomdász (Pavlovszky Ferenc, Laborcz Sándor), autóbusz-vezető (Zeiner Ferenc, Feké Kálmán, Somogyvári István), horthysta ezredes (Domján Béla), sőt Budapest 1945 utáni volt alpolgármesterét, Bechtler Pétert is ehhez a ügyszálhoz kapcsolták, és letartóztatták. Ebben a perben is megjelentek a családi kapcsolatok: *Laborcz István* a fiát, Sándort is bevonta a Szélig Imre utasítására létrehozott szociáldemokrata szervezkedésbe, amelynek célja „imperialista segítséggel – tehát az angol Munkáspárt hathatós támogatásával – átvenni a hatalmat”.¹⁷⁵ Laborczot és társait – a demokratikus államrend elleni szervezkedés és fegyverrejtegetés miatt – 1952 novemberében ítélte el a Budapesti Megyei Bíróság. Ebben a perben, Marosán György és Schiffer Pál után kihirdették a harmadik, szociáldemokratákra kiszabott halálbüntetést: *Zeiner Ferencet* ítélték halálra, ám Marosánéhoz hasonlóan ő is életben maradt.

Fejszés Gyula és hat társa,¹⁷⁶ továbbá Némedi Varga Jakab és 19 társa ellen szervezkedés, háborús bűntett, valamint fegyver-

¹⁷⁴ Némedi Varga Jakab anyagába befűzve. BMTI III. 11. V-108411/8. sz. dosszié. – A perbe fogottakról és az ítéletekről részletesebben lásd a mellékletet.

¹⁷⁵ A lefolytatott perek egy részénél „a szervezkedés előmozdítását” mindig egy már időközben emigrációba vonult szociáldemokrata politikusra (itt pl. az 1948-ban távozott Szélig Imrere) próbálták hárítani.

¹⁷⁶ BMTI III. 26., 26-a, 26-b, 26-c V-85137., 85137/1., 2. sz. dossziék. (Az ügyben nem áll rendelkezésre bírósági anyag.) Fejszés Gyulát 1956 után ismét elítélték, a népi demokratikus államrend elleni izgatás büntetéseben találták bűnösnek. (BFL B. 5372/57.)

rejtegetés miatt folytattak bünvádi eljárást. 1952. november 27-én a Jónás-tanács ítélte el őket.

Némédiék ügyét már a vizsgálati szakaszban összekapcsolták a Hubai János-féle illegális csoport feltételezett szervezkedésével.¹⁷⁷ *Némédi Varga Jakab* – a szociáldemokrata kisiparosok képviselője, volt országgyűlési képviselő – aktívan bekapcsolódott a Kéthly Anna által indított gyűjtési akcióba. Már említettem, hogy Kéthlyék a kizárt jobboldali szociáldemokratákat akarták megsegíteni, s e célból szak- illetve pártbeli társaikhoz fordultak. Némédi „környezete” szinte kivétel nélkül korábban önálló üzlettel rendelkező kisiparosokból, szakmai szakszervezetek, főleg „bőrösök” tagjaiból tevődött össze. A per valójában ennek a kisipari szövetkezetek megszüntetése ellen fellépő rétegnek a „lefejezését” is szolgálhatta.

A vádirat szerint a Bőripari Munkások Szövetségének volt főtitkára, *Hubai János* azt a feladatot kapta, hogy „üzemi megbízottakat” – tehát a gyárakból elbocsátott és 1948-ban a pártból is kizárt szociáldemokrata üzemi bizalmiakat – jelöljön ki egy új szociáldemokrata párt újjászervezéséhez, s ehhez szoros kapcsolatokat építsen ki Peyer Károllyal. 1950 nyaráig Szeder Ferenc irányította őt, majd miután Szedert őrizetbe vették (s Kálmán József és társai ügyében elítélték), 1952-től Némédi Varga Jakabbal együtt vezette tovább a szervezkedést. Ennek neve „Bujdosó Magyarok Földalatti Szervezete” volt.¹⁷⁸ A vádiratban szerepel egy ún. kormánylista, amely szerint a következőképpen osztották el a pozíciókat: Varga Béla, Nagy Ferenc vagy Sulyok Dezső lesz a miniszterelnök, Peyer Károly vagy Nagy Vince a Belügyminisztérium, Auer Pál vagy Eckhardt Tibor a Kül-

¹⁷⁷ BMTI III. 11., 12., 12-a, 12-b, 12-d, 12-e V-108411/8., 143396/1., 2., 4., 5. sz. dossziék. A perbe fogottak közül többen egyáltalán nem is ismerték egymást. Hubai János még 1954 novemberében – a zárkabezélgetések során – is azt állította, hogy csak „régibarátokból álló kisebb asztaltársaság” verődött össze, és semmiféle szervezkedésre nem gondoltak...

¹⁷⁸ A vizsgálati anyagban megtalálható a szervezet megalakulásakor, 1948. június 16-án felvett jegyzőkönyv, ahol hét pontban rögzítették a „keleti vörös bar- bárok” elleni harc szabályait. (BMTI III. 12-d V-143396/4. sz. dosszié.)

ügyminisztérium, Valentiny Ágoston vagy Hubai János az Ipar- ügyi Minisztérium élére kerülne. Földművelésügyi miniszter- nek Takács Józsefet, míg politikai államtitkárnak Némédi Varga Jakabot tették volna meg.

A Némédi-perben egy és tizenöt év között szabtak ki fegy- házbüntetéseket.

Egy nappal a Némédi- és a Laborcz-perekben hozott ítéletek után került a Budapesti Megyei Bíróság elé az „ózdi szervezke- dés” ügye. *Mauks Miklós* és 20 társa valamennyien az Ózdi Ko- hászati Művek dolgozói voltak.¹⁷⁹

A *Németh Ferenc* és 14 társa – többségükben horthysta rend- őr őrmesterek, egy részük 1945 után is teljesített szolgálatot – el- leni perben a bíróság ugyancsak 1952. november 28-án hozta meg ítéletét.¹⁸⁰

Mind Mauksék, mind pedig Némethék ügyében a Belügymi- nisztériumban csak az 1955. augusztusi, már a rehabilitációju- kat előkészítő kegyelmi javaslatok találhatók meg.

Némédi, Laborcz, Mauks, Németh és társaik ügyeit korábban a Belügyminisztérium Irattárában egybefűzték. Ez is mutatja, hogyan próbáltak erőltetett módon egy nagyobb szabású, kiter- jedt pert konstruálni az egymással szinte semmilyen szálon nem érintkező ügyekből.

Fejszés Gyula és társai ügye is az ÁVH által kidolgozott „üze- mi háló” részét képezte. A per külön érdekessége, hogy a MÁVAG-ban revizorként dolgozó Fejszést – a Hatóság „Mészá- ros” fedőnevű ügynökét – provokatív céllal építették be munka- helyére. Megbízta, hogy szervezzen meg egy jobboldali szo- ciáldemokratákból álló fegyveres csoportot – „Ősi Csoport” fe- dőnéven –, amelyre azután „kellő időben” le tudnak csapni. Megkönnyítette a dolgot, hogy a beszervezettek egy munkahe- lyen dolgoztak. A szervezkedés kidolgozott szabályzatában az szerepelt, hogy át kell venni a hatalmat a MÁVAG-ban úgy, hogy

¹⁷⁹ Némédi Varga Jakab anyagába befűzve: BMTI III. 11. V-108411/8. sz. dosz- szie.

¹⁸⁰ Uo.

elfoglalják a fontos pozíciókat. A résztvevők köre jóval szélesebb volt, mint a perben ténylegesen elítélteké. Baumgartner László gyári lifikezelő pl. a déli órákban rendszeresen illegális beszélgetéseket szervezett, ahol a nyugati rádiók híradásait ismertette társaival. Utóbbiakat azután az Államvédelmi Hatóság kihallgatta, jegyzőkönyveket vett fel, ám ügyükben később nem történt érdemi intézkedés.¹⁸¹ Fejszés Gyula vonalára viszont kiemeltlenül lecsaptak, az általa beszervezettek a bíróság előtt feleltek „tetteikért”. Varga Lászlót és Torma Jánost, a MÁVAG mozdonyműhelyének lakatosait megpróbálták hivatalosan is elküldöztetni a Fejszés-pertől, ám egyértelműen odakapcsolódtak.¹⁸²

Vaikó György és társai, az ún. katonai csoport, Vaikó György és 19 társa ügye – a korábban leírtak alapján – csak részben illeszthető a szociáldemokraták elleni fellépéshez. Különlegessé teszi az a tény is, hogy Vaikó György tüzér alezredesen és Diettrich Lajoson 1950-ben végrehajtották a halálos ítéletet.¹⁸³ A halálos ítélet kiszabása még igen, ám végrehajtása már nem tartozott a szociáldemokratákkal szemben alkalmazott „módszerek” közé.

Az 1950–1951-es szociáldemokrata perek további sajátossága volt, hogy katonai bíróságok tárgyalták az ügyeket. Ez összefüggött azzal a már korábban felvázolt kezdeti koncepcióval, amely szerint a katonákat és a szociáldemokratákat egy-egy perben, együtt kell meghurcolni.

Az 1950–1951-es szociáldemokrata perek további sajátossága volt, hogy katonai bíróságok tárgyalták az ügyeket. Ez összefüggött azzal a már korábban felvázolt kezdeti koncepcióval, amely szerint a katonákat és a szociáldemokratákat egy-egy perben, együtt kell meghurcolni.

¹⁸¹ A MÁVAG-ban 11 gyári munkást hallgattak ki. Megállapították, hogy személyes kapcsolatok révén az illegális szervezkedést Nagykatára és környékére is ki kívánták terjesztetni. Olyan képtelen vádak hangzottak el, hogy a Nagykatáról készített gazdasági és politikai jellegű kémjelentést Fejszésen keresztül továbbították az angol követségnek. (BMTI III. 26-b V-85137/1. sz. dosszié).

¹⁸² BMTI III. 26-g V-148069/1. sz. dosszié.

¹⁸³ BMTI II. 39. V-142818. sz. dosszié.

Egyéni perek egyes szociáldemokrata vezetők ellen

Külön kell említeni a „hálózathoz” közvetlenül nem csatolt, illetve látszólag nem csatolható ún. egyéni ügyeket.

Az SZDP egyik vezető funkcionáriusát, *Schiffer Pált* apósaival, Szakasits Árpáddal egy napon vették őrizetbe.¹⁸⁴ Saját pártbeli elvtársával, Horváth Zoltánnal állították össze a rá vonatkozó terhelő adatok egy részét. A háta mögött „röntgenszeműnek” nevezett, intrikusnak és kétkulacsosnak tartott Schiffer Pált, aki korábban az Országos Szövetkezeti Hitelintézet igazgatója és az MDP KV aktív tagja is volt, 1951. március 23-án kötél általi halálra ítélték szervezkedés és kémkedés miatt. Közel három évig a siralomházban tartották, majd 1954. március 12-én a Katonai Felsőbíróság életfogytiglani börtönre változtatta ítéletét. Sokatmondóak az ítéletéhez fűzött megjegyzések. A bíróság ugyanis arra hivatkozott, hogy az elítélte vonatkozó anyagokat az ÁVH akkori vezetői elfekették, s csak Péter Gábor letartóztatása után kerültek elő.¹⁸⁵ Schiffert továbbra is úgy állították be, mint aki tagja volt a „jobboldali” szociáldemokrata áruló vezetők összekövésének, s szoros kapcsolatot tartott fenn az imperialistákkal (az angolszász kémszervezetnek dolgozott) és a jugoszlávokkal. Miután Schiffer Pál három évet töltött börtönben nem jogerős halálos ítélettel terhelten, kifejtették: „a szocialista igazságszolgáltatás alapelveivel, a szocialista humanizmus követelményeivel nem egyeztethető össze az, hogy a bűncselekmény elkövetőjével szemben egyébként kétségtelenül indokoltan kiszabott halálbüntetés a kiszabását követő 3 év elteltével kerüljön végrehajtásra”.¹⁸⁶

Schiffer börtönévei alatt több alkalommal írásban kérte, hogy hajtsák végre rajta az eredetileg kiszabott halálos ítéletet.

¹⁸⁴ BMTI III. 19-a, 19-b, 19-d, 19-e V-143388., 143388/2., 4. sz. dosszié.

¹⁸⁵ Péter Gábort 1953. január 3-án fogták le; Schiffer Pál akkor már két éve siralomházban volt.

¹⁸⁶ BMTI III. 19-a V-143390. sz. dosszié. Ledényi Ferenc hb. alezredes tanácselnök által hozott 001/54-I. sz. ítélet.

Az ügy családi vonatkozásai is tragikusak. Feleségét, Szakasits Klárát öt gyermekével együtt 1950 júniusában Debrecenbe telepítették ki, s ott igen nehéz anyagi körülmények között éltek.

1951 júniusában a Budapesti Katonai Törvényszék 12 évi börtönre ítélte – folytatólagosan elkövetett háborús bűntett, fegyverrejtegetés és izgatás miatt – az SZDP rendezőgárdájának volt parancsnokát, *Mérő Ignácot*.¹⁸⁷ Az ítélet indoklása szerint „baloldali személyeket” bántalmazott és távolított el az SZDP rendezvényeiről. 1962-ben, a perújítására készített jelentés szerint ez a vád megdőlt, mivel „nem a baloldali megmozdulások ellen lépett fel, hanem a MOVE, a turulisták, az Ébredő Magyarok és a Sasok által rendezett jobboldali megmozdulások ellen”.¹⁸⁸

Dr. Káldor Györgyöt, a *Dealy Herald* budapesti tudósítóját, majd a Rádió Külpolitikai Osztályának vezetőjét, az MTI későbbi főszerkesztőjét 1950-ben vették őrizetbe kémkedés gyanújával. 1951 júliusában 15 évi fegyházbüntetést kapott, mivel a Jónás-tanács a nála talált magyar és angol nyelvű levelekkel bizonyítottan látta azt a vádat, hogy Horváth Zoltán őt is beszervezte az angoloknak végzett „adatszolgáltatásba”.¹⁸⁹

Káldorhoz hasonlóan *Gergely István* is a sajtó területéről érkezett. Egy ideig a United Press New York-i hírügynökség magyarországi tudósítója. Őrizetbe vétele előtt a *Népszavánál* és a *Világosságnál* dolgozott mint felelős szerkesztő. Rögtön adódott a vád: az angol és amerikai kémszervezet ügynöke, aki Marosán és Kéthly utasítására cselekedett... Egyébként Gergely a „munkásegység” elkötelezett híve volt, s az MDP-ben is betöltött kisebb funkciót. 1951 októberében tíz évre ítélték.¹⁹⁰

Korábban már részletesen szóltam arról, hogy a szakszervezeti mozgalom 1945 és 1948 között a kommunisták és a szociál-

¹⁸⁷ BMTI III. 23., 23-a V-142825., 142825/3. sz. dosszié.

¹⁸⁸ 1962. július 16-i jelentés a Mérő elleni ügyben. BMTI III. 23-a V-142825/3. sz. dosszié. – Mérő Ignác feladata volt az SZDP rendezvényeinek biztosítása, de nem bántalmazott senkit.

¹⁸⁹ BMTI III. 22., 22-a V-142825/4. sz. dosszié, valamint BFL TÜK-anyag, 1890/1990. B. 001238/1951. sz.

¹⁹⁰ BMTI III. 24. sz. dosszié.

demokraták együttműködésének és egyben versengésének a terepe volt. A szociáldemokrata szakszervezeti mozgalom „lefejezése” az 1948 utáni időszakban kezdődött meg.¹⁹¹ A felső vezetőtestületek tagjai – *Rónai Sándor*¹⁹² kivételével – börtönbe kerültek, a közép- és alsószintű funkcionáriusok zömét szintén börtönbe vagy internálótáborba zárták. Sokan kitelepítés következtében kényszerültek elhagyni lakóhelyükkel együtt a munkahelyüket is. *Kisházi Ödön* országgyűlési képviselő, a vasasszakszervezet főtitkárhelyettese és a SZOT volt elnöke 1952 szeptemberében – a tisztogatások során – „háborús és népelelmes bűntettért” nyolc évet kapott; 1955-ben, egyéni kegyelemmel szabadult.¹⁹³

Kovács István ügyét egyéni ügyként kezelték. A peranyag szerint azonban a Zachár István vezette szervezkedés egyik résztvevője volt. Zachár a csepeli SZDP-szervezet volt elnöke és társai az ő kocsijában tartották a csepeli szociáldemokraták körzeti gyűléseit. Kovács 1953. évi ítéletét – másfél év fegyház izgatás miatt – 1954-ben hat évre módosította a bíróság: demokráciaellenes szervezkedésben való tevékeny részvétel miatt.¹⁹⁴

¹⁹¹ „Nagyon kevés számszerű adattal rendelkezünk arról – írja Beráné Nemes Éva és Kajári Erzsébet cikkében –, hogy a törvénytörő eljárások milyen mértékben sújtották a szakszervezeti funkcionáriusokat és tagokat... a volt szociáldemokraták többségét érintették, ugyanis az ellenük fogatosított rendőrhatalmási eljárások során nemegyszer elegendő hivatalos indok volt a »jobboldali szociáldemokrata« vádja.” (A szociáldemokrácia kérdése a szakszervezetekben 1948–1956. *Múltunk*, 1990/3. 132.)

¹⁹² Rónai Sándorról már 1945-ben azt írta Farkas Mihály Rákosi Mátyásnak: „...be akart lépni pártunkba. Kijelentette, hogy kommunista... Sikerült Rónait meggyőződnöm arról, hogy ne lépjen be a kommunista pártba, hanem pártunk politikai vonalának szellemében dolgozzon a szociáldemokrata pártban.” (Farkas Mihály levele Rákosi Mátyásnak. 1945. január 7. *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*. Szerk.: Izsák Lajos és Kun Miklós. Századvég Kiadó, Budapest, 1994. 40.)

¹⁹³ BMTI III. 18. V-142823. sz. dosszié. (Kisházi Ödön 1952-es bírósági anyagát – mint koncepciót tartalmazó anyagot – a BM 1965. november 6-án megsemmisítette.)

¹⁹⁴ Az 1953. július 20-i ítélet alapján: 1. rendű vádlott: Zachár István – 7 év börtön; 2. rendű vádlott: Horeczky Árpád – 5 év börtön; 3. rendű vádlott: ifj. Kovács István – 6 év börtön. (BMTI III. 25., 25-a, 25-b V-142825/1.; 1-a és B-I. 00113/55. sz. dosszié.)

A belügyi szervek a Zachár-féle szervezkedés létét Csepelen egy másik ügygel is demonstrálni kívánták. Az igazi „fogás” az lett volna, ha bizonyítani tudják: a Nyugaton tartózkodó Szélig Imre és Bán Antal utasítására a csepeli szociáldemokraták nagyszabású akcióba fogtak, hogy a helyi kommunisták legagilisabb embereit koholt vádak alapján megrágalmazzák. Végül egy ilyen nagyszabású, mostre perre nem került sor, helyette egyénilig tartóztatták le és ítélték el a csepeli vezető szociáldemokratákat. A körzet egyik volt pártvezetőségi tagját, a fúzió során kizárt Papp Gyulát 1950-ben fogták le azzal az indokkal, hogy titkos összejöveteleken vett részt, ahol egy esetleges rendszer-változás reményében tárgyaltak a teendőkről. Ötévi fegyház-büntetésre ítélték, melyet végül internálásra változtattak át.¹⁹⁵

Az 1950. június 9-én tartóztatták le a nemzetközi híru szociáldemokrata politikust, Kéthly Annát. 1954. január 20-án a Budapesti Megyei Bíróság szervezkedés kezdeményezése és vezetése, valamint kémkedés miatt életfogytiglani börtönre ítélte.¹⁹⁶ Kéthly – részben nemzetközi nyomásra – egyéni kegyelemmel szabadult 1954. november 19-én. Személye meghatározó volt számos szociáldemokrata-ügyben, mivel mint láttuk, az összeküvők „vele tartották” a kapcsolatot.

„Mint aki a sínek közé esett...” – Kosztolányi Dezső egyik versét idézve kezdődik Kéthly Anna önmarcangoló írása, amelyet állítólag saját kezűleg vetett papírra az ÁVH börtönében az '50-es évek elején. Sem a szerző, sem a pontos dátum nem derül ki az iratanyagból. A gépelt börtönírás „Szigorúan bizalmas!” felirattal került a Kéthly-per aktái közé. Valószínűsíthető, hogy nem, vagy csak részben alapul Kéthly Anna feljegyzéseinek. Sajnos, a rendelkezésre álló egyéb iratokból sem állapítható meg egyértelműen a forrás „eredetisége”. Az ÁVH-n sorozatban gyártották a különböző színvonalú, *post festa* „önvallomásokat”.

¹⁹⁵ BMTI B. I. 2293/57. /IV-58., V-148081. sz. dosszié.

¹⁹⁶ Kéthly Anna ügyét eredetileg a Kálmán József és társai peréhez akarták kapcsolni, de aztán még a bírósági tárgyalás előtt különválasztották, és a továbbiakban egyéni ügyként kezelték. (BMTI III. 20-a, 20-b, 20-c, 20-d sz. dosszié.)

A Kéthly neve alatt készült írásmű egy a sok hasonló börtönírás közül, nyelvezete azonban igen „árulkodó”. Teletűzdelték a kor divatos propagandaszargonjaival, hemzsegek benne az olyan fordulatok, amelyeket szinte valamennyi kinyomtatott korabeli politikai előadásszövegben fellelhetünk. Az írás nagyobbik, kétharmadnyi része a Hörthly-korszak szociáldemokrata pártjával foglalkozik, s csak az utolsó húsz oldalon kapunk képet az 1945 után történekről – egyfajta nézőpontból. Mondandóját végig kíséri egy állandó önostorozás, amelyet csak az akkori körülmények és elvárások teljes ismeretében érthetünk meg. Egyik helyen például azt írja a szerző: „Belátom, igazuk van azoknak, akik nem hiszik el nekem, hogy én a kézenfekvő tények ellenére sem ismertem fel, hogy a szociáldemokrata párt mint politikai szervezet valójában soha sem létezett... Mi valamennyien mindvégig a burzsoázia lakájai voltunk.” A vallomás utolsó bekezdése pedig igazi fricska fogvatartóinak, akik valamilyen ismeretlen oknál fogva benne hagyták a szövegben ezt a cinikus önvádat. „Abban bízom – írja többek között a szociáldemokrata ideológiának a börtönben rákényszerített kritikai megközelítése kapcsán –, hogy a mai rend tiszta és szabad levegőjében ezt a munkát gyorsan és könnyen elvégzik azok, akiknek ma már nem kell egy osztályállam rendőrségétől és egy osztályáru-ló vezéri sereg denuciáló tevékenységétől tartania.” S mindezt az '50-es évek elején, az ÁVH börtönében, a kínzások és vallatások légkörében fogalmazza meg valaki!

Kéthly Anna perében Sarkadi István főügyész és Bakos Pál osztályvezető ügyész képviselte a vádat. A vádiratban a következő állott. „A Vád: hűtlenség, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése, és külföldi szervezet részére közhivatali minőségben folytatólagosan elkövetett az állam érdekeit súlyosan veszélyeztető kémkedés büntette.”¹⁹⁷ A vádpontok indoklásánál súlyosbító körülmény volt, hogy Kéthly politikai tevékenysége „munkásáru-ló”, ugyanakkor eny-

¹⁹⁷ BMTI III. 20. sz. 101-5083/1/54. sz. dosszié.

hító körülményként értékelték töredelmes beismerését, előrehaladott korát, és azt, hogy „erősen ama rothadt légkör befolyása alatt állt, amely őt az SZDP vezetők részéről körülvette”.

Még 1954. október 25-én sor került a Kéthly-ügy felülvizsgálatára.¹⁹⁸ Molnár Erik igazságügy-miniszter megkérte Döbi Istvánt, hogy az Elnöki Tanács gyakorolja kegyelmi jogkörét. Kéthly Anna 1954. november 19-i kiszabadulásához az is hozzájárult, hogy az akkor kormányon lévő angol Munkáspárt a szovjet vezetésnél követelte a szabadon bocsátását. A moszkvai olvasdás légkörében a Munkáspárt főtitkára, Kéthly régi jó ismerőse és barátja, Morgan Phillips személyesen utazott Kínába és Moszkvába, hogy Molotovnál kérje Kéthly Anna szabadlábra helyezését.¹⁹⁹ A COMISCO, a Nemzetközi Szocialista Konferencia Bizottság főtitkára már korábban is megpróbált Kéthly ügyében változtatást elérni, pl. mikor Rákosinak címzett levelében felkérte, hogy biztosítsa Kéthlynek ugyanazokat a lehetőségeket, amelyeket „a Horthy-diktatúra Önnek biztosított, vagyis nyilvános tárgyalást és független védőügyvédet”.²⁰⁰ A Szociáldemokrata Nemzetközi Nőszövetség pedig Stockholmban közvet-

¹⁹⁸ A BM Vizsgálati Főosztályán 1954. október 25-én készült egy terv a Kéthly-ügy felülvizsgálatára, melyet azután elejtettek. Az 1956. augusztus 4-i jelentésben Kovács János főosztályügyész és Cseh Géza ÁVH-százados már ezt írta: „Mivel Kéthly nem kérte ügyének felülvizsgálatát, így azt nem folytattuk le, mindössze részletesen kihallgattuk őt ügyére vonatkozólag. Mindent visszavont... Mivel azonban nem kérte a felülvizsgálatot, ügye további elintézését nem igényel.” (BMTI III. 20. sz. 101-5083/1/54. dosszié.)

¹⁹⁹ Morgan Phillips Edith Summerskill-lel és Clement Attlee-vel, utazott Moszkván keresztül Pekingbe. Molotov kérésükre azt válaszolta, hogy nem avatkozhatnak egy „független ország” belügyeibe. (Bölcsföldi Andor szóbeli közlése, 1993. október 10.); Kéthly Anna 1962. július 19-i levelében írja: „Molotov azt felelte, hogy Magyarország független állam, neki nincs módja arra, hogy belügyeibe avatkozzon. Mire Morgan Phillips azt felelte: én jól tudom azt, hogy Magyarország független állam, de ön adhatna nekik egy jó tanácsot! Ez a „jó tanács” rövid idő múlva megérkezett Rákosiékhoz, akik rögtön áttettek engem a Gyűjtőfogház kórházába, egy kis feltáplálásra, mert nagyon le voltam fogyva...” (Friedrich Ebert Stiftung, Kéthly Anna emlékszám, 1990. december. Ständeisky Éva: Kéthly Anna levelei Libik Györgyhez. 18.)

²⁰⁰ *Hungária*, 1951. április 20. (Sajnos a levél eredeti forrását mindeddig nem sikerült fellelni.)

lenül az ottani magyar követhoz fordult. A Szocialista Internacionálé a Rákosi-, majd Nagy Imre-kormányánál is tiltakozott Kéthly fogva tartása ellen, ám eredménytelenül. Mikor végül kiengedték a börtönből, ezt a tényt Magyarországon háromsoros hírrel jelentették be a lapok. A megbékélési játszmában, mikor kicsik és nagyobbak sorra kaptak amnesztiát, a szocialista értékek egyik következetes képviselőjét nem lehetett a börtönrács mögött felejtetni...

Ez a „szabadság” azonban csak látszólagos volt. A keserves börtönévek után – miközben az államvédelemmel figyeltették, sőt újabb perbe fogását tervezték – Kéthlyt megpróbálták megvesztegetni. A párt Központi Vezetősége népfronttisztiséget ajánlott fel neki, Kéthly azonban a rá jellemző következetességgel, a többpártrendszer helyreállítását szabta meg a politikai életbe való visszatérése feltételül.

A Belügyminisztérium VIII/3. osztálya az „Ősz” akcióban megszervezte Kéthly „külső megfigyelését”. Attól tartottak ugyanis, hogy megpróbálja elhagyni az országot.²⁰¹

1956 őszén a „börtönviseltek pártja” – ahogy Kéthly Anna nevezte ekkor az SZDP-t – ideiglenes vezetőségének tagjai már szabadlábon voltak. A felső vezetésből legtovább Kelemen Gyula ült, a legrövidebb időt Kéthly töltötte a börtönben.

1956 tavaszán, a korábbi szociáldemokrata perekben meginduló felülvizsgálatok során Kéthly Annát is megkérdezték: kéri-e ügye felülvizsgálatát? Ám ő ezt a „lehetőséget” elutasította. Így csak 1962-ben – a „bizottság” egyes tagjainak ügyében lefolytatott perújítási eljárást követően – távollétében, zárt tárgyaláson rehabilitálta őt a Kádár-kormány. Sokatmondóan érvelt dr. Holló Ottó kirendelt védőügyvéd a „vádbeszédében”, amelyet a perújítási indítvány előterjesztésekor mondott: „...Korábban a velünk szembefordulása Kéthlynek rosszul érintett bennünket; azóta sem mellettünk, sem értünk dolgozik Kéthly. Mégis a szocialista törvényesség és a szocializmus humanussága, maga a szocializmus képes arra, hogy ha törvényt sértést észlel, azt kor-

²⁰¹ BMTI III. 20-c V-145180/3. sz. dosszié.

rigálja. Ez a biztosíték arra, hogy többé nem lesz nálunk törvénysértés.” S miután véleménye szerint Kéthly Anna elítélése törvénysértő volt, kéri felmentését. Ám az ítélet nem volt képes egyértelműen lezárni a múltat. A kádári konszolidációt megalapozó jogi rehabilitációk sorában ez a Legfelsőbb Bíróság által meghozott döntés egyfelől hatályon kívül helyezte az 1954-es ítéletet és bizonyítékok hiányában felmentette Kéthlyt, másfelől viszont bűnösnek mondta ki őt abban, hogy a Magyar Népköztársaság ellen gyűlöletre izgatott és ezért főbüntetésül három évi szabadságvesztésre, mellékbüntetésként a közügyektől való ötévi eltiltásra ítélte.²⁰²

Igen szövevényes és körülményes kibogozni, hogy az 1950-es évek pereiből végül is melyeket lehet a szociáldemokratákat meghurcoló ügyekhez kapcsolni. E munkában kísérletet teszek rá, hogy az eddig feltártak alapján felvázoljam a perek „hálóját”, s több forrásból is ellenőrzött adatokat közöljek. Kutatásaim alapján a „tisztán” szociáldemokraták ellen indult eljárásokban, ahol tehát a vádlottak zöme a „mozgalomhoz” kapcsolódott és a kommunista „kiszorítódsi” áldozataivá vált; *177 embert ítéltek el 12 csoportos és 9 egyéni ügyben.*²⁰³ Sokféle számadattal találkozhatunk különféle dokumentumokban, így ez az összegzés sem mondható teljesnek; amíg nincs birtokunkban valamennyi fellelhető és ilyen módon összevethető forrás.

Ezekkel a perekkel a Rákosi-féle vezetés megindított egy olyan folyamatot, amely a nemzetközi szociáldemokrata mozgalommal és különböző pártjaival való együttműködést hosszú időre szitok-átok kapcsolattá merevítette. Az 1950-es évek ún.

²⁰² A bíróság azonban ezt az időt letöltöttnek vette a letartóztatásban eltöltött idővel. Kéthly tehát 1950–1954 között ülte le azt a büntetést, amelyet az 1962-es ítélettel róttak ki rá. (BMTI III. 20-a sz. V-145180. 1. sz. dosszié.)

²⁰³ A Peyer-pert, valamint a Szabó Kornél és társai elleni pert nem vettem be a számszerű összegzésbe.

szociáldemokrata pereit áttételesen egy ideológiai vagy agitációs propaganda alátámasztásául is szolgáltak annak érdekében, hogy fokozni lehessen az ésszerűtlenül felgyorsított iparosítást, bizonyítani lehessen, hogy az üzemekben a termelést a szociáldemokraták szabotázsa miatt nem lehet teljesíteni.

A kiépülő hatalmi mechanizmusnak éppen az volt a – józan belátással kalkulálhatatlan – jellemzője, hogy esetről esetre szövetségeseivel is és ellenfeleivel is azt igyekezett elhitetni: éppen az ő meghátrálásuk, engedményük szükséges a konszolidált működéshez. Az érintettek pedig rendre belesétáltak ebbe a csapdába, majd következett az új ultimátum, s csak utólag vált nyilvánvalóvá számukra: ez a folyamat még teljes ellehetetlenülésük, önfeladásuk, sőt eltüntetésük után sem ért végpontjára.²⁰⁴ Éppen a tárgyalt szociáldemokrata perek sorozata mutatja, hogy Rákosi rendszere a válogatás nélküli meghurcoltatás formaváltozataival és a hozzájuk kapcsolt propagandaözönnel azt érte el, hogy miközben magát a pártot felszámolta, szándéka ellenére „életben tartotta” a szociáldemokráciát mint politikai tematikát...

Internálások

Az 1945-ben létrehozott népbírósi jogban foglalt szabadságkorlátozó büntetések a következők: a Csemegi-kódexben szabályozott fogház- és börtönbüntetésen kívül az internálás és a kényszermunka-büntetés. A 81/1945. ME rendelettel (1945. február 5.–május 1. között, rövid időre) főbüntetésként beiktatott internálás büntetési időtartama az internált „példás magatartásán” múlott. Az internálás később főbüntetésből rendőri kényszerintézkedéssé vált.²⁰⁵ Jogintézménye a második világháború

²⁰⁴ A magyarországi politikai perek rendszertipikus jellemzőiről lásd Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 118–119.

²⁰⁵ *Magyar jogtörténet.* Szerk.: Mezey Barna. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. – Az 1440/1945-ös rendelet annyiban módosította a 81/1945. számút, hogy kiiktatta a büntetési nemek közül az internálást, a fogházat, valamint új büntetési nem-

előtti időkre nyúlik vissza, amikor minden büntetőjogi határozat nélkül – az első fokú rendőrhatalóság a belügyminiszter által kijelölt községekben – zárt helyen különítettek el valakit a világtól.²⁰⁶ Rákosi maga is nagyon alkalmas eszköznek tartotta az internálást arra, hogy azokat, akik bár nem követtek el bűncselekményt, de feltételezhetően ellenérzéssel nézik mindazt, amit a kommunista párt csinál, félreállíthassa. Így az internálás veszedelme fajra, nemre, osztályhelyzetre való tekintet nélkül mindenkit elérhetett, a legegyszerűbb szabadságjogoktól fosztotta meg az embereket.²⁰⁷ Sok esetben még jegyzőkönyvet sem vettek fel: egyszerűen kitöltötték az internálást elrendelő határozat előre kinyomtatott űrlapját. Ez esetben a határozat úgy szólt: „Rendőrhatalósági őrizet alá való helyezését rendelem el, mert internálása indokolt.”²⁰⁸ Az internálás intézménye természeténél fogva bizonytalan garanciák mellett működött. Gyakran előfordultak egyéni önkényeskedések, és az időtartam bizonytalansága miatt súlyosan demoralizáló hatású – Bibó István szavaival élve – „embergyötrő nagyüzem” volt. Az internáltak törvényen kívül éltek a „népi demokráciában”...

ként bevezette a munkatáborban végrehajtandó, életfogytig tartóan vagy határozatlan időre kiszabott *kényszermunkát*. A tervbe vett táborok kiépítésére a népbíróságok működésének idején nem került sor. Az internálás joggyakorlatáról lásd Szakács Sándor–Zinner Tibor: *A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések, 1944–1948.* Budapest, 1997. 214–218.; Mikó Zsuzsanna: *A budapesti népbíróság szervezete és működése 1945–1949.* Szakdolgozat, 2000.

²⁰⁶ 1939. évi II. tc. a honvédelemről. 150. szakasz. gróf Teleki Pál miniszterelnök 8131/1939. ME sz. rendelete a kitiltásról és a rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezéséről (1. § 6.). A részletes szabályozást Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter határozta meg a 760/1939. BM sz. rendeletével (6. §).

²⁰⁷ A Belügyminisztérium irattára, valamint a Történeti Hivatal eddig előkerült dokumentumai alapján arra a kérdésre még nem kaphatunk választ, hogy az internáltak listáira pontosan kiknek a javaslati alapján kerültek fel az emberek, milyen szempontok érvényesültek a szelekcióban... Csúpn annyi valószínűsíthető, hogy helyi informátorokat is használtak és létezett egy „ellenségkép”, amelyről a helyi informátorok és az ÁVH megfelelő szintű szervei meg tudtak egyezni.

²⁰⁸ Bernáth Zoltán: *Justitia tudathasadása (Népbíróság a nép nélkül, a nép ellen).* Püski, Budapest, 1993.

Az internálás jogi értelemben is megalapozatlan volt, hiszen a hivatkozott 1939-es honvédelmi törvény csak háború vagy háborús helyzet idején volt hatályos,²⁰⁹ s ez a békeszerződés megkötése után nem állhatott fenn. 1950 nyarán politikai manipulációval gerjesztett háborús hisztériáról lehetett csak szó. Az internálás jogilag és gyakorlatilag a kitelepítéshez²¹⁰ állt a legközelebb, de a valóságban már átmenetet képezett a börtön felé.

Az internálások kérdésében kezdetben két „intézmény” dönthetett: egyrészt a népbíróságok, másrészt a rendőrhatalóság.²¹¹ Az előbbi koalíciós alapon működött, az utóbbi a kommunisták kezén volt. A politikai rendőrség, attól függetlenül, hogy mint önállósult Politikai Osztály (később ÁVO, illetve ÁVH) a népköztársaság valamennyi állampolgárát szem előtt tartotta, kiegészítő tevékenységet is folytatott. Miután a hatóság (ügyészség) a büntetőbíróság, illetve a népbíróság elé terelte az államrend megsértőit, e hatóságok működését a saját hatáskörében felülbírálta, és helyrehozta „tévedését”. Öncélú felhasználásra saját hatáskörében házkutatást tartott, letartóztatott, internált, munkatáborba utalt, felülbírálta az igazolás tárgyában meghozott határozatot, a bíróság döntését, s így az általuk kieresztett, felmentett személyt újra fogságba vethette. Anélkül tette mindezt, hogy súlyt helyezett volna működése írásbeli in-

²⁰⁹ A Magyar Nemzeti Bizottmány Memoranduma az ENSZ Szociális és Gazdasági Tanácsának kényszermunkát kivizsgáló bizottságához. New York, ENSZ, 1953. 12.

²¹⁰ A kitelepítettek között voltak szociáldemokraták is, pl. az egyik legismertebb, az SZDP „lúdtalpas Posa márkija” (Kéthly Anna szavai) Faragó László közgazdász, a Pénzüntézet Központ elnöke, a *Népszava* és a *Szocializmus* újságírója, a párizsi magyar béke delegáció tagja, aki 1951 és 1953 között nehezen megtűrt, kényszerű vendég volt egy hajdúsági faluban, Nádudvaron.

²¹¹ Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. ME számú rendelete a népbíraskodásról. Ennek alapján minimum 6, maximum 24 hónapra internálhattak a rendőrhatalóságok. Bevezették a rendőrhatalósági őrizet alá helyezést (az internálást) és a rendőrhatalósági felügyelet alá helyezést. (4352/1920., a 30035/1920. BM, továbbá a m. kir. minisztérium 1939. évi 8130. ME számú rendelete a kitiltásról és a rendőrhatalósági felügyelet vagy őrizet alá helyezésről és a m. kir. belügyminiszter 1939. évi 760. számú rendelete a kitiltásra, valamint a rendőrhatalósági felügyeletre és az őrizet alá helyezésre vonatkozó részletes szabályok megállapításáról.)

doklására, s éppen ezért volt félelmetes, hiszen eljárását nem kellett magyaráznia, semmiért sem felelt.

Kezdetben a politikai rendőrség javaslata alapján a főkapitány, a kommunista Sólyom László internált, a rendőrség aktív vezérkarát pedig Péter Gáborral az élen a kommunisták alkoták. Később ez a főkapitányi jog gyakorlatilag megszűnt, s örököse a Magyar Államrendőrség már 1946 közepén létrejövő Államvédelmi Osztálya lépett elő, Péter Gábor vezetésével.

A rendőrség internálási osztálya IV/15. szám alatt, mint Ellenőrzési Osztály 1945 nyarán alakult meg 48 fős létszámmal. Ekkor az volt a legfontosabb feladata, hogy nyomozást folytasson a háborús és népellenes ügyekben és népbíróság elé állítsa a lefogottakat. A megtorló intézkedéseket kifejezetten a fasiszta maradványok felszámolása érdekében hozták. A jogszerűség látszatának megteremtésére a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikket használták fel – ezek megszövegezése elég általános és mindenre kiterjedő volt ahhoz, hogy továbbra is használható legyen²¹² –, az intézkedések irányultságát és eszmei tartalmát azonban a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, s ezen belül az MKP határozta meg.

Egy Erdei Ferenc által jegyzett titkos BM-rendelet szerint: azokat, akik „bűntettek vagy vétségek elkövetésével a rendelkezésre álló adatok szerint nem gyanúsíthatók ugyan, de korábbi vagy jelenlegi fasiszta, népellenes magatartásuk miatt veszélyesek, vagy általában az ország demokratikus szellemében való újjáépítését gátolni igyekszenek, közigazgatási eljárás alá kell vonni. Velük szemben alkalmazandó közigazgatási rendszabály, amely tehát nem megtorló, hanem csupán megelőző intézkedés.” A BM-rendelet az előzetes őrizetbe vételen túl lehetővé tet-

²¹² Azokat a személyeket, akiknek a jelenléte bizonyos településeken, illetve országrészen „veszélyezteteti a közrendet, a közbiztonságot, vagy más fontos állami érdeket, illetve jelenlétük gazdasági érdekből aggályos”, kitiltsa onnan, és rendőrhatalósági felügyelet, vagy szükség esetén rendőrhatalósági őrizet alá helyezi. A rendőrhatalósági őrizet alá helyezett személyeket képességeiknek megfelelő munkára is lehet kötelezni. (Az 1939. évi II. törvénycikk a honvédelemről. 150. szakasz.)

te a bírósági ítélet nélküli internálást is, amit az illetékes területi politikai rendészeti osztály vezetőjének javaslatára a főkapitány rendelhetett el. Az internáltak számáról nem áll rendelkezésre részletes statisztika, az azonban ismert, hogy 1946. márciusig a politikai rendőrség a fővárosban 17 418 főt internált.²¹³

Minden megyeszékhelyen egy, Budapesten 11 internálótáborot állítottak föl.²¹⁴ A budapesti táborok számát később ötre csökkentették. Ide a háborús és népellenes bűntettekkel gyanúsíthatók, valamint a külföldről, Nyugatról hazatértek kerültek nagy számban. 1945 végén kb. 70 000 fő volt felügyelet alatt: 1946 nyarán (mikor az infláció a csúcspontjára ért) jöttek az áruhalmozók, a feketézők és a piaci hiénák; a Gazdasági Rendészeti Osztály (GRO) javaslatára tömegesen internálták őket. 1946-ban már csak két budapesti internálótábor volt, majd a felülvizsgálatok úgy lecsökkentették a létszámot, hogy elég volt egy. Így állították fel a Központi Internálótáborot az ún. a Budai Internálótábor helyén. 1947-ben a budapesti közbiztonság javítása érdekében nagy számban kerültek be bűnözők és titkos kéjnök, majd disszidensek és összeesküvők, továbbá olyan kelmek, akik az imperialista hatalmak részére hírszerzői feladatokkal voltak megbízva. 1948-ban a szabotáló kulákokat és a Mindszenty vezette klerikális reakció tagjait vették őrizetbe.

A rendőrségnek rendkívüli hatalma volt, hiszen a Politikai Rendészeti Osztálynak (PRO) már a kezdeti időszakban is megvolt a joga, hogy eltekintsen a népbírósági ítélettől, ha azt enyhének találta és a jelöltet saját hatáskörén belül internálhatta. A magyar rendőrség, a MKP „személyes tulajdona”, mint a legütőképesebb erőszakszervezet, döntően fontos szerepet ját-

²¹³ Zinner Tibor: *Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991. 17–18. Erről lásd részletesen: Kajári Erzsébet: *Feljegyzések a rendőrség történetéről, 1945–1951. Múltunk*, 1995/2. 97–139. Az internálándók körét lásd az 1945. június 21-i belügyminisztériumi utasításban. (BFL XXV. f. 1. d. I. A. 13.)

²¹⁴ Felülvizsgálat történt ügyükben: 245 000/1945. sz. a. BM-rendelettel, melynek eredményeképpen a létszám 25%-ánál a rendőrhatalósági felügyeletet megszüntették.

szott a háború utáni Magyarországon.²¹⁵ A PRO jogutódja – az 1946/535 079. sz. BM-rendelet nyomán – az ÁVO, majd az ÁVH volt.

1948 folyamán a politikai ügyekben eljárás alá vont személyekkel szemben az internálási jogkört első fokon az ÁVH vette át. 1948 szeptemberében alakult meg Rákosi elnökletével az Államvédelmi Bizottság, amely változó összetételben (Farkas Mihály, Gerő Ernő, Kádár János, Rajk László, Marosán György, Pálffy György, Szakasits Árpád, Révai József és Péter Gábor) működött. E bizottság széles jogkörrel rendelkezett: nyomozást indíthatott, őrizetbe vételeket foganatosíthatott, s mindezekről utólag informálta a Titkárságot, illetve a Politikai Bizottságot.

Internálási ügyekben az ÁVH-n a dr. Décsi Gyula vezette vizsgálati apparátus döntött, 1950 második felétől pedig Juhász László, illetve Károlyi Márton. A több száz „jobboldali” szociáldemokrata funkcionárius letartóztatásáról az elvi döntést a PB-tagok hozták. 1950 kora nyarán Gerő Ernő főképp a „jobboldali” szociáldemokraták ellen indított támadást, amikor a Központi Vezetőségben tartott beszédében előrevetítette az internálások hivatkozási alapjául szolgáló bűnlajstromot: „A már említett különféle intézkedéseknek elengedhetetlen kiegészítéseként le kell leplezni és el kell távolítani az üzemekből az aktívan ellenséges jobboldali szociáldemokrata elemeket, akik azzal hálálják meg a magyar népi demokrácia velük szemben tanúsított elnéző magatartását, hogy mint az imperialista háborús gyűjtogatók még fel nem számolt ötödik hadoszlopa, a leghitványabb eszközökkel próbálják zavarni munkásosztályunk, népünk békés épí-

²¹⁵ Dr. Felvinczi Tamás jogász szerint, aki 1948 és 1955 között az IM-ben dolgozott, az internálás nem büntetés – soha nem tartozott a büntetés-végrehajtáshoz –, hanem közigazgatási intézkedés, és a rendőrség hatáskörébe tartozott. Hat hónapra lehetett elrendelni, s addig lehetett hosszabbítani, míg a két évet el nem érte; utána szabadon kellett bocsátani az illetőt. Törvénytelen módja a meghosszabbításnak az ún. „beljebbezés”, azaz a hat hónaponkénti hosszabbítás volt. Az ÁVH „visszakérése” pedig azt jelentette, hogy a börtönből szabályosan távozó rabot az ÁVH-hoz szállították, ott internálták az illetőt, s a dolgot a törzslapján feltüntették.

tőmunkáját. Hasonlóképpen meg kell tisztítani üzeimeinket, építési, közlekedési és egyéb vállalatainkat a volt horthysta katonatisztektől, csendőröktől és más ellenséges elemektől.”²¹⁶

Az MDP PB 1950. július 24-i, ún. szindikalista határozatának megvitatása során Rákosi kifejtette: a jobboldali szociáldemokraták nagyméretű szabotázsról, összeesküvéséről van szó. Az ő aknamunkájuknak tulajdonított minden zavaró jelenséget a gyárakban, őket tette felelőssé azért, hogy a tervekhez képest jelentős lemaradás mutatkozott a termelésben. 1950-ben²¹⁷ a napilapok rendszeresen közölték a híreket a szabotáló és elítélt szociáldemokrata munkásokról, a pártbrosúrák pedig felhívták a figyelmet arra, hogy a szociáldemokrácia a munkásság legnagyobb ellensége. A kibontakozó sajtókampány új vonása volt, hogy többnyire név szerint bíraltak munkásokat, mérnököket és szakszervezeti aktivistákat. A *Szabad Nép* „Bércsaló jobboldali szociáldemokratákat zárt ki soraiból a Vasas Szakszervezet” címmel írást közölt, ahol a szakszervezeti főtákar helyettese, Török István követelte a vasipari üzemekben dolgozó „jobboldali” szociáldemokraták kiközösítését a szervezett munkások soraiból.²¹⁸

A konkrét névsorokat az ÁVH-nak a belső reakció elleni harc területén működő szervezete állította össze. Az internálást olyasmikkel indokolták, hogy az illető „jobboldali szociáldemokrata, szabotázsgyanús, demokráciaellenes magatartást tanúsított”, vagy egyszerűen csak „internálása államvédelmi szempontból indokolt”. Gyakori volt, hogy a börtönből szabadultakat preventív okokból internálták, amivel valójában büntetésüket önkényesen, sokszor a börtönnél rosszabb körülmények között meghosszabbították.

²¹⁶ Gerő Ernő beszámolója a KV 1950. május 31-én tartott ülésén. Az MDP KV határozata a magyar népgazdaság fejlesztésének legközelebbi feladatairól. Szikra, 1950. 20.; valamint Rákosi Mátyás beszéde az MDP 1951. február 24. és március 2. közötti II. kongresszusán. Az MDP II. kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra, 1951. 46–47.

²¹⁷ Az MDP KV 1950. június 1-jei határozata mérleget készített az ötéves terv első fél évének tapasztalatairól és az ismételt felemelt tervcélkitűzések minden áron való végrehajtását, sőt túlteljesítését szorgalmazta.

1949 tavaszán a Központi Internálótábor megszűnt. Először a kistarcsai internálótáborba költöztették; a köztörvényes ügyek miatt őrizetben levő személyek átkerültek a fogház- és toloncházi alosztályhoz. Majd a tábor mint az ÁVH Állambiztonsági Internálótábora működött, s csak a politikai okokból őrizetben levő személyek maradtak benne.

Az internálótáborok, a „magyar Gulagok”²¹⁹ szélesebb körű megszervezése 1949-től Garasin Rudolf államvédelmi ezredes nevéhez fűződik, aki a Szovjetunióból tért haza, és már tapasztalatokat szerzett az ottani táborok kialakításában. Az ő vezetésével hozták létre a KÖMI-t (Közérdekű Munkák Igazgatósága), a munkaszolgálatosok és a rabok foglalkoztatásával megbízott vállalatot. A „javító-nevelő munkát” végeztető internálótáborok tevékenységét a belügyi szervek mellett legfelsőbb szinten Farkas Mihály, gazdasági tekintetben Gerő Ernő irányította.

1949. december 31-én – Péter Gábor szilveszteri ajándéka-ként – a BM ÁVO független Államvédelmi Hatóság lett. Új szovjet tanácsadók érkeztek, elvettek néhány börtönt az Igazságügyi Minisztériumtól, s ettől kezdve az ÁVH a büntetés-végrehajtást is maga intézte.²²⁰ 1950. május 5-én az ÁVH szinte rohammal foglalta el a BM Rendőrség kezelésében lévő kistarcsai tábor.

*Recsk, a leghírhedtebb kényszermunkatábor*²²¹

Magyarországon 1948 második felétől extenzív iparosítás kezdődött, amely nagyobb tömegű új munkaerőt igényelt. A gyors iparfejlesztést nem a termelékenység és a munkáslétszám²²²

²¹⁸ Szabad Nép, 1950. július 9.

²¹⁹ Hegedűs András az internálást a törvénsértések harmadik fokozatának nevezte a kitelepítés és a deportálás mellett. (Gulyás Gyula–Gulyás János: *Törvénsértés nélkül... A hortobágyi munkatáborok [1950–1953] filmszociográfiájának dokumentumai*. Láng Kiadó, Budapest, 1989. 256–257.)

²²⁰ 1950. március 15-én az ÁVH átvette a börtönök irányítását az igazságügyi tárcától.

²²¹ Még mindig feltáratlan több más, hasonló funkciójú tábor keletkezéstörténete, működése. Recsk esetében sem tudjuk, hogy milyen döntés nyomán született.

²²² Belényi Gyula: *Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965*. Budapest, 2004. Akadémiai doktori értekezés. (Kézirat);

együttes emelésére, hanem az előbbi elhanyagolásával csak az utóbbira alapozták. Milyen forrásból akarták ezt előteremteni? Egyfelől a foglalkoztatottak számának emelésével, főként a keresőképes nők munkába állításával, másfelől a munkanélküliség felszámolásával. Hozzáálltak a foglalkozási szerkezet átalakításához is: a mezőgazdasági népességet az iparba áramoltatták és – részben – az elítélteket is foglalkoztatták.

A magyarországi internálások 1945 utáni preventív jellege kezdetben összefüggött a háborús és népellenes bűnösök felkutatásával, a németek kitelepítésével, az igazolásokkal, valamint a fasiszta pártok és egyesületek feloszlásával. Ez azonban az 1950-es évek elejére alapjaiban megváltozott, s az internálásokkal a „tervgazdálkodás érdekeit sértő cselekményeket” torolták meg. Részben a magyar progresszió elleni irtóhadjárat eredményeként módosult az internálótáborok törzsállománya. Voltak mezőgazdasági, ipari munkára szervezett táborok, és politikai büntetőtáborok is, pl. Recsk,²²³ ahol a lefogottakból olcsó munkaerő lett a felémelt ötéves terv végrehajtására.

A recski kényszermunkatábor az Északi-középhegységhez tartozó Kelet-Mátra északi oldalán feküdt; az 1957-ben kiadott turistatérképen még megjelölték a tábor helyét, a későbbiekben viszont törölték. Korábban a terület a Barkóczy család birtoka volt, s juhtenyésztés folyt rajta. A tábor déli végét egy 500 méter magas sziklacsúcs, a Csákánykő zárta le. Fekvése ideális volt kőbánya nyitására. Miután az ország útjai igen rossz állapotban voltak, s útburkoló kőre volt szükség, ezt termeltették ki a tábor területén. A munkaerőt részben Kistarcsáról, részben a budapesti toloncházból hozták ide, s nagyrészt letartóztatott szociáldemokratákkal töltötték meg a tábori. 1950. július 19-én Főris Béla kinevezett táborparancsnok és őrei elsőként 35 jobboldali

Belényi Gyula: *Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon, 1945–1965*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2009.

²²³ Az internáló- és munkatáborok létszáma Magyarországon 1945 és 1947 között több volt, mint 100. 1953-ban, a statisztikák szerint 43 internáló- ill. munkatábor működött az országban. (Recsk mellett pl. Kazincbarcikán, Kistarcsán, Tiszalökön, Várpalotán, Komlón stb.)

szociáldemokratát hajtottak fel a táborba.²²⁴ Az egyik visszaemlékezés szerint Recskre 1950. július és október között körülbelül 150, október 26-án 500, 1951. január 5-én 500 és 1953. során további 150 ember érkezett, így ott összesen mintegy 1300 személyt tartottak őrizetben nyolc barakkban.²²⁵

A tábor felépítését csak kiváló iparosokkal lehetett gyorsan megvalósítani. Így kapóra jött Rákosiék szociáldemokrata-ellenes hadjárata, amelyek során azok a szociáldemokrata gyári munkások is a vádlottak padjára kerültek, akik nem „lelkessedtek” elég hangosan a pártegyesülésért. Sokat közülük azért tartóztattak le, mert alkalmasak voltak arra, hogy a semmiből felépítsék a recski barakkvárost. Az egykori birkalegelőn létrehozott titkos és mindentől elzárt tábor lakóinak azt ígérték, hogy amennyiben felépítik a tábort, majd hazamehetnek; ők csak helyet csinálnak a „fasiszta reakcióknak”.

1950 augusztusában a recski parancsnokság újabb csoportmunkást igényelt, hogy fokozza az építkezés tempóját. Mivel a Mosonyi utcai toloncházból²²⁶ már minden letartóztatott szociáldemokratát elhoztak, az ÁVH a Kistarcsai Központi Internálótáborból szállított át egy kb. 130 fős csoportot. Legtöbbjük tapasztalt, régóta őrizetbe vett rab volt. Az ÁVH rögtön összeugrasztotta őket a már ott levőkkel. A szociáldemokratákat megtévedt embereknek nevezte, a kistarcsaiakat pedig fasisztáknak bélyegezte.

Az újonnan jötteket egy olyan közösség várta, amely jelentős részben „jobboldali” szociáldemokratákból állt. Sok becsületes ember volt mindkét csoportban, de nagy különbségekkel: részben világnézeti szempontból, részben pedig mert az egyik mögött állt már két és fél év rabság, a másik mögött pedig pár hét,

²²⁴ *Recsk kényszermunkatábor 1950–1953*. A kiadvány a recski kiállításról készült, a kiállítás az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) és Erdély Gábor jóvoltából jött létre.

²²⁵ Sztáray Zoltán: A recski kényszermunkatábor. *Új Látóhatár*, 1981/3–4. 361–389. – Zimányi Tibor (1988 szeptemberétől a recski szövetség főtitkára) 1500 recski fogolyról beszél. (*Somogyi Néplap*, 1989. december 5.)

²²⁶ 1950 novemberétől hivatalos neve Állambiztonsági Fogház volt.

egy hónap, és tagjai más környezetből is jöttek. Volt köztük olyan, akit azzal sikerült beugratni: „az ő feladatuk az, hogy mint megtévedtek, majd betanítják ezeket a fasisztákat, mivel ezek nem tudják mi a munka, és majd ők szabadulnak...”²²⁷

A tábor végleges, 1953. őszi felszámolása előtt két ízben szabadultak rabok: 1951 karácsonyán kb. 30, majd 1953. március 8-án 120 ember. A Recskre beosztott ÁVH-sok létszáma 350 fő volt, nagyjából minden negyedik rabra jutott egy őr. A tábornak három év alatt négy, egymást váltó parancsnoka volt.

Ami a társadalmi összetételt illeti, a rabok legnépesebb csoportját a középosztály műveltebb tagjai adták. A szociáldemokraták között nagy volt a szakmunkások aránya. Elég sok kuláknak nevezett középparaszt is akadt, s meglehetősen népes, több mint félszáz főnyi volt az egykori katonatisztek csoportja is. A Rajk-perből 13 személy élvezhette a „recski vendégszeretetet”, míg a papokat „megkímélték” Recsktől. A listából nem hagyhatók ki a volt csendőrök, rendőrök, ÁVH-sok. Itt internálták a hatvani vasutasokat, valamint 1953 tavaszán a MÁV Igazgatóságán dolgozókat is, akiket akkor vettek őrizetbe. A Belügyminisztérium Közrendészeti Főosztály Rendőrhatalmási Osztály internálási alosztálya havi jelentéseiben összesítő táblázatokat készített az internáltak „szociális megoszlásáról”.²²⁸

A Belügyminisztériumban összeállított borítékgyűjtemény szemléletes képet nyújt a Recskre „SZDP-ügyben internált személyekről”.²²⁹ A 282 nyilvántartott szociáldemokrata között leg-

²²⁷ Sztáray Zoltán: I. m. (Munkám több részletét levelezés útján pontosítottam az Egyesült Államokban élő Sztáray Zoltánnal a 2003–2004. évek folyamán.)

²²⁸ BM Központi Levéltár Közigazgatási Államtitkársági Hivatal Irattári Osztály, 40. sz. (60/1950).

²²⁹ 282 dossziéba gyűjtötték össze a kifejezetten jobboldali szociáldemokrata tevékenységért elítélteket. Valamennyi személyről rózsaszín adatlapot vettek fel, mely a név, születési év, hely, anyja neve mellett tartalmazza az iskolai végzettséget, foglalkozást, szakképzettséget, nyelvismeretet, állampolgárságot, nemzetiséget, pártállást, valamint a családi állapotot. (BMTI V-148094/1.)

Ugyanakkor – a kutatás lezárásakor – 291 szociáldemokrata internáltat vettem fel az ÁBTL-ben talált összesítő anyag alapján az adatbázisomba, nem kizárva azt, hogy vannak még olyanok, akik a különböző források egybevetésekor sem „bukkantak elő”.

nagyobb számban az elemi iskolát végzettek (négy, illetve hat elemi) szerepeltek, majd a tipikus szakmunkások (elemi és tanonciskola), valamint az alsó középiskolai oktatásban megjelentek (elemi és polgári, valamint az általános iskola nyolc osztályát elvégzettek). A Recskre került volt szociáldemokratáknak mindössze 10-20%-uk rendelkezett érettségivel, illetve egyetemi és főiskolai végzettséggel.²³⁰ Sokan közülük a szakmájukban kiváló dolgozók, sztahanovisták voltak, üzemi bizalmiak és szak-szervezeti titkárok.

1951 őszétől Recsk neve bel- és külföldön egyaránt ismertté vált, mivel Michnay Gyula 1951. május 20-án hét társával együtt sikeresen megszökött, és kijutott Nyugatra. A Szabad Európa rádióban beolvastak egy kb. 600 fős névsort a recski rabokról és örökről. Ezután határozott úgy a felső vezetés, hogy szokványos börtönmunkaként legalizálják a kőbányai rabszolgamunkát. Így Recsk a Belügyminisztérium megfelelő főosztályához tartozott ezentúl, mely a raboknak még munkabért is fizetett.²³¹ Az MDP Titkársága határozatot hozott arról, hogy 1952. december végéig fel kell számolni az összes olyan munkahelyet, ahol a letartóztatottak, illetve internáltak rendes munkásokkal keverten dolgoznak; a kiváló teljesítményt a büntetési idő egy részének elengedésével lehet honorálni, s a további kedvezmények mértékét szintén a munkateljesítménytől kell függővé tenni.²³² A határozat azonban csak papíron valósult meg.

Recsk egyik túlélője, Egri György kissé túlzó megállapítása szerint „a recski tábor megsemmisítőtábor” volt. „Hivatalosan ugyan internálótábornak nevezték, hivatalosan ugyan figyelték a munkára is, hogy legyen valami produktivitás, de a lényege

²³⁰ Számításaim alapján: elemi iskolai végzettséggel 93 fő, elemi és tanonciskolai végzettséggel 50 fő, elemi és polgári végzettséggel 63 fő rendelkezett, középiskolát, gimnáziumot pedig 48 fő, egyetemet, illetve főiskolát 28 fő végzett.

²³¹ Hegedűs András szerint az ötvenes években kb. 80-100 000-en voltak internálótáborban és börtönökben, mindenféle civil kontroll nélkül.

²³² Az MDP Titkárság határozata a dolgozó letartóztatottak és internáltak munkájával kapcsolatos egyes kérdésekről. 1952. május 28. *Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből*. 1. k. 61. sz. irat. 339-343.

megsemmisítőtábor volt. Akiket ők idehoztak, minden valószínűség szerint azzal a szándékkal hozták ide, hogy azok innen többé élve nem mennek ki.”²³³

Budapestről kiszállt egy fiatal államvédelmi tisztekből álló bizottság. Tagjai kihallgatták és megvizsgálták az internáltak ügyeit, megnézték a személyi aktákat. Az 1953. évi eljárásokban ezeket a kihallgatási jegyzőkönyveket is felhasználták ahhoz, hogy eldöntsék: szabadulhat-e az internált, vagy sem.²³⁴ Recsket 1953-ban feloszlatták, ám négy évvel később ismét „benépesült”: itt helyezték el azokat az 1956-os forradalomban részt vevő szabadságharcosokat, akiket nem ítélték meg el és nem végeztek ki.²³⁵

A táborok felszámolása

Az MDP Központi Vezetőségének 1953. júniusi ülésén elhatározott gazdasági és társadalompolitikai változások végrehajtására Nagy Imre, az új miniszterelnök kapott megbízást. Azonnal megkezdődött az igazságszolgáltatás reformja, és hozzáfogtak a sérelmek orvoslásához is. Az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet adott ki a közkegyelem gyakorlásáról, létrehozták a Legfőbb Ügyészséget, feloszlatták az internálótáborokat, feloldották a fővárosból – és a vidéki városokból – kitelepített „osztályidegen” személyek kényszerlakhelyhez kötöttségét, eltörölték a rendőrbíráskodás intézményét, 1954 júliusában pedig a minisztertanács rendeletileg megszüntette a rögtönbíráskodást.²³⁶

²³³ Szinte szó szerint erre utal Kubinyi Ferenc *Vaskorona* (Wien, 1995. 101-103.) című könyvében.

²³⁴ A recski internálótáborban ötfős szabadítóbizottságot hoztak létre, amelyben az elnök Tóth Gyula táborparancsnok lett, az ügyész Szalai Sándor áv. százados; a rendőrségtől Mészáros Sándor r. századost küldték ki; Radó Sándor áv. orvos őrnagy vizsgálta meg az internáltakat, és végül Forján István áv. hadnagy volt az operatív csoportvezető.

²³⁵ Sztáray Zoltán felhívása. New York, 1958. szeptember 1. Hoover Institution, Hungarian Subject Collection; xx750-32. 09.

²³⁶ A rendelet végrehajtása során a mintegy 40 000 fogoly közül 15 761 fő szabadult, az ÁVH internálótáboraiiba zárt 5000 emberből 3234-en szabadultak 1953. október végéig. A rendőrségi internálótáborokból félezer embert enged-

Az internáltak ügyének felülvizsgálására és szabadon bocsátásukra az első munkaterv 1953. július 2-án elkészült. Gerő Ernő folytatta az elődje által elkezdett munkát, s ő irányította a felülvizsgáló bizottságot. Az elkészített első jelentés szerint 4574 ember ügyében lefolytatták a vizsgálatot; 2628 esetben szabadlábba helyezési javaslat született, 529 internáltat bíróságnak adtak át, 50 esetben külön vizsgálatot javasoltak.²³⁷ A PB 1953. július 22-i ülésére beterjesztett minisztertanácsi határozattervezet Gerő véleményét tükrözte.²³⁸ Eszerint a rendőrhatalom őrízeti alá helyezés (internálás) megszűnik, ugyanis ezen az ülésen fogadták el az előző alkalommal átdolgozásra visszaadott amnesztia-tervezetet is.²³⁹ A PB által jóváhagyott határozattervezet – amelyben Gerő Ernő a kitelepítések, a kitiltások és a rendőri felügyelet alá helyezés tárgykörében javaslatot tett a „hortobágyi zárt területen” élő 7244 fő sorsára is²⁴⁰ – 1953. július 24-én vitatta meg a Minisztertanács. Az Elnöki Tanács már másnap törvényerejű rendeletet alkotott, amellyel határozati úton megszüntette a rendőrhatalom őrízeti alá helyezés (internálás) intézményét, s egyidejűleg utasította a belügyminisztert, hogy az internálásokat legkésőbb 1953. október 31-ig oldja fel, és a táborokat szüntesse meg. Ugyanezen időpontig kellett a kitiltásokat (kitelepítéseket) is feloldani.²⁴¹ Nyomban 58 szabadító bizottság látott munkához, hogy felülvizsgálja az internálótáborokban fogva tartott 5075 ember ügyét.

tek el. A Hortobágyra kitelepített 7281 ember visszanyerhette szabadságát, valamint megszüntették a fővárosból kitelepített 13 670, illetve a vidéki városokból kitiltott 1194 fő kényszerlakhelyhez kötöttségét. (*Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből.* 2. k. 585–594.)

²³⁷ TH A-508, 1953. július 16. Baráth Magdolna: Gerő Ernő a Belügyminisztérium élén, 1953–1954. *Treazor I. A Történelmi Hivatal Évkönyve.* ÁBTL, Budapest, 1999. 150. A továbbiakban e feltárási munka néhány eredményére támaszkodtam.

²³⁸ MOL M-KS 276. f. 53/127. 6. e.

²³⁹ Alapja a Szovjetunióban 1953. március 27-én megjelent amnesztia-rendelet.

²⁴⁰ MOL M-KS 276. f. 53/127. 6. e. Jegyzőkönyv a PB 1953. július 23-án tartott üléséről. Előadó: Gerő Ernő.

²⁴¹ 134/1953. (VII. 26.) számú minisztertanácsi határozat a rendőrhatalom őrízeti alá helyezés (internálás) megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról. A határozat ugyanakkor nem érintette az egyes városokban (községekben) való letelepedés engedélyhez kötöttségének rendezését.

1953. július 27-én az internáltakat felülvizsgáló bizottság is befejezte a működését, s erről augusztus 15-én jelentést tett.²⁴² A legfőbb ügyész és a belügyminiszter 1953. novemberi közös zárójelentése a közkegyelmi rendelkezések végrehajtásáról 748 000 személyt érintettek. E többé-kevésbé véglegesnek tekinthető kimutatás szerint a börtönökből szabadultak száma 15 761 fő; a bíróságok a közkegyelem alapján mentesítettek a büntetés alól 11 569 főt; 547 személy büntetését harmadolták; a büntetőbíróságok 21 141 személy ügyében megszüntették az eljárást, az ügyészségek és a rendőrség pedig 7646 esetben a nyomozást is.²⁴³ A közkegyelmi rendelkezések legnagyobb részét a kisemberek pénzbüntetésének eltörlését, illetve a kihágási eljárások megszüntetését jelentették. Ugyanakkor a koncepciók perekben elítélteket eleve kizárták a közkegyelemből, s a politikai okokból internáltak nagy részét szabadon bocsátás helyett a táborba „kiszálló” és ott helyben gyors tárgyalás keretében intézkedő bíróságnak adták át.²⁴⁴ Amennyiben pedig a nyilvánvalóan jogsértő módon internált személy a közkegyelmi intézkedések eredményeként kiszabadult, továbbra is megfigyelés alatt maradt, s ezzel eleve korlátozták a normális életbe való beilleszkedését és a munkavállalás lehetőségét. Az 1953 nyarán hozott belügyminiszteri utasítás már az internálásból szabadulók operatív ellenőrzéséről is rendelkezett. A Belügyminisztériumban alakult egy bizottság, amely a szabadulót nyomban rendőrhatalom felügyelet alá helyezte, illetve az internálás előtti, régi lakó-

²⁴² *Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből.* 1. k. 428. Kijelölték az internáltak szabadítását végrehajtó bizottságokat a kistarcsai, recski, tiszalöki és kazincbarcikai internálótáborokban; személyi összetételükre Lőke Gyula áv. alvezetésével tett javaslatot. Egyes szabadítási jelentések fennmaradtak.

²⁴³ MOL M-KS 276. f. 67/124. 6. e.; Baráth Magdolna: Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956). *Múltunk*, 1999/4. 40–97.

²⁴⁴ Javaslat az internáltak ügyeinek bírósági tárgyalására. 1953. augusztus 10. *Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből.* 3. k. 55. sz. irat. 718–719.; Az ügyészi szervezet is részt vett az internáltak ügyeinek felülvizsgálatában. Nonn György legfőbb ügyész beszámolója szerint ezen intézkedések 4184 személyt érintettek. (Nonn György, a MNK legfőbb ügyészeinek beszámolója. *Szabad Nép*, 1956. augusztus 1.)

helyéről kitiltotta a „társadalomra nagymértékben veszélyes” államvédelmi internáltakat.²⁴⁵

A felülvizsgálat során a jogtalanul elítélt vagy internált emberek kárpótlásáról nem esett szó, éppen ellenkezőleg, az Igazságügyi Minisztérium arra utasította a bíróságokat, hogy minden ún. visszaigénylési perben utasítsák el a keresetet.²⁴⁶ 1956 és 1963 között a megváltozott politikai helyzet következtében a BM Titkárság sorra hozta a határozatokat a volt internáltak egy-szeri anyagi segélyezésére, valamint a rehabilitációs okmány kiadására. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint az internálás a szűkebb családot is erőteljesen sújtotta; sokszor meg kellett válniuk lakásuktól, alapvető bútoraiktól, ingóságaiktól. Az „újrakezdéshez” nyújtott anyagi támogatás igen csekély mértékű volt, így az internáltak körében tényleges kárpótlásról nem lehet beszélni.²⁴⁷ A volt internáltak túlnyomó részének életét továbbra is nagyon megnehezítette, hogy hiába kérték ügyük felülvizsgálatát és rehabilitálásukat, a Minisztertanács 1956 után sem hozott ilyen értelmű határozatot, enélkül pedig sokszor fizikai munkára sem alkalmazzták őket.

²⁴⁵ Az országos rendőrkapitányság vezetőjének 00451-15/1953. T.Ü.K. sz. utasítása az államvédelmi internáltak szabadon bocsátásával kapcsolatos eljárásra. BM Központi Levéltár Közigazgatási Államtitkári Hivatal Irattári Osztály, BM IV. 1953. év 166. sz. (00451.)

²⁴⁶ MOL M-KS 276. f. 67/192. ó. e. Jelentés a kitelepítettek által a bíróságok előtt támasztott igényekről, valamint az igazságügy-miniszter elvi állásfoglalási kérelme az internáltak kártérítési ügyeiben, 1953. szeptember 16. *Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből*. 3. k. 57. sz. irat. 729–731.

²⁴⁷ Az internáltak rehabilitációs kéréseinek elbírálásával a belügyminisztériumban foglalkoztak. Indokolatlan internálás esetén rehabilitációs okmányt adtak ki és 5000–30 000 forint segélyt folyósítottak részükre. 1956. október 23-ig 300 személyt rehabilitáltak, ebből 210 fő kapott pénzsegélyt, összesen 2 300 000 forint összegben. (Biszkü Béla belügyminiszter előterjesztése a Titkársághoz. 1957. május 21. MOL M-KS 288. f. 30/1957/2. ó. e.) Majd csak a rendszerváltás évében, az 1989. június 5-i minisztertanácsi ülés napirendjén szerepel az 1945 és 1953 között internáltakat – akkori szóhasználattal: „személyi biztonsági őrizetbéli” vettek – ért hátrányos jogkövetkezmények felszámolása. Kulcsár Kálmán volt igazságügy-miniszter nyilatkozata szerint 1945 és 1949 között mintegy 55 000, míg 1949 és 1953 között 23 000 embert tartottak jogellenesen fogva magyarországi internálótáborokban. (*Magyar Nemzet*, 1989. június 6.)

Hegedűs András az 1960-as évek vége óta állandóan javaslatokkal ostromolta az illetékeseket, hogy a recskiek kapjanak egy „generál rehabilitációt”, ami azt jelentette volna, hogy a recski fogság ideje beleszámít – akár kétszeresen is – a nyugdíj-évekbe.

Recskről három ízben szabadultak a fogva tartottak. Először 1951 karácsonya előtt – Sztálin születésnapján – 36 fő, majd 1953 tavaszán, március 8-án 120 fő hagyta el a tábort. Utána négy-öt hónapig nem történt semmi. A táborok felszámolásának feladatát a Büntetés-végrehajtási Órség kapta (BV), az Államvédelmi Hatóság pedig a rendelet megjelenése után azonnal kivonta parancsnokait a táborokból. Recsken egy büntetés-végrehajtási alezredes (Tóth Gyula) vette át a parancsnokságot, akinek a tábor ÁVH-hoz tartozó órsége nem akart engedelmessékedni. Az ÁVH nem adta át – ami elemi követelmény lett volna – a táborokban fogva tartottak jegyzékét, a nyilvántartást.

Négy bizottságot állítottak fel az internáltak szabadítására: Kistárcsán, Kazincbarcikán, Recsken és Tiszalökön. A táborparancsnokok mellett a belügyminisztériumból kiküldött szakértő, egy rendőrtiszt és egy orvos alkotta a felülvizsgáló bizottságokat, amelyek napi összefoglaló jelentéseket készítettek.²⁴⁸

Recskről 1953 augusztusában kezdték ténylegesen szabadon engedni a foglyokat.²⁴⁹ Aláírtak velük egy papírt, hogy tíz évig nem mondják el, mi történt a táborban.

A Recsken őrzött rabok egy részét nem engedték el, bíróság elé állították, és elítélték őket.²⁵⁰ A különbíróságnak két tanácsa alakult meg, az egyik Olti Vilmos, a másik Jónás Béla elnökletével. A recski internáltak közül 232 főt állítottak különbíróság elé. A legtöbbjük, ha szabadult is, szigorú rendőrhatalósági felügyelet (ref.) alá került. Több mint 50 recski internáltat tiltottak

²⁴⁸ BMTI 505 Jelentés a különböző internálótáborokról, 1953. év.

²⁴⁹ A recski internálótáborban 1953. szeptember 23-án készült el az a jegyzőkönyv, amely beszámolt az internáltak szabadításáról és lezárta a munkát.

²⁵⁰ Például Sztáray Zoltánt Jónás elnök előtt „összeesküvés és kémkedés címén 15 évi börtönmre, majd a védelem „érdeméért” 5 évre ítéltek”. Ezt már leültte, így 1953. december 24-én szabadult.

ki különböző területekről – általában a határvidékről és a volt lakóhelyükről.

Az internálótáborból egyenesen a bíróságra vitt 70 fogolynál a Politikai Bizottság Rákosi javaslatára úgy határozott, hogy ügyüket nem kell felülvizsgálni, nem tarthatnak igényt kártérítésre.

A politikai perek felülvizsgálata és a rehabilitáció

A politikai represszió enyhítésére az ún. Berija-féle szovjet amnesztia nyújtotta a mintát. A Sztálin halála után meghirdetett közkegyelem a köztörvényes bűncselekményekért elítéltekre vonatkozott, de előkészítés alatt állt már a politikai amnesztia is. A magyar elképzelés annyiban hasonlított a szovjethez, hogy a jogerősen – csupán két évig terjedő – szabadságvesztésre ítéltre vonatkozott, s így a gyakorlatban nem érintette a politikai elítéltek nagyobbik részét.²⁵¹

Magyarország abban is egyedülálló volt, hogy 1954 előtt csak itt kezdődtek meg a felülvizsgálatok, míg például Csehszlovákiában és Romániában 1954-ben még tisztogatásokat, sőt pereket is rendeztek.

1953 júniusában a Központi Vezetőség széles körű amnesztia törvény kiadását határozta el, amelyben megszüntették ugyan a rendőrbíráskodást, de még nem intézkedtek a politikai perekben törvénytelenül elítéltekről. A felülvizsgálatot ténylegesen elindító döntés csak a Politikai Bizottság 1954. március 24-i ülésén született meg, mikor a pártvezetésen belüli hatalmi harc részeként egyre többen kezdték bolygatni a politikai perekben elítéltek ügyét és a felelősség kérdését. 1954 tavaszán, a PB döntése nyomán megalakult a Rákosi Mátyásból, Nagy Imréről és Gerő Ernőből álló Rehabilitációs Bizottság.

²⁵¹ Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz*. II. k. 1953–1958. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. 24.

A törvénytelenések felszámolásának és a szocialista törvényesség megszilárdításának az MDP KV. határozataiban, valamint a kormányprogramban megfogalmazott igénye leginkább a BM Vizsgálati Főosztályának munkájában érezte hatását. A politikai perek felülvizsgálata a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályának és a Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztályának a feladata lett. A szocialista törvényesség helyreállítását szolgálta az operatív nyilvántartás felülvizsgálata²⁵² és az új nyilvántartási szabályzat elkészítése is.

Az 1950–1952-ben elítélt szociáldemokraták nagy részének ügyében 1956 nyarán fejeződött be a felülvizsgálat, és lassan – az MSZMP KB 1962. évi határozatának megszületésével – elkezdődött rehabilitációjuk is.

1954-ben elkészültek a szociáldemokrata elítéltek kiszabadítására vonatkozó első munkatervék. 1954 őszén az MDP vezetése úgy döntött, hogy az 1955. április 4-i amnesztia keretében szabadon kell bocsátani a szociáldemokratákat. A párthatározat ellenére csupán egy részük szabadlábra helyezése történt meg, s csak 1956-ban vették elő ismét a kérdést, mikor Gerő Ernő javaslatára határozat született a szociáldemokraták ügyének rendezésére.²⁵³ Domonkos Józsefnek, a Legfelsőbb Bíróság elnökének 1956. márciusi kérelméhez – miszerint a szociáldemokraták ügyeinek gyorsabb lezárása érdekében állítsanak fel különleges bíróságokat – a PB elvben hozzájárult.²⁵⁴ Elkészült egy 143 érintett szociáldemokrata nevét tartalmazó lista; ebből a 15 legfontosabb személy ügyét a PB elé terjesztették, hogy rendezzék párttagságukat és állítsák munkába őket.

A felülvizsgálat során az elítéltek és a tanúk visszavonták korábbi vallomásukat. Így a „bűncselekményeket” nem lehetett bi-

²⁵² Az operatív nyilvántartás felülvizsgálatát Nagy Imre elrendelte. Ennek hatására az 1,2 milliónyi nyilvántartott közel felét törölték. (MOL M-KS 276. f. 53/203. ó. e. 1954. november 10.) Lásd részletesen: Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990. 1956-os Intézet–Corvina, Budapest, 2008.

²⁵³ MOL M-KS 276. f. 53/272. és 274. ó. e.

²⁵⁴ MOL M-KS 276. f. 53/278. ó. e.

zonyítani. Megnehezítette a vizsgálatot az is, hogy valamennyi elítélt a felülvizsgálat előtt szabadlábra került. Többeknél tapasztalták, hogy rendszeresen összejöttek, vallomásaikat egyeztetették. A belügyi apparátus ügynöki jelentései szerint már „a büntetőintézetekben szemrehányást tettek egymásnak, hogy a vizsgálat során beismerő vallomásokat tettek”. 1953. július után, a felülvizsgálat idején abban is megállapodtak, hogy mindent tagadni fognak.

A korabeli belügyi jelentések azt prognosztizálták, hogy az elítélt szociáldemokraták, ha esetleg amnesztiával szabadulnak, anyagi és erkölcsi rehabilitációjukat fogják kérni. S amikor erre valóban sor került, és többségük különböző anyagi juttatásokban, gyógykezelésben részesült, ezt úgy állították be, hogy őket lényegében már rehabilitálták és a felülvizsgálat csak formális. Az ügyességgel egyetértésben a vizsgálók személy szerint tettek javaslatot a szociáldemokrata elítéltek ügyében a legfőbb ügyésznek, mivel ő döntött arról, hogy kinél lesz perújítás, és kiket rehabilitálnak.²⁵⁵

A felülvizsgálat és a rehabilitáció, valamint az 1962. évi MSZMP KB-határozat megszületése kölcsönhatásban állt a nemzetközi helyzet megváltozásával, a környező országok politikai arculatának módosulásával. A felelősök körének kialakítása, a jugoszláv helyzet ártértelezése és a rehabilitáció egymással szorosan összefüggött. Ennek részletes elemzésére azonban nincs mód e munka kereteiben. A felülvizsgálati eljárás és a rehabilitációs tárgyalások periódusát a továbbiakban *három szakaszra* bontva vizsgálom. Először Nagy Imre miniszterelnöksége végéig, 1955. áprilisáig, majd a Hegedűs András vezette kormány alatt, végül az 1956. utáni időszakot tekintem át.

Az *első szakaszban* a Politikai Bizottság 1954. május 19-én – Moszkva nyomatékos sürgetésére – elfogadta Gerő Ernő előterjesztését egyes politikai perek felülvizsgálatára.²⁵⁶ A határozati

²⁵⁵ Szalma József és Halustyák Mihály áv. szds. osztályvezető 1956. július 21-i jelentése. (BMTI III. 6-a V-143399/1. sz. dosszié.)

²⁵⁶ Már 1954. május 11-én javaslat készült a Belügyminisztériumban a jelentősebb politikai ügyek felülvizsgálatának menetére, ahol felállítottak három

javaslat a politikai elítélteket három csoportba, s ezen belül a 140 szociáldemokrata elítéltet nagyvonalúan két csoportba sorolta: Szakasits Árpád és társai (69 fő) valamint a jobboldali szociáldemokraták (71 fő).²⁵⁷ Molnár Erik vezetésével hivatalosan is megalakult a rehabilitációkat intéző különleges bizottság.

A törvénysértések ügye érdemben először az MDP KV. 1954. október 1–3-i ülésén került szóba. Farkas Mihály mindenekelőtt „adminisztrációs hibáról” szólt annak kapcsán, hogy a törvénysértésekről és a rehabilitációról elmaradt a tájékoztatás. Időközben ugyanis már megkezdődött Rajk László, Sólyom László és Kádár János ügyének felülvizsgálata, azonban a szociáldemokraták elleni perek és a Rajk-ügy jó néhány elítélte kapcsán tovább folyt az időhúzás. Bár ekkorra már a Belügyminisztérium Gyorskocsi utcai Vizsgálati Főosztályán elkezdtek a koncepciók perújrafelvételét, majd meglehetősen yontatottan a Legfelsőbb Bíróság által felmentettek személyes ügyeinek rendezését, Rákosi és a bűncselekményekben komoly szerepet játszó más politikusok és államvédelmisták akadékoskodása még gáttat tudott szabni a tényleges rehabilitációnak.

A Rákosi Mátyás irányítása alatt álló ún. Rehabilitációs Bizottság nem elvi alapon döntött, nem alkalmazott minden rehabilitálandó személyre egységes szempontokat, hanem szubjektíven járt el, s csupán az egyes személyek megítélésével foglalkozott. Rákosiék ezzel is meg tudták akadályozni a volt szociáldemokraták döntő részének szabadlábra helyezését és rehabilitálását 1954-ben. A folyamat végül is 1962-ig elhúzódott. A Rákosi-csoport, hogy saját felelősségét csökkentse,²⁵⁸ fenntartotta a ko-

vizsgálócsoportot, melyeknek munkájában egy-egy ügyész is részt vett, Bakos Pál osztályvezető ügyész irányításával és ellenőrzésével. (BMTI V-142673/5. dosszié. Rajk László felülvizsgálati anyagai.)

²⁵⁷ A Politikai Bizottság határozata a politikai elítéltek ügyeinek felülvizsgálatáról, 1954. május 19. MOL M-KS 276. f. 53/175. ó. e.; *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 270–272.

²⁵⁸ 1954. november elején, Rákosi hosszabb moszkvai tartózkodása idején, Nagy Imre, Farkas Mihály és Ács Lajos levelet intézett a párt tagjaihoz, amelyben a személyi felelősség felső határát – igen cinikus módon – a már elítélt Péter Gábornál húzták meg. (MOL M-KS 276. f. 67/14. ó. e.)

holt vádak egy részét, így felelőssége nemcsak a perek keletkezésében, hanem a rehabilitáció elszabotálásában is kimutatható. Amikor az MDP PB – nagy elfoglaltságára tekintettel – felmentette Rákosit a bizottság vezetői tisztségéből, végre felgyorsulhatott az Apró Antal vezette politikai munka.

Egy 1954. augusztus 26-án kelt belügyi jelentés szerint a Vizsgálati Főosztály vizsgálócsoportokat szervezett az 1950-ben elítélt szociáldemokrata vezetők ügyeinek felülvizsgálatára.²⁵⁹ A korabeli hozzáállást jól szemlélteti, hogy a jelentés azért marasztalta el az 1950-es vizsgálatot végzőket, mivel nem derítették fel az SZDP vezetőinek ténylegesen kifejtett aknamunkáját, s nem bizonyították azt dokumentumokkal. Homályban maradt továbbá a párt két világháború közötti, illetve az 1945 utáni tevékenysége is. A legtöbb vezetőt csupán „beismeréseik” és mások vallomásai alapján ítélték el. Több koncepcióos jegyzőkönyvet fabrikáltak, de a ténylegesen elkövetett cselekményeket nem derítették fel. Ezek, valamint az azóta beszerzett dokumentumok alapján kezdték meg a felülvizsgálatot.

A Belügyminisztérium Vizsgálati Főosztálya 1954. augusztusában tervezetet készített, és szerint a felülvizsgálatot a Rajk-ügyhöz hasonlóan kívánta végrehajtani.²⁶⁰ 1955-re a szociáldemokrata elítéltek többsége beadvánnyal fordult a belügyminiszterhez és a legfőbb ügyészséghez: visszavonták korábbi, kényszer hatására tett vallomásaikat, s ügyük felülvizsgálatát kérték.²⁶¹ A hatóság korabeli szemléletét tükrözi, hogy kétségbe vonták a beadványok őszinteségét és tárgyilagosságát, mondván, hogy még olyan elítéltek is, mint Szakasits, Horváth és Virág, ártatlanságukat hangoztatják, noha bűnösségük minden kétséget kizáróan bizonyítva van”.²⁶²

²⁵⁹ Cseh Géza áv. fhdgy. jelentése. BMTI III. 19-b V-143388/2. sz. dosszié. Schiffer Pál anyaga.

²⁶⁰ Uo.

²⁶¹ Egyik ilyen beadványt Ignotus Pál, az Budapesti Országos Börtön 474D848 sz. elítélte írta 1954. augusztus 9-én, ahol részletesen végigveszi a vádpontokat. (BMTI III. 2-d V-143386/5. sz. dosszié.)

²⁶² BMTI III. 1-a V-143387/1. sz. dossziében egy 1955. augusztus 23-i jelentés az elítélt szociáldemokraták ügyében.

A felülvizsgálatot végzők logikáját és módszereit egy 1955-ben kelt jelentéssel jellemezhetjük: „Az 1950-es szociáldemokrata-ügyeket két csoportra kell osztani: Szakasits, Marosán és Schiffer vezette baloldali szociáldemokraták, valamennyien MDP-tagok; másrészt a Kéthly vezette jobboldali kizárt szociáldemokraták. Az első csoportra vonatkozóan – Szakasits bűnös tevékenységét kivéve – semmiféle tárgyi bizonyíték nincs. A második csoportnál illegális, népidemokrácia-ellenes tevékenységet fejtettek ki, itt csak az nem állapítható meg határozottan, hogy a korábban ellenük emelt vádpontok közül valamennyi helytálló-e, és egyes vádpontokkal kapcsolatban melyek keletkeztek törvénytelen vizsgálati módszerek hatására.

1952-ben több mint 100 letartóztatás volt, ebből 75 főt állítottak bíróság elé, 28 kért felülvizsgálatot. Ügyeik 1953–54-re is áthúzódtak.²⁶³

Megállapítható, hogy a bizonyítás kérdésében ekkor a vizsgálati, az ügyészi, valamint a bírói szervek nagyobb igénnyel léptek fel, mint az 1950-es eljárásnál (akkor 72 főt ítélték el). Az 1952-ben felelősségre vont 75 főnél – kevés kivétellel – a bűnösség ma is megállapítható. A felülvizsgálatot kérők az elszűnt büntetés súlyosságára panaszkodnak, bűnösségüket viszont nem tagadják.”²⁶⁴

1955-ben a belügyi jelentések szerint a következőképpen tartották nyilván a felülvizsgálandókat:

1. Azok, akiknek ügyét nem vizsgálták, mivel, úgymond, bizonyított volt a bűnösségük, így további fogva tartásuk is indokolt;

2. azok, akiket büntetésük félbeszakításával szabadon engedtek, mivel kisebb bűncselekményeiket nem tudták meg-

²⁶³ Például Hentschel Róbert 51 éves gépészmérnöké, akit 1953-ban sem ítélték el jogerősen; ügyét a Fővárosi Bíróság később pótnyomozásra visszaadta.

²⁶⁴ Jelentés az 1950–1952-ben elítélt jobboldali szocdemek ügyében 1955. február 16-án. Összeállították: Sarkadi István csop. vez. ügyész, Kapitány István ÁVH őrnagy, fővez. h. és Balázs Béla ÁVH alezr. fővez. BMTI III. 6-a V-143399/1.

nyugtató módon bizonyítani a nyomozó hatóságok; valamilyen ismert szociáldemokrata középfunckionáriusok voltak, akik aktív kommunistaellenes propagandát fejtettek ki;

3. azok, akiknek ügyét felülvizsgálták, és bűnösségük nem nyert bizonyítást; mivel csak saját beismerő vallomásaik alapján ítélték el őket;

4. olyan elítélt és börtönviselt emberek, akik nem tartottak igényt a felülvizsgálatra, perújrafelvételüket azonban a hatóság kérésük ellenére lefolytatta (Kéthly Anna, Kertész Miklós stb.).²⁶⁵

1955. augusztus 18–19-én egy háromtagú bizottság – az Igazságügy-minisztériumtól Ságvári Magdolna, a Legfőbb Ügyészségtől Kovács János ügyész és a BM Vizsgálati Főosztálya részéről Berki Béla ÁVH-főhadnagy – döntött az egyéni kegyelemben részesített szociáldemokraták kiszabadításáról. Ekkor 53 ember szabadult, kettőnek a büntetését félbeszakították.

A Politikai Bizottság 1955. február 17-i határozata²⁶⁶ teljesen indokolatlanul éles határvonalat húzott a börtönből kikerülő kommunisták és szociáldemokraták közé. Utóbbiak ugyanis csak a legritkább esetben kaptak képességeiknek megfelelő munkát. A vezetés nem akart „tisztá” embereket, a szociáldemokratákkal szemben korábban megfogalmazott vádak általánosan újra napirendre tűzte. Ennek okairól – igen sok csúsztatással – így ír Hegedűs András a könyvében: „...ezt azonban már korántsem valami tradicionális szociáldemokrata-kommunista ellenségeskedés szülte, hanem *nekünk mint a hatalom birtokosainak a féltelme a fenyegető etikai válságtól*. [Kiemelés tőlem.]

²⁶⁵ Kertész Miklós, a Kálmán József és társai-ügy harmadrendű vádlottja, aki megromlott egészségi állapotára, csaknem teljes vakságára hivatkozva saját tárgyalásán csak tanúként kívánt megjelenni. (1956. április 19-i jelentés Kertész ügyében. BMTI III. 8.V-143390. sz. dosszié.)

²⁶⁶ A volt szociáldemokraták szabadon bocsátásáról a PB 1955. február 17-i ülésén tárgyaltak, az amnesztiával foglalkozó napirend keretében. Rákosi Mátyás nem értett egyet a javaslattal, mondván, „ha ezt megtennénk, úgy látszana, hogy elsősorban itt követünk el valami szörnyű hibát, holott nem követtünk el”. (MOL M-KS 276. f. 53/216. ó. e.)

Érzékeltük, hogy milyen vihart vált ki a rehabilitált kommunisták megjelenése barátaik és volt munkatársaik körében. Pedig többségük tartózkodóan viselkedett, de még az elejtett szavak is vérlázítónak bizonyultak. Ugyanezt a tartózkodást nem tételeztük fel a szociáldemokraták többségénél. Kiderült, hogy rosszul számoltunk, a szociáldemokraták többsége kommunistábbnak bizonyult a kommunistáknál és 1956-ban – már a XX. kongresszus után elkezdődhetett munkába helyezésük.²⁶⁷

A második szakaszban, Hegedűs András kormányfősége idején, az ún. szociáldemokrata-ügyekben is megtartották a tömeges felülvizsgálatokat.²⁶⁸ 1956 júliusában ez 151 olyan embert érintett, akit 1950–1952-ben ítélték el. Perújítást 19 főnél tartottak; tárgyalás nélkül 60 személyt rehabilitáltak; egy esetben éltek a törvényességi óvás lehetőségével; egyéni kegyelemmel 64 főt bocsátottak szabadon; hét embernél pedig úgy döntöttek, hogy esetükben intézkedés nem szükséges.²⁶⁹ Az egyéni kegyelem indoklása jól jellemzi az akkori Politikai Bizottság tagjainak gondolkodásmódját: „1955 és 1956 év folyamán valamennyi volt szociáldemokrata elítéltet szabadlábba helyeztünk. Ezeknek egy része közismerten jobboldali szociáldemokrata. Ezen személyek ellen 1950-ben lefolytatott vizsgálat során a megfelelő bizonyítási eljárást mellőzték, és így tárgyi bizonyítékokat ellenük nem szereztek be. Az új vizsgálat rendelkezésére

²⁶⁷ Hegedűs András: *A történelem és a hatalom ígézetében*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 245.

²⁶⁸ Az MDP 1956. március 3-i ülésén Gerő Ernő már szóvá tette, hogy a párt „elkészett” a szociáldemokrata perek felülvizsgálatával. Március 24-én Rákosi Mátyás javasolta, hogy engedjenek ki mindenkét, a „fontosabbaknál” pedig az igazságügyi szervek perújrafelvételt, tárgyalást kezdeményezzenek, ahol pedig bűncselekmény volt, ott legyen amnesztia. A Rehabilitációs Bizottság 1956. április 12-i jelentése alapján – melyben 152 egykori szociáldemokrata rehabilitálását tervezték – az MDP PB 1956. április 19-én arról határozott, hogy a legfontosabb 15 szociáldemokrata ügyét a bírósági tárgyalás után újból a PB elé viszik. (A rehabilitáció egyes kérdéseiről. Részlet a Minisztertanács ülésének jegyzőkönyvéből. *Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéhez*. 1. k. 97. sz. irat; MOL M-KS 276. f. 53/281. ó. e.)

²⁶⁹ Szalma József 1956. július 27-i jelentése a felülvizsgálatról. BMTI III. 6-a V-143399/1. sz. dosszié.

rövid idő állott, és ennél fogva perújítási indítvány megnyugtató módon nem készíthető el... A jobboldali szociáldemokratákat előreláthatólag a Legfelsőbb Bíróság bizonyítottaság hiányában fel fogja menteni a népellenes büntett vádjá alól és többet közülük a szervezkedés vádjá alól. Ezeknek a jobboldali szociáldemokratáknak teljes felmentése ellentétben állana eddig közismerten ellenséges tevékenységükkel. Fentiek alapján javasoljuk, hogy a közismerten jobboldali szociáldemokrata elítéltek ügyében mellőzzük a perújítási eljárás lefolytatását, és az Elnöki Tanács részesítse őket egyéni kegyelemben.”²⁷⁰ A „baloldali” szociáldemokraták párttagságának ügyével a pártvezetés nem kívánt foglalkozni, mint ahogyan az anyagi kárpótlás rendezését is a perújítási tárgyalás utánra halasztották.²⁷¹

A harmadik szakaszban, 1961. november 11-én a Központi Bizottság bizottságot küldött ki a „személyi kultusz idején elkövetett törvénysértések okainak, következményeinek összefüggő áttekintésére; az áldozatok pontos számának és kilétének megállapítására”.²⁷² Ez a Biszku Béla miniszterelnök-helyettes vezette bizottság – Apró Antal és Nógrádi Sándor részvételével – arra a megállapításra jutott, hogy „a szociáldemokraták ügye volt a legkiterjedtebb”.

Az MSZMP KB 1962. augusztusi határozata²⁷³ feltárta a személyi kultusz éveiben keletkezett koholt perek alapvető okait és körülményeit mind elméleti és gyakorlati szempontból, mind pedig konkrét hazai vonatkozásokban. A határozat megfogalmazásai azonban az általánosság szintjén maradtak. 1962-ben

²⁷⁰ MDP PB 1956. május 24-i anyaga a rehabilitációk ügyében. MOL M-KS 276. f. 53/288. ó. e. I/d.

²⁷¹ Az MDP 1956-ban a szociáldemokratákkal kapcsolatban számos apró, rehabilitációjukat segítő lépést tett. Lásd erről részletesen Baráth Magdolna: Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956). *Múltunk*, 1999/4. 77–97.

²⁷² Összefoglaló... 1962. november 14. BMTI Áb. Op. Ny.

²⁷³ Az MSZMP KB határozata a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárásáról, 1962. augusztus 14. (MOL M-KS 288. f. 4/53. ó. e.) Biszku Béla az 1962. augusztus 11-i PB-ülésen 151 szociáldemokrata-ügyben elítéltről és 276 internáltról beszélt. (MOL M-KS 288. f. 5/275. ó. e.)

Rákosi Mátyást – többek között – a szociáldemokrata perekről is meghallgatták. Úgy fogalmazott, hogy „ellenezte az egyesülést. Álláspontja az volt, hogy szét kellett volna verni a szociáldemokrata pártot. Úgy kellett volna egyesíteni a pártokat, ahogyan a románok csinálták, hogy egyetlen szociáldemokratát se vettek be a PB-be...” Gerő Ernő pedig azzal védekezett: bár „a szociáldemokrata pert rossz pernek tartottam; mégsem léptem fel ellene; mivel abban a pokoli atmoszférában nem tudtam kellően fellépni és nem is volt hatalmam ehhez.”²⁷⁴

Voltak olyan szociáldemokraták, akiknek perújrafelvétele és rehabilitációja távollétükben történt meg; mások 1956 után politikai tisztséget vállaltak a megalakuló MSZMP-ben. A korábban elítéltek nagy része azonban kiszabadulása után visszavonult a politikai élettől. Marosán György²⁷⁵ Gerő Ernőnek szóló feljegyzésében a következőket írta: „A volt szociáldemokraták rehabilitálása nagy vonalakban befejeződött. Az anyagi és lakáskérdés is lassan megoldódik. Magam is igyekszem abban az irányban tevékenykedni, hogy minden jogos igényt ki lehessen elégíteni, ezáltal is csökkenteni azt a veszélyt, hogy valaki vagy valakik körül egy egészségtelen góc keletkezzék... Vita van arról, hogy egy pár szociáldemokratát a pártapparátus központjába vagy más-hová helyezünk. Külön vizsgálatot igényel, hogy képessége megfelelő-e, megbízható-e a pártapparátusba való behozatalra, s ha behozzuk, nem szigetelik-e el úgy őket, mint ahogyan 1948-ban történt!”²⁷⁶

Az MSZMP a lefolytatott vizsgálattal lezártnak tekintette a koncepciók perek politikai tisztázását, számba vette az áldozat-

²⁷⁴ Aczél György és Nógrádi Sándor jelentése a KB-nak. 1962. augusztus 15. MOL M-KS 288. f. 4/53. ó. e.

²⁷⁵ Marosán ügyében Rákosi már 1956 márciusában kijelentette: „meg kellene nézni Marosán György ügyét. Egyetlen figura, akit szeretek. Meg kell nézni, hogy van-e a letartóztatásának reális alapja, ha nincs, vissza kell hozni a pártba, megfelelő helyre állítani...” Rákosi Mátyásnak a KV előtt tartott beszámolója. 1956. március 3. MOL M-KS 276. f. 53/274. ó. e.

²⁷⁶ Feljegyzés Gerő elvtárs részére, 1956. október 11. MOL M-KS 276. f. 66/18. ó. e.

tokat, és határozott emlékük megörökítéséről.²⁷⁷ Egyidejűleg a Politikai Bizottság számára javaslat készült arról, hogy a koncepciók perек iratai közül mit hagyjanak meg, és mit kell megsemmisíteni.²⁷⁸ Biszku Béla, a KB által kiküldött bizottság elnöke 1964-ben jelentést készített az „SZDP-ügyben” egykor fogva tartottak ügyének felülvizsgálatáról. A kimutatás szerint 445 személy ellen indult eljárás, vizsgálati eljárás alá 155 embert vontak, 290 főt internáltak, s összességében 151 szociáldemokratát ítélték el.²⁷⁹

A szociáldemokrata emigráció történetének második szakasza a második emigráció, 1947–1956. A szociáldemokrata emigráció már az első világháború után kialakult, a világ különböző tájaira szétszóródva. A magyar szociáldemokrata munkásmozgalom külföldre került vezetői szinte kivétel nélkül emigrációban haltak meg. A második világháború után csak kevesen tértek vissza a 25 évig tartó száműzetésből,¹ majd 1947 után kezdődött az emigráció történetének második szakasza. 1947–1948-ban az újabb menekültek már azzal az elhatározással érkeztek külföldre, hogy miután a demokrácia Magyarországon meghiúsult, Nyugaton igyekeztek a demokratikus eszméket ébren tartani.² Elsőként, 1947 novemberében Peyer Károly távozott. 1948-ban követték őt azok a szociáldemokraták, akik nem értettek egyet az SZDP bekebelezésével, ellenezték az egyesülést. Több esemény is gyorsította útrakelésüket: a Nitrokémia-ügy, a Peyer-pert kísérő szisztematikus sajtóhadjárat,³ majd az egyesülést kimondó határozat. A kommunista hatalomátvétel és bosszú elől azonban csak néhány tucat szociáldemokrata tudott elmenekülni.

²⁷⁷ Részletes leírását lásd Zinner Tibor idézett műveiben. További elemzését adja a határozatnak az 1962. november 14-én készült összefoglaló a belügyi és igazságügyi szervek vezetői számára a volt államvédelmi és igazságügyi szervek szerepéről a személyi kultusz idején a munkásmozgalmi emberek ellen elkövetett törvénysértésekben. (Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéhez. 1. k. 116. számú irat.) – Biszku Béla, a KB által kiküldött bizottság elnökének jelentése a munkásmozgalmi emberek ellen indított koncepciók perек 1961–1963 közötti felülvizsgálatának lezárásáról, 1964. június 15. (Uo. 117. sz. irat.)

²⁷⁸ Ez a szelekció a későbbi tudományos kutatómunkát alapvetően meghatározza, hiszen a „koncepciót” tartalmazó anyagokat, a munkásmozgalmi kérdésekre összegyűjtött „kompromittáló” jelentéseket 1962 októbere után megsemmisítették. Rendelkezésre állnak viszont a perűjrafelvételek anyagai, a törvénysértésekért felelős személyek felelősségét bizonyító dokumentumok, a rehabilitációs okmányok stb. Biszku Béla jelentése a PB-nek a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perек lezárásáról szóló KB határozat végrehajtásáról. 1962. október 19. MOL M-KS 288. f. 5/280. ó. e.

²⁷⁹ Biszku Béla jelentése (Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéhez. 1. k. 117. sz. irat.) alapján a szociáldemokrata elítéltek közül 31 fő életfogytiglatot, 23 fő 15 évi börtönbüntetést, 23 fő 10 éven felüli börtönbüntetést, 58 fő 5–10 évi börtönt és 16 fő 5 év alatti börtönbüntetést kapott.

A SZOCIÁLDEMOKRATA EMIGRÁCIÓ 1947 UTÁN

A második emigráció, 1947–1956

A szociáldemokrata emigráció már az első világháború után kialakult, a világ különböző tájaira szétszóródva. A magyar szociáldemokrata munkásmozgalom külföldre került vezetői szinte kivétel nélkül emigrációban haltak meg.

A második világháború után csak kevesen tértek vissza a 25 évig tartó száműzetésből,¹ majd 1947 után kezdődött az emigráció történetének második szakasza. 1947–1948-ban az újabb menekültek már azzal az elhatározással érkeztek külföldre, hogy miután a demokrácia Magyarországon meghiúsult, Nyugaton igyekeztek a demokratikus eszméket ébren tartani.² Elsőként, 1947 novemberében Peyer Károly távozott. 1948-ban követték őt azok a szociáldemokraták, akik nem értettek egyet az SZDP bekebelezésével, ellenezték az egyesülést. Több esemény is gyorsította útrakelésüket: a Nitrokémia-ügy, a Peyer-pert kísérő szisztematikus sajtóhadjárat,³ majd az egyesülést kimondó határozat. A kommunista hatalomátvétel és bosszú elől azonban csak néhány tucat szociáldemokrata tudott elmenekülni.

¹ Strassenreiter Erzsébet számításai szerint 23 szociáldemokrata vezető halt meg külföldön (ebből négyen haláltáborokban, egy a keleti fronton), 76-an pedig Magyarországon. (Elmondta kéziratomi vitáján, Budapest, 2007. szeptember.)

² Nagy Kázmér igencsak vitatható álláspontja szerint a szociáldemokrata emigráció tagjai „szinte kivétel nélkül legfelsőbb állami és pártsegítséggel vonulhattak száműzetésbe”. (Nagy Kázmér: *Elvesztett alkotmány. A hidegháború és a magyar politikai emigráció 1945–1975 között*. London, 1982. 75.)

³ A „Peyer-ügy”. *Volksrecht*, 1947. november 20.; PIL 283. f. 10/38. ó. e. 98–100.

Ők azok az ún. Marosán-oklevelesek,⁴ akik utóbb, a szociáldemokraták ellen induló pereknél mint „hivatkozási alap” szerepeltek, akiket távollétükben hurcoltak meg, és akikre hivatkozva az itthon maradottak egy részével leszámoltak.

Az újabb magyar szocialista emigráción belül igen szövevényes és sokszor nehezen követhető alakulatok jöttek létre. A történészek nem véletlenül két meghatározó csoportosulást emelnek ki közülük.⁵

Az emigráció egyik pólusa, Magyar Szociáldemokrata Párt néven, Peyer Károly körül formálódott ki. Peyer a századelő tipikus szindikalistája volt és maradt. Hosszas előkészítő munka után 1948. októberében Párizsban az ő elnökletével megtartották a száműzött magyar szociáldemokraták kongresszusát. Borbándi Gyula adatai szerint 53 ilyen menekültet tartottak nyilván, akik kilenc országban, szétszórta éltek.⁶ Peyer, mint a Szakszervezeti Tanács hajdani főtitkára, megszervezte az emigráns szakszervezeti képviseletet is, Szabad Magyar Szakszervezeti Tanács néven. Munkájában az AFL; az amerikai szakszervezeti szövetség támogatta, s ez jelentős súlyt adott.⁷ A kezdeti idő-

⁴ Bán Antal Böhm Vilmosnak 1948. április 15-én írott levelében írta: „akik ki akarják jönni, azok még mindig várják; hogy Marosán útlevelet szerezzen nekik, és csak azok, akik nem számíthatnak erre, indulnak neki éjjel a határnak”. (Kéthly Anna hagyatéka. OSZK Kt.)

⁵ Strassenreiter Erzsébet: A szociáldemokrata emigráció 1945 utáni tevékenysége. *Múltunk*, 1991/1. 58–82.; Strassenreiter Erzsébet: A második emigráció. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. 195–209.; Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. Európa Könyvkiadó, 1989. I–II. k.; Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948*. Századvég Kiadó, Budapest, 1998. 298–305.

⁶ Borbándi Gyula: I. m. I. k. 209. – Peyer Károly ugyanakkor 46 szociáldemokrata-ról beszél!

⁷ Kéthly Anna így írt erről az időszakról és Peyer személyéről negyedszázaddal később: „Peyert... azért fogadták szívesen Amerikában, mert akkor beleillett az USA külpolitikai vonalába. Nem azért, mert fél évszázados komoly szakszervezeti és politikai munka volt mögötte! ...Nem tudom, hogy lesz-e még idő arra, hogy Peyernek igazságot szolgáltatasson a munkásmozgalm magyarországi történelme. De az bizonyos, hogy menekülése után ezek az érdemei nem nagyon találtak méltatásra.” (Kéthly Anna levele Friedmannhoz, Brüsszel, 1965. február 4. PIL 307. f. 26. ó. e. 37.)

ben Peyer és pártja arra törekedett, hogy visszaállítsák az SZDP hagyományos programját, miközben megtagadnak minden közösséget azokkal, akik a pártot elárulták és kiszolgáltatták a kommunistáknak.⁸

Peyer „egyeduralma” azután szűnt meg az emigráció felett, hogy az 1948. februári budapesti szociáldemokrata összvezetőségi ülés után Bán Antal szintén útlevelemel a zsebében külföldre távozott. A köztük lévő elvi és politikai konfliktusok sorozatának következtében kettévált a szociáldemokrata emigráció – földrajzilag is, hiszen Peyer és hívei az Egyesült Államokban telepedtek le, míg Bánék Európában maradtak. A két politikus közül Peyer szinte minden erővel kész volt szövetséget követni a kommunisták ellen, s „kormánytámogatással emigrált kryptokommunistáknak” bélyegezte Bánékat. Bán viszont „megvágatta” politikai partnereit.⁹

Szemléletesen írt erről Peyer Károly Eröss Ferencnek 1950. május 10-én: „Sajnos, Nektek fiataloknak egy általános betegségetek van, és ez a türelmetlenség. Amit én annál kevésbé tudok megérteni, mert az események kialakulására emberi számítás szerint Nektek több időtök van még hátra, mint nekem. Igaz, hogy engem az élet folyamán sok minden esemény megtanított arra, hogy miképpen kell valamit megítélni, és főképpen nem helyes, ha az ember az első pillanatok hatása alatt cselekszik. Ezért mellékelve visszaküldöm a megbízóleveledet azzal, hogy azt tartsd meg, hogy folytasd azt a munkát, amit eddig folytattál. Lesznek az életben még máskor is véleménykülönbségek közöttünk, amit én természetesnek tartok, és nem is tartanám helyes-

⁸ A COMISCO jelentése az emigrációban levő magyar szociáldemokraták vitáiról. PIL 938. f. 2/2. ó. e.

⁹ Bánék érvelése szerint a szociáldemokráciának nincsenek „beismerni való tévedései”. A Szakasits-vonalat támogatók együttműködése Rákosiékkal a nemzetközi antifasiszta együttműködés belpolitikai „leképezése” volt, s azért, hogy a kommunisták az orosz megszállók segítségével becsápták a szociáldemokrata vezetőket, nem tehetők felelőssé. (A Peyer- és a Bán-csoport közötti elmentések elsímitása érdekében közvetítő Svájci Szociáldemokrata Párt jelentése. PIL 938. f. 2/2. ó. e.)

nek, ha bírálat nélkül vennének részt az elvtársak abban a munkában, amelynek a már ismert nehézségeken kívül még az egyéb nehézségekkel is meg kell küzdeni. Vállaltuk és vállaltad Te is azt az utat, mert meggyőződéssel ezt tudtad összeegyeztetni.

Úgy vélem, hogy odaérkezett egyes barátainknak befolyása felfogásodra nem volt egészen jó, mert ne éljetez illúziókban. Az élet sokkal realisabb, és mindig jobban jár az, aki egy kitaposott úton jár, mint hogy megalkudva a pillanatnyi helyzettel, amely talán nem jelent részére előnyt. A szocializmusnak a jövőben épp úgy értéke lesz, mint a múltban volt, és Kun Béla bukása után, mikor az első pártkongresszuson én mint a párt előadója újjáalakítottam a szociáldemokrata pártot, eszembe se jutott, hogy annak programjából bármit is engedjek. Mi nem vagyunk bolsevisták, ezt nyíltan, világosan hangsúlyozzuk. Nem vagyunk hajlandók azokkal együtt dolgozni, akik Magyarországon a szociáldemokrata párt sírásója voltak, és nem menti eljárásukat az a körülmény, hogy most ők is emigrációba kényszerültek. Ezeket a kérdéseket véglegesen tisztázni úgysem lehet előbb, mint otthon, de addig is a kereteket megbontani nagy hiába volna.¹⁰

A Bán Antal és a vele egy időben elmenekült volt pártvezetőségi tag, Szélig Imre körül csoportosulók kitarítottak a hagyományos Magyarországi Szociáldemokrata Párt elnevezés mellett. Bár egyikük sem vetélkedhetett Peyer munkásmozgalmi tekintélyével és nemzetközi népszerűségével, a szocialisták nemzetközi szervezete, a COMISCO (Committee of the International Socialist Conference), majd a Szocialista Internacionálé őket ismerték el mint a felszámolt Szociáldemokrata Párt illetékes képviselőit. Ez eleve olyan nemzetközi háttérrel biztosított számukra, amelyet Peyer – számtalan próbálkozása ellenére – sem tudott megteremteni, kiépíteni.¹¹

¹⁰ Közli: Strassenreiter Erzsébet: Peyer Károly emigrációs levelezése politikustársaival, 1948–1956. *Levéltári Közlemények*, 2005/2. 77.

¹¹ Böhm Vilmos véleményére – ti. hogy a Peyer-féle politikának semmi köze a szocializmushoz – rezonáltak a baloldali szociáldemokrata emigráció körében is terjedő hasonló nézetek 1948 után.

A COMISCO 1948 tavaszán megpróbálta elérni az egymás ellen hadakozó Bán- és Peyer-frakció egyesüljön, és a svájci szociáldemokrata pártot kérte fel a közvetítésre. Hosszas megbeszélések, egyeztetések után 1949 májusában létrejött egy Peyer, Bán és Szélig által aláírt megállapodás, amelytől azonban Peyer és vezetősége hamar visszalépett. A két pártcsoport különböző orientációja miatt a COMISCO-nak döntenie kellett, és a jogfolytonosságot megtestesítő, a párt politikai reprezentációját külföldön is fenntartó Bán-Szélig vezette pártot fogadta be. 1949 nyarán a párttitkárság áttelepült Londonba, s tevékenységét az angol diplomácia finanszírozta. A Bánnal és Széliggel tartó szociáldemokraták 1950 tavaszán teremttették meg pártjuk és szakszervezetük formai kereteit: a Magyarországi SZDP Emigrációban, illetve Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetségében Emigrációban elnevezésű érdekvédelmi szervezetet.¹²

Az MSZDP Emigrációban vezetősége részben még otthon megválasztottakból, részben más tisztségek viselőiből állt. A képviselőket a jogfolytonosság alapján az 1947. évi XXXV. kongresszuson megválasztott Bán Antal és Szélig Imre pártvezetőségi tagokat és Dombai János ellenőrző bizottsági tagot hivatalban lévőnek tekintette. Az otthoni megbízatás alapján a bizottság kiegészült Bede Béla, Bölcsföldi Andor, Medey István országgyűlési képviselőkkel, Kobele József bányász és Presser István értelmiségi titkárral, valamint Bede István követtel.

Az emigráns párt igyekezett összefogni a hazulról külföldre került szociáldemokratákat. Azért alakult – nyilatkoztak a szervezők –, hogy fenntartsa a demokratikus szocializmus szabadságon és humanitáson alapuló elvét, mivel erre Magyarországon megszűnt a lehetőség. A párt fő célja az, hogy felhívja a szociáldemokrata pártok, a szakszervezetek és más politikai ténye-

¹² Az MSZDP Emigrációban formális megalakulása előtt, 1948. február 29-én a Stockholmba emigrált Bölcsföldi Andor, Bede Béla, Bartucz János és Baron Andor (a. 4 B) nevében Bede levelet írt Zürichbe Bán Antalnak és Száva Istvánnak. Ez, valamint a március 19-i válasz az első dokumentum, amelyben a pártalakításról szó esik. (A szerző tulajdonában, Bölcsföldi Andor adta át 1997-ben.)

zők figyelmét Magyarország és népe, továbbá a magyar szociáldemokrata párt és szakszervezetek sorsára. Annak eldöntésében, hogy érdemes-e az emigrációban ilyen párt jellegű szervezetet létrehozni, igen fontos szerepet játszott a nemzetközi hátter, tehát az a kérdés, hogy vannak-e Nyugaton rokon mozgalmak és pártok. Ezen a téren – a kereszténydemokraták mellett – igen előnyös helyzetbe kerültek a szociáldemokraták, hiszen a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején a kereszténydemokrácia és a szociáldemokrácia bizonyult a két legjelentősebb politikai erőnek. Utóbbira jó példa, hogy Belgiumban és Franciaországban szociáldemokrata állt a kormány élén, Nagy-Britanniában 1945 és 1951 között munkáspárti kormány volt, így lehetőség nyílt rá, hogy a Nyugatra került szociáldemokraták létrehozzák saját pártjaikat és megteremtsek az együttműködést nyugati elvbarátaikkal.¹³

1948–1949. folyamán még számos magyar szociáldemokrata emigrált: Ausztrián keresztül Svájcba érkeztek, ahol ideiglenes tartózkodási engedélyt kaptak. Ezt Bán Antalnak köszönheték, aki jó viszonyban volt a svájci szociáldemokrata politikusokkal. 1949-ben Bán Stockholmban megegyezett a svéd miniszterelnökkel, hogy a Svájcban tartózkodók letelepedhetnek Svédországban. Ez lett a magva az ottani magyar szociáldemokrata csoportnak, amely később, az 1960-as években a legnagyobb létszámú lett az emigrációban. Kisebb csoportok alakultak ki Nyugat-Európa-szerte: Svájcban, Belgiumban, Franciaországban, Ausztriában és Angliában.

Böhm Vilmos így írt a kialakult helyzetről: „Ők (ti. Bánék) csináltak egy szociáldemokrata pártot. El kell ismerni, hogy hozzájuk tartoznak azok, akik képviselők, főispánok, párttitkárok és más funkcionáriusok voltak. Ami tény, az tény: Peyér is

¹³ Az angol Foreign Office erőteljesen támogatta az emigráns szociáldemokratákat. Szervezeteikkel, vezetőik jellemzésével és megítélésével alaposan és szakszerűen foglalkozott a FO Déli Osztálya, ahová a magyar ügyek tartoztak. H. Haraszti Éva: A Foreign Office és a magyar emigránsok, 1944–1954. *Világtörténet*, 1995. ősz-tél. 63–93.

csinált egy szociáldemokrata pártot. Egyetlen régi szociáldemokrata sem tartozik hozzá... Peyérék és Bánék együttvéve, családostul, nem számolhatnak több, mint 200 emberrel. De az emigrációban sohasem a kvantitás, hanem a minőség adta a súlyt. Azonfelül Peyérhez tartoznak a fiatalok; akik világot megváltó terveket hordoznak a tarsolyukban.”¹⁴

Többekkel együtt ő is sürgette a különböző nemzetiségű szociáldemokrata emigránsok izoláltságának megszüntetését, amit csakis az ellentétek félretételével lehetett elérni. A józan, reálpolitikai gondolkodásmód jegyében szociáldemokrata összefogást sürgetett: egy délkelet-európai unióban megszűnne a nemzeti és nemzetközi elszigeteltség. „Ez már azért is fontos, mert nem lesz külön csehszlovák, külön román, külön magyar vagy külön bolgár felszabadulás. Csak együttes felszabadulás lesz. Tehát együtt kell haladni már az emigrációban is, különben ott leszünk, ahol 1945-ben.”¹⁵

A Nyugaton élő magyar szociáldemokraták körében kirobant személyi ellentétek, vetélkedések Böhm 1949. novemberben és Bán 1951. augusztusban bekövetkezett halálával sem szűntek meg. Viszonylagos egyetértést a csoportok között a magyarországi események értékelése hozott, hiszen az egész emigráció elítélte Rákosiék megtorlási hullámát, a tervszerűen végrehajtott letartóztatásokat. E jogellenes eljárások elleni harc után hosszú időre megszabta a magyar emigránsok tevékenységének irányát.¹⁶ A hazaiak megsegítésére indított akcióikba bevonták számos ország szociáldemokrata pártját. Így kerülhetett sor például arra, hogy a dán párt Kéthly Annát ábrázoló képeslapot terjesztett „Segítsd Magyarországot!” felirattal. A Szocialista Ifjúság Nemzetközi Uniója (IUSY) 1950 júliusában világtábor rendezett Stockholmban, ahol a résztvevők az idegen megszállás ellen tüntettek, s követelték a lefogott szociáldemokraták

¹⁴ Böhm Vilmos levele Ignac Schultznak. Stockholm, 1949. február 22. Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung. Wien, Mappe 53.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A magyar szociáldemokrata emigráció iratai. PIL 803. f.

szabadon bocsátását, Kelemen Gyula kiszabadítását, később Kéthly Anna megmentését. A svájci Arbeiterhilfswerken keresztül pedig segélycsomagokat küldtek a bebörtönzöttek hozzátartozóinak.¹⁷

Sztálin halála után a szociáldemokrata emigráción belül fel erősödött azoknak a hangja, akik minden lépésüket a hazatérés reményében tették. Szélig Imre nem csatlakozott ehhez a vonulathoz, megmaradt a Bán által korábban kialakított koncepciónál. 1955 nyarán az amerikai Peyer-csoport megpróbált az európaiakhoz közeledni, hogy megteremtse az emigráns munkásmozgalom egységét, ám sikertelenül.¹⁸

Az 1956. évi és Rákosi bukása az emigráció különböző áramlataiban is vízválasztónak bizonyult. Míg a Presser-Eröss-Bórsos-Andreánszky-vonal az otthoni Petőfi Kör körül kialakult Nagy Imre-ellenzék küzdelmével és céljaival azonosult,¹⁹ addig a Peyer-csoport, valamint Szélig és hívei Rákosi bukását csak előjátéknak tekintették. A rendszer összeomlását, a koalíciós kormányzáshoz való visszatérést sürgették, s a szociáldemokrácia jelentőségének megfelelő szerepet követeltek mozgalmuknak.

Peyer azonban a forradalom kitörése után két nappal váratlanul elhunyt, a Szélig vezette emigrációs párthoz pedig 1956 novembere után újabb tagok csatlakoztak. Az 1956 végére kialakuló új emigráció legkiemelkedőbb képviselője Kéthly Anna volt, s ekkor kezdődő, 20 éves emigrációs tevékenysége új lendületet adott az emigrációs pártnak.

¹⁷ Bölcsföldi Andor: *Visszatekintés egy életútra*. Kézirat (a szerző tulajdonában).

¹⁸ A Peyer-féle emigrációról részletesen lásd Strassenreiter Erzsébet: Peyer Károly emigrációs levelezése politikustársaival. 1948–1956. 55–159.

¹⁹ Jemnitz János: A magyarországi szociáldemokrata emigráció balszárnya 1956-ban, október 23. előtt. *Múltunk*, 1993/1. 134–163.; Eröss Ferenc: *Magyar munkásvezérek nyugaton*. Pannónia, Budapest, 1961.

Kéthly Anna és a szociáldemokrata

emigráció²⁰

Az 1956-os forradalom idején újjáalakult Szociáldemokrata Párt elnöke, a Nagy Imre-kormány államminisztere, Kéthly Anna 1956. november 1-jén Bécsbe érkezett, hogy a Szocialista Internacionálé ott ülésező irodáján keresztül a nyugati világ segítségét kérje a magyar forradalomnak. Kétszeri, sikertelen visszajutási próbálkozás után,²¹ emigrációban élt 1976 szeptemberéig, 86 éves korában bekövetkezett haláláig.

Kéthly 66 évesen került az emigráció vérkeringésébe. Nem volt tiszta képe a kinti viszonyokról, hiszen csupán vékonyan csordogálhattak a hírek Magyarországra. Az emigráció két szárnyának ellentéte azonban már otthon is köztudott volt; nem véletlen tehát az a politikai „rendelkezés”, amelyet Kéthly Anna egy korábbi levelében Szélig Imrének leírt: „Nagyon örülnék, ha olyan csoport alakulhatna ki, amely az utóbbi három évnek a történetét és tanulságait jobban ismeri, és konzekvenciáit egy demokratikus átalakulás érdekében eredményesebben tudja levonni, mint a Peyer-csoport. A magam részéről, amennyiben egy valóban demokratikus átalakulásra sor kerülne, abban nekem szerepet szánának, semmi esetre sem vennék részt egy olyan csoportosulásban, amely az ellenforradalom szélső jobbszárnyáig húzódóan foglalja magában a múlt politikusait.”²²

²⁰ Kádár Zsuzsanna: A szociáldemokrata emigráció 1956 után. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. 210–213.; Kádár Zsuzsanna: Kéthly Anna és a szociáldemokrata emigráció. In: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. ELTE BTK Új-kori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, 1997. 173–181.

²¹ Strassenreiter Erzsébet szóbeli közlése szerint ez „legenda” és „blöff”, melyet a Szabad Európa Rádió 1956. november 2-tól terjesztett. Ezt az álhírt Kéthly Anna is hallgatólagosan elfogadta, mert ezzel „Nyugaton maradását könnyebben el tudta fogadtatni a külvilággal”. Szélig Imre és Bede Béla: *Az MSZDP in exil „Beszámolója”*. 1957. április. Közli: Strassenreiter Erzsébet. Ugyanakkor erről a kérdésről a Mária Strasser és Kéthly Anna, illetve a Bujdosó Alpár és Kéthly Anna levelezése alapján jómagam más információkat nyertem.

²² Kéthly Anna levele Szélig Imréhez. Budapest, 1948. július 8. (OSZK Kt.) Utalás történt erre Kéthly legfőbb ügyészégi kihallgatásán is. 1954. január 7-én. (*Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből*. 4. k. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1995–1996. 718–742.)

Az 1956. nyarán újra aktivizálódott politikus asszony a Nagy Imre-kormány államminisztereként külföldön küzdött az 1956. november 4. előtti állapotokhoz való visszatérésért, a szovjet csapatok kivonásáért, valamint a számára oly fontos parlamenti politikai berendezkedésért.

Kéthly Anna hosszú emigrációs működésének egészéből három olyan területet emelek ki, amely méltán reprezentálhatja politikai tevékenységét.

1. Hazája képviselte a világban;
2. Kéthlynek mint az emigrációs párt elnökének gyakorlati tevékenysége;
3. Kéthlynek mint a párt egyik ideológusának elméleti tevékenysége.²³

Kéthly emigrációs tevékenységének súlyponti kérdése Magyarország és a magyar nép képviselte volt a világ közvéleménye, az ENSZ, valamint tagországai politikai pártjai, a szakszervezetek és társadalmi egyesületek előtt. Húszévi emigrációja alatt több memorandumot²⁴ intézett az ENSZ-hez, és sikerült elérnie az ötagú különleges ENSZ-bizottság létrehozását.²⁵ Minden erejével azon fáradozott, hogy elérje: az ENSZ hozzon határozatot a szovjet agresszió elítélésére. Ahogy erről Szélig Imre ír: „Valahányszor az ENSZ közgyűlése napirendre tűzi a magyar kérdést, ilyen alkalmakkor Kéthly Anna, az 1956-os forradalmi kormány egyetlen szabad földön lévő képviselője, ellátogat New Yorkba, hogy ott összeköttetéseit latba vetve a magyarügy megoldása érdekében kedvező döntést érleljen ki; mindig felcsillan a reménye annak is, hogy New York-i tartózkodása során

²³ Itt nagy részben támaszkodtam Kéthly hazakerült hagyatékára, levelezésére, mely a maga nemében páratlan gazdagságú gyűjtemény. (Kéthly Anna hagyatéka. 1995-ben Bölcsföldi Andor átadta az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárnak.)

²⁴ Baranyai Tibor: Kéthly Anna memoranduma az ENSZ Magyar Bizottságához. Forrásközlés. In: *Világosság*, 1992/11. 867–880.

²⁵ 1957. januárjában az ENSZ ún. Ötös Bizottságának jelentése Magyarországról elmenekült neves politikusok és több mint 100 más magyar menekült meghallgatása alapján készült. 1957. szeptemberében a Közgyűlés elfogadta a jelentést.

sikerül a magyar demokrácia emigrációban lévő erőit akcióképes szövetségbe tömöríteni... ám az összefogás akadályai nem személyi, hanem elvi kérdéseken alapulnak...²⁶

Az emigráns szociáldemokraták egységét még Kéthlynek sem sikerült megteremtenie, bár az '56-os politikusok közül neki volt a legnagyobb belső és külső tekintélye. Kéthly a külföldi közvélemény előtt a leginkább ismert szociáldemokrata politikus volt, a két világháború közti időben tanúsított magatartása, mindennemű diktatúrával szembeni állásfoglalása, igazságtalan bebörtönzése és az '56-os forradalmi kormányba történt államminiszteri kinevezése miatt. Mikes György találó jellemzésével: Kéthly Anna „komoly, nemzetközi híres szerénnyé nőtte ki magát”.²⁷

Annak az alaphelyzetnek az előnyeit, hogy a Szocialista Internacionálé a Szélig vezette pártot ismerte el, mellette állt ki, még Kéthly Anna sem tudta a későbbiekben teljes mértékben kiaknázni. Nem sikerült közelebb hozni az e párton kívül rekedteket, így a szociáldemokrata megosztottság 1956 után is évtizedekre megőrződött. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációban csoportjai – általában öt-hét tagú vezetőséggel – Angliában, Ausztriában, Franciaországban, az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, az NSZK-ban, Svájcban és Svédországban működtek. Kéthly Anna a hatvanas években kb. 5000 párttagról írt.

Léteztek az emigráns párton kívül működő csoportosulások, például az Andreánszky-Eröss-féle Magyar Szocialisták Permanens Európai Konferenciája.²⁸ Ez a csoport egy ideig saját ma-

²⁶ Szélig-hagyaték. (OSZK Kt. XV.d.458/15–61.) É. n. Cikk, mely valószínűleg az emigráns *Népszavában* jelent meg.

²⁷ Mikes György: Kéthly Anna. *Szociáldemokrata Népszava*, 1959. december 1. 3.

²⁸ 1950 végén Andreánszky Eröss Ferencel Független Magyar Szocialista Mozgalom néven új tömörülést hozott létre. Öt év múlva, 1955 őszén Londonban Kiss Menyhért vezetésével létrejött a Permanens Konferencia Bizottsága, melynek Politikai Bizottságát a magyarországi forradalom évében Andreánszky István, Eröss Ferenc és Kiss Menyhért alakította meg. (Szabó Éva: Andreánszky István életútja. *Múltunk*, 2007/2. 223–252.)

gát a Kádár-kormány emigrációs tárgyalópartnerének tekintette, amely elősegítene a kormánnyal való, szélesebben megalapozott tárgyalás kibontakozását. A Konferencia meggyőződése az volt, hogy a szocialista országokban 1957 után folytatódni fog a demokratizálódás, a kapitalizmushoz egyszerűen nem lehet visszatérni. Ugyanakkor elfogadta a szabad választás elvét, azzal a feltétellel, hogy mindazon politikai pártokat kizárják, amelyek ellenségesek a nép által elért szocialista eredményekkel szemben. Hitet tett Kádár mellett, és egy ideig a hazatérést is szorgalmazta. Külpolitikai téren egy orosz-francia kiegyezésben látta az európai kibontakozás útját.

Andreánszky István véleménye szerint „ebben az emigrációban a forradalmi szocialista irányzatot egyedül mi képviseljük, független magyar szocialisták. A szociáldemokraták opportunisták frakciója ebben az emigrációban annyira összemosódott a polgári politika deklasszált elemeivel, hogy egyazon mentalitás jut kifejezésre náluk... A magyarországi októberi események óta az emigráció opportunisták irányzatai azzal próbálkoztak, hogy reakciós vállalkozásaikat forradalmi vállalkozásnak tüntessék fel.”²⁹

A magyarországi szocialista reformererek azonban sem 1956 őszén, sem a forradalmat követő évtizedekben nemigen találtak egymásra. Bécsben Havas Gábor és az Amerikai Egyesült Államokban letelepedett Medey István inkább szakszervezeti vonalon tevékenykedtek. Lapjukban, a *New York-i Munkás Híradóban* a Kádár-rendszerrel elismerő hangnemben írtak, nem zárkoztak el a hazatérés gondolatától, de olyan rehabilitációt kívántak, hogy ismét bekapcsolódhassanak a magyar politikai életbe.³⁰ Az osztrák szocialista párt és a magyar szociáldemokraták között a kapcsolat a Kádár-kormány emigrációs tárgyalópartnerének tekintette, amely elősegítene a kormánnyal való, szélesebben megalapozott tárgyalás kibontakozását.

²⁹ Andreánszky István: Utolsó felvonás, avagy zárzó az álszocialista kísérlethez. *Fáklya*, 1957. augusztus 25.

³⁰ Kiss Menyhért erről így vélekedett: „Végső esetben tehát itt az imperialista világban »gyűjtogató fáklyás ember« szerepét kell betöltenünk abban a reményben, hogy egyszer, ha túléljük a sarokba szorított patkány, az imperializmus haláltusáját, az otthon, amelyben akkorra már a szocializmus erőinek növekedése felszámolta a bürokráciát, a dogmatizmust és a titkos rendőrséget, rehabilitál bennünket”. (Levél Presser Istvánnak és Tóth Jánosnak. London, 1961. június 26. PIL 803. f. 7. 6. e.)

mokraták között a kapcsolatot a húszas évek óta Bécsben élő Herczog Károly (Oroszlán Pál) tartotta.

Kéthlyék elsősorban nem a „hazamenetelre politizáltak”, s arra sem, hogy „személyes érdekeink érvényesüljenek; az emigrációban megszerezhető presztízszünk önmagáért gyarapodjék; ami esetleg különféle valutában való értékesítési lehetőséget is jelenthet.”³¹

Kéthly Anna fáradhatatlanul agitált a különféle nemzetközi szerveknél. A „forradalom lelkiismeretéként” előadókörutakon járta a világot s az általa alapított londoni *Népszava* főszerkesztőjeként lapot szerkesztett, cikkeket írt. Lelkiismereti kötelességének tartotta az otthoni börtönviseltek vagy özvegyeik megsegítését is.

„Ha az embernek az a gyanúja támad, hogy bedobja a küldeményt a semmibe, mint a palackpostát a süllyedő hajóról, akkor inkább abbahagyja a további küldést – írta Kéthly. – Sajnos semmi lehetősége nincs annak, hogy tájékoztassuk őket akár egyéni dolgaik, akár az egész ország ügyének számón tartásáról. Sokszor örülök, ha a Kádár-lapok tájékoznak ellenem, mert legalább így a támadásból tudhatják, hogy kiáltozunk értük a nagyvilágban.”³²

Kéthly 1957 után egyfelől a Nagy Imre-kormány államminisztereként, másfelől az újjászervezett, emigrációs MSZDP elnökeként járta a világot. Kéthly Anna tudta, hogy az emigráns párt tevékenységét más szabályok határozzák meg, mint egy otthon tevékenykedő, koalíciós kormányzatban részt vevő párt életét. Ha ragaszkodnának különféle megkötöttségekhez, akkor ragaszkodniuk kellene ahhoz is, hogy a párttagok szabályszerű pártgyűléseken, összejöveteleken nevezzék ki és hatalmazzák fel küldötteiket a konferenciára vagy akár egy kongresszusra. Ennek nemcsak szervezeti, hanem pénzügyi akadályai is voltak.

³¹ Összefogás vagy önmarcangolás. Aláírás és évszám nélküli írás Bölcsföldi Andor gyűjtéséből. (A szerző tulajdonában.)

³² Kéthly levele dr. Hahnhoz. Brüsszel, 1959. március (OSZK Kt.)

Ezekkel az elvi és gyakorlati megfontolásokkal vállalta el a pártelnöki tisztelet 1957 októberében, az MSZDP Emigrációban második, bonni pártértekezletén. Munkáját Szélig Imre főtitkárként segítette. 1968-ban Bölcsföldi Andor vette át a Szélig Imre halálával megüresedett posztot, s ezután a párt adminisztratív ügyeit is Stockholmban intézték.

Az Internacionálé és a Belga Szocialista Párt támogatását élvező, Belgiumban letelepedett Kéthly évtizedeken keresztül ki-terjedt levelezést folytatott szocialista, polgári és szimpatizáns politikusokkal, közéleti emberekkel. Folyamatos kapcsolatot tartott az angol Labour Partyval, az osztrák SPÖ illetékeseivel. Személyes, mély barátságokat kötött nyugati vezető politikusokkal.³³ Tevékenysége azonban az 1960-as évek közepétől már kevesebb érdeklődést váltott ki, az anyagi támogatás is megcsappant,³⁴ s emiatt lapjának, a londoni *Népszavának* a kiadását is le kellett állítania.

A párt rendszeres időszakokban tájékoztatót adott ki, Vass Vilmos szerkesztésében megindította a *Szociáldemokrata Szemlét* és a Gergelyfy Sándor szerkesztette angol nyelvű *Bulletint*. A párt részt vett a Szocialista Internacionálé munkájában, a Közép- és Kelet-európai Szocialista Unió (Socialist Union of

³³ Levelezését, beadványait, beszédeit lásd PIL 508. f. 1/232. ó. e. és 233. ó. e. (Labour Party); SPÖ Parteiarhiv, Bécs (Soz. Internationale – Korrespondezen); Public Record Office (PRO), London NH (Northern Department) Hungarian Social Democratic Party in Exile.

³⁴ Kéthly Anna így írt erről: „Az én szerény »nyugdíjam« abból a forrásból eredt, hogy a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Szövetségének van egy Solidarity Fund-ja. Ebből kaptam én egy kis összeget, amelyet évről évre, a Fund költségvetésének megállapításánál újra felülvizsgálunk. Ha esetleg a Fund kezelői is úgy vélnék, hogy a viszonyok Keleten már annyira javultak volna, hogy az emigránsok hazameheinek, akkor baj lenne. De egyelőre nem akarom az ördögöt a falra festeni. Egész életemben nem volt egyetlen negyedév sem, amikor biztos lehettem volna, hogy a jövő negyedévben is megkapom azt, amire az életfenntartáshoz szükségem lesz; miért várom azt, hogy 70-en felül másként lesz mindez?... Persze, nehéz ahhoz hozzászokni, hogy valaki állandóan egy szál deszkába kapaszkodik a történelem árvizében, és így én még most sem tudtam beletörődni abba, hogy nincs egy biztosított öregségi ellátásom.” (Kéthly Anna levele Szász Bélához. Brüsszel, 1965. október 24. PIL 307. f. 26. ó. e. 97.)

Central-Eastern Europe), tevékenységében, a Tanulmányi Csoport munkájában. „Amit mi itt írunk, csinálunk és terjesztünk, az nem egy titkos társaság romantikus gyerekjátéka, hanem egy erőszakosan, jogtalanul és ostoba módon megsemmisített párt kétségbevonhatatlan igazságának megőrzése. Ha az otthoniak – sokkal rosszabb körülmények között és az ottani lehetőségek szem előtt tartásával – ugyanezt csinálják, akkor együtt dolgozunk. Mi könnyebben, mert együtt vagyunk az európai demokratikus szocialista pártokkal, amelyek közül nem egy kormánypozícióban van. Ők nehezebben, mert egy szocialistának álcázott kizsákmányoló rendszer nem tűrheti, hogy idegen test, a demokráciát valló szocialista még éljen közöttük” – írta Kéthly Vass Vilmosnak.³⁵

1971-ben az emigrációban lévő kelet-európai, s azon belül a magyar szociáldemokrata pártnak megszűnt az Internacionálétagsága, megfosztották konzultatív státusától is. Immár e pártoknak nem volt egyéni képviselőjük, csupán mint megfigyelők vehettek részt a kongresszusokon, ami ha nem is kizárást, de nagyfokú lefokozást jelentett. Kéthly megpróbált harcolni a helyzet ellen, sikertelenül... Ezzel párhuzamosan, a kialakult politikai, szituációban, már évek óta aggodalommal töltötte el őt minden olyan nyugati közeledési kísérlet illetve létrejött összeköttetés, amely a kelet-európai diktatúrákat szalonképessé tehetné. „A Nyugat gazdasági szakembereit elbűvöli a sok millió ki nem elégített fogyasztó a keleti diktatúrákban, és úgy képzelik, hogy a gazdasági infiltrációt követni fogja a politikai átalakulás is. A mi ellenvetéseinkre, hogy a gazdasági előnyökkel segítik és erősítik a diktatúrát, azt felelik, hogy a politikai vonalat a gazdasági tények szabják meg... A magyar forradalomról is csak ünnepeken beszélnek, a profit mindennapjain már nem akarnak rá emlékezni, hogy a magyar forradalom milyen fordulópontot jelentett a diktatúrák életében. Ennek a ténynek a magyar emigráció százféle szektorára nagy hatása van. Sok olyan szervezet –

³⁵ Kéthly levele Vass Vilmosnak. Brüsszel, 1974. szeptember 12. (OSZK Kt.)

magánosok által fenntartott vagy a háttérből titokban a hivatalos államtól támogatva – meg fog szűnni. Ez egyrészt örvendetes, mert annyi nyilas, fasiszta és monarchista még Magyarországon sem volt, mint amennyi az emigrációban van... Másrészt nagyon félt, hogy olyanok is szárazra kerülnek, akiknek a tapasztalatai a diktatúrák elleni harcban többet érnek, mint a nyilasok, fasiszták és monarchisták ökölrázogatásai.³⁶

Kéthly hivatalosan pártelnökként is és magánemberként is sokat tett otthoni párttársaiért. Így amikor a Hruscsov–Kearny (az AFL–CIO, az American Federation of Labor and Congress of Industrial vezetője) találkozót szervezték, tőle kérték a magyarországi letartóztatottak, elsősorban munkástanácsstagok és volt szakszervezeti vezetők névsorát.³⁷ Kéthly és köre³⁸ az 1962. évi rehabilitációt a „szocialista törvényesség” újabb kirakatrendezésének tartotta, mivel a bejelentett hiányos listák láttán felvetődött a kérdés: miért csak az 1949–1953-as, mondvacsinált perek áldozatait, vagy azok egy részét rehabilitálják?

A magyar szociáldemokrata emigráció egyik csoportja az 1960–1970-es években átfogó, alapos és részletes politikai tervzetet szerkesztett. A közép-kelet-európai emigrációban működő szociáldemokrata pártok már egy ideje foglalkoztak a gondolat-
tal, hogy mihez fognának, ha a térség országaiban békés válto-

³⁶ Kéthly Anna levele Fischer Józsefhez, Brüsszel, 1965. augusztus 2. (OSZK Kt.)

³⁷ Megemlítendő, hogy az angol Labour Party számtalanszor interveniált magyar politikai foglyok, elsősorban szociáldemokraták miatt (pl. Hruscsov és Bulganyin) angliai látogatása után számos politikai fogoly szabadult a Labournak átadott névsor alapján). (Kéthly Anna–Libik György levelezése, Hiány, 1990. december. Kéthly Anna emlékszáma.)

³⁸ Szélig Imre beszéde a BBC-ben a törvénytörő perek lezárásáról, 1962. augusztus 25. („A kormánytól várt közkegyelem helyett a kommunista párt kísérelte meg véres szennyesét tisztára mosni a közvélemény előtt...”) Szélig Imre hagyatéka. (OSZK Kt. 458. f. 12.)

zás következne be. Felosztották a témaköröket, s elkészítették a Szocialista Alternatívát Közép-Kelet-Európa térségére. Ezt a tervet a Közép-kelet-európai Unió (SUCEE) 1961. októberi római konferenciáján fogadták el. Az Alternatívának a szakszervezetekre és a munkástanácsokra vonatkozó tanulmányát Szélig Imre készítette. A tanácskozáson Bölcsföldi Andor javasolta, hogy az Unió pártjai dolgozzák ki a saját országaik számára leginkább megfelelő alternatívát.

Az MSZDP 1973. június 1–3-án Bécsben tartotta harmadik pártkonferenciáját. A szociáldemokrata emigráció a konferencia központi témájával, a Szociáldemokrata Alternatíva megalkotásával arra kívánt választ adni: mit tenné az MSZDP, ha legálisan működhetne Magyarországon, és részt vehetne az ügyek intézésében. A pártvezetőség kezdeményezésére az emigráció számos képviselője fejtette ki a véleményét. A megválasztott háromtagú elnökség – Kéthly Anna elnök, Bede Béla alelnök és Bölcsföldi Andor főtitkár – irányításával megvitatták a Szociáldemokrata Alternatíva programját, amelyet Gergelyfy Sándor terjesztett elő. Az Alternatívát Kéthly irányításával egy háromtagú szerkesztőbizottság, a Szabad Európa Rádió „három testőre” – Vass Vilmos, Kovács Dénes és Gergelyfy Sándor – készítette el.

A „demokratikus szocializmus” megvalósítására kidolgozott programot – tulajdonképpen a tennivalók vázlatos felsorolását – az MSZDP vezérfonalának szánták Magyarország jövőbeni társadalmi, gazdasági és politikai rendjének építésénél. Olyan megoldandó problémákat vetettek fel, mint a magyar semlegeség, a köztársasági államforma, a parlamenti demokrácia, a jóléti társadalom és a piacgazdaság, az üzemi demokrácia, a független szakszervezetek és még számos más fontos kérdés. Az időzítés sem véletlen. Kéthlyeket nyugtalanították a nyugati szocialisták egyre élénkülő kapcsolata a közép-kelet-európai kommunista pártokkal,³⁹ s ezzel párhuzamosan tapasztalniuk kellett

³⁹ „A magyar kormány gazdasági előnyökért még politikai engedményekre is hajlandó volt, az osztrák alkancellár és a svéd kereskedelemügyi miniszter jártak közbe – Fischer József kivándorló útlevelének megadása kapcsán – a ked-

az Internacionáléban kivívott jogaik megnyirbálását. A nyolc országból összesereglett magyar szociáldemokraták pártértekezletén elfogadott dokumentum⁴⁰ otthoni visszhangjáról szemléletesen írt Kéthly: „Az Alternatíva megszületése óta éleződött ki a helyzet, ennek pedig csak az lehet az oka, hogy otthonról mindent elkövetnének, az exilcsoport szétugrasztására, mert ez most már az egyetlen az összes emigráns szervezet közül, amely ébren tartja a magyar diktatúra kérdését. Az Alternatívának otthon nagy sikere volt, erről vannak bizonyítékaink; nincs az ország olyan hermetikusan elzárva, hogy be ne szivárognak olyan hírek, amelyektől a kormány a közvéleményt óvni szeretné. Ha a mi csoportunkat szét lehet verni, akkor nyugodtan folytathatják Kádárék a már amúgy is széles körű elismertetésüket Nyugaton, erre pedig szükségük van.”⁴¹

Miután a „magyar kérdést” levették az ENSZ napirendjéről, az enyhülés folyamatában csökkent az emigráció nagyszónyának politikai súlya is. Kéthly „levelező pártja” címére elsősorban személyes respektusa miatt érkeztek akár kormánykörökből is válaszok, de tartalmukat tekintve egyre inkább lankadtak az érdemi támogatást ígérő passzusok. Kéthly személyes tekintélyével, a nemzetközi szociáldemokrata mozgalmon belüli elismertségével csak egy időre tudta felülreprezentálttá tenni az általa képviselt emigrációt. Ebből eredően a Szociáldemokrata Alternatíva az emigrációs berkekben valóban jelentős teljesítmény volt, de aligha vált konvertálható érdemi politikai tőkévé. Akik-

vezmények megadása céljából. Évek óta nyaggatom őket – írta Kéthly Anna Szász Bélának – ezért az intervencióért, most már a magyar gazdasági tárgyalók is úgy érezték, hogy enélkül nem tudnak tovább jutni. Ez is bizonyítja azt, hogy gazdasági előnyökért még politikai koncessziókra is ráfanyalódnak otthon.” Kéthly Anna levele Szász Bélához. Brüsszel, 1965. július 19. PII 307. f. 26. ó. e. 78.

⁴⁰ A dokumentumot a kényszerfúzió 25. évfordulója alkalmából fogadták el. Angol nyelvű szövege a *Socialist Affairs*-ben, az SZI hivatalos kiadványában is megjelent, továbbá Kéthly Anna és Bölcsföldi Andor bevezető ajánlásával külön füzetben német és magyar nyelven. (Szociáldemokrata Alternatíva. Közli: Balogh Sándor. *Múltunk*, 1991/2–3. 228–243.)

⁴¹ Kéthly Anna levele Bölcsföldi Andorhoz. Brüsszel, 1975. április 16. (OSZK Kt.)

re ebben számíthatott volna, azok – Angliától Németországon és Svédországon át Ausztriáig – a napi kormányzás teendőivel voltak elfoglalva.

Nem véletlen, hogy a kádári Magyarországgal fenntartott nyugati „szívélyes távolságtartás” során az 1970-es évek közepétől az MSZMP Külügyi Osztálya egyre sokoldalúbb kapcsolatok kialakítására törekedett az európai szociáldemokrata pártok vezető személyiségeivel.⁴²

Ebben a helyzetben óhatatlanul felmerült a kérdés: miért nem sikerült a szociáldemokrata emigráció összefogása?

Mint láttuk, a szociáldemokrata emigrációnak nem volt egységes, világos irányvonala, nem volt utánpótlása, nem voltak káderei. Kende Péternek általában az '56-os emigránsokra vonatkozó tézisei a szociáldemokratákra is érvényesek:

1. nem mindig politikai, inkább egzisztenciális okokból emigráltak;
2. a kikerülő mintegy kétszáz ezres tömegnek nem volt reprezentatív képviselete, országonként is csekély volt a kollektív önszerveződésre való hajlam;
3. az emigráció kulturális különbségek mentén tagolódott, szellemi elitje volt, de politikai reprezentációja alig;
4. a befogadó társadalmak integrációs szintje különbözött, magyar közösségek alig voltak, atomizált életet éltek;
5. a befogadó országok politikai életében alig vettek részt, a társnemzetekkel is igen csekély volt a kapcsolatuk.⁴³

⁴² Bruno Kreisky 1964. novemberben hivatalos látogatást tett Budapesten; 1972. májusban Willy Brandt szövetségi kancellár fogadta Bonnban a Gáspár Sándor vezette magyar szakszervezeti küldöttséget; 1975. júliusban James Callaghan angol külügyminiszter tárgyalta Budapesten. Erényi Tibor és Kádár Zsuzsanna: A szociáldemokrácia és a Kádár-rendszer. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. 175–180.; MSZMP KB Külügyi Osztály iratai. MOL M-KS 288. f. 32/2. ó. e.

⁴³ Elhangzott „Az 1956. évi magyar forradalom ötven év után” című nemzetközi tudományos konferencián, 2006. október 17-én.

„Mit vinnénk haza, ha egyszer hazamehetnénk? – kérdi Kéthly Anna. – Semmit... Tétéles világnézet, szervezeti élet, hazafelé való munka, kiadványok nélkül nincsen emigráns mozgalom. A pártunk egy kugliegylet, levelező tagokkal. De még kugli sincsen.” A szociáldemokrata csoportokat a hazulról küldött ügynökök is bomlasztották, míg a fiatalok tanács és tájékoztatás nélkül álltak ebben a hazugságövezetben, amit azzal a jól ismert, ravasz számítással szórtak szét, hogy „hazudj nyugodtan, valami mindig ragad”.

Többen kifogásolták az emigrációban, hogy Kéthly tevékenysége csupán „one man show”, azaz a nemzetközi porondon való szereplés.⁴⁴

Szélig Imre halála után új főtítkárt kellett választani. 1968 novemberében erre a posztra Bölcsföldi Andort jelölték. Mivel a közgyűlést anyagi okokból nem tudták összehívni, a korábban választott pártvezetőségi tagok javaslatára megállapodtak abban, hogy a legnagyobb taglétszámú csoportot, a stockholmit elismerik jelölőbizottságnak; ez 98%-ban helybenhagyta a jelölést. Ezt a módszert később néhányan elítélték, s a főtítkár személye körül újabb vita bontakozott ki. Felizzottak a személyes indulatok. Kéthly 1959-ben némi keserőséggel és rezignáltsággal írt az emigrációról, s ez a jellemzés még az 1970-es években is helytállónak bizonyult: „Mikszáth írta egyszer, hogy vannak emberek, akik azt képzelik magukról, hogy a tehetség mozog bennük, pedig csak a giliszta. A giliszta-emberek hiúságát és mások vélt vagy valóban jogos sérelmeit viszont olyanok is a maguk szekerébe fogják, akiknek utasításai nemcsak a mi kis pártcsoportunk, hanem az egész szocialista világ (értve a demokratikus szocializmust!) elleni támadásra szólnak. Ha otthon volnánk, egy szabad országban, független, vitázó pártban, akkor sok minden bajunkat átbeszélhetnénk, a vétkeket és mulasztásokat megfenyíthetnénk. Az emigráció viszonyai miatt erre alig van alkalom. A távolságok nagyok, anyagiakban nem bővel-

⁴⁴ Vass Vilmos levele Bölcsföldi Andorhoz. München, 1976. augusztus 20. (OSZK Kt.)

kedünk, sőt mindennapi kenyerünk megszerzése is súlyos gond. Összejöveleteket rendezni, széles alapon, a költségek és a távolságok miatt nem lehet. Ha egy kis kört hívunk meg, mindig fennáll annak a veszedeleme, hogy a meg nem hívottak kétségbe vonják az értekezlet illetékességét. Diktatórikus módon elintézni az ügyeket – ez viszont olyan ellenérzést váltana ki, hogy rögtön arra hivatkoznak, hogy éppen a vélemények erőszakos elfojtása miatt menekültek el otthonról.

Valóban, sokszor az az érzésem, hogy emigrációs viszonylatban megismétlődik a régi mese az emberről, a fiáról és a szamárról. Akárki ült a számaron, akár mind a ketten felültek rá, akár apa és fiú vitték a szamarat: mindenképpen kihívták maguk ellen az emberek haragját. Az ember tehát cselekedjen úgy, ahogy meggyőződése diktálja, és ne vegye tudomásul, hogy mások mit gondolnak.⁴⁵

Kéthly élete végéig érzékenyen reagált az otthoni eseményekre, figyelt és értékelte azokat. A hazai viszonyok javulásában – a hidegháborús légkört felváltó enyhülési korszak ellenére – sem reménykedhetett annyira, hogy értelmét látta volna a hazatérésnek. Az idős és igen sokat betegeskedő politikus minden idevonatkozó megnyilatkozása azt sugallja, hogy hazame-netelésének legfontosabb feltétele Nagy Imre rehabilitálása. Tudta, hogy addig amíg ez nem következik be, ő is csak megtúrt személy lenne a magyar politikai közéletben. Így az 1960-as években hozzá eljutó szirénhangokra – ha hazatér, pozíciót, megbecsülést kap – nem reagált. „A magyar lapok egyre inkább fogyóban vannak, és még olyan cikkek sem jelenhetnek meg, mint az enyéme, amelyekért honoráriumot soha nem kérek. A kelet-európai problémák egyre kevésbé érdeklik az idegen lapokat, a „détente” olyan hangulatot teremtett, hogy nem akarják a jó viszonyt zavarni... Így hát „irodalmi” működésem úgy *à la* Mikes Kelemen, levelek írására korlátozódik. Még szerencse, számomra pedig sok munka, hogy az emigrációnak még mindig vannak ügyei, amelyeket rajtam keresztül vél megoldani...

⁴⁵ Kéthly Anna levele Balogh Gyulához. Brüsszel, 1959. április 14. (OSZK Kt.)

Már én is nagyon fáradt vagyok, 86-ik életévemben már jogom van a pihenésre... Egyre kevesedik a lehetőség arra hogy még szellemi frissességben, fizikai erőben kerüljek haza.⁴⁶

Bár leveleiből kiérződik a honvágy,⁴⁷ a politikai feltételek nem kedveztek hazatérésének. Emigrációban halt meg, 86 évesen, maga után hagyva egy személyi ellentétektől átszabdalt szociáldemokrata pártot. 1990. november 3. óta magyar földben nyugszik...

A szociáldemokrata emigráció Kéthly Anna halála után

1976 után az emigrációs párt élén is váltás történt. Az addig főtitkári tisztet betöltő Bölcsföldi Andor mellé bekerült az elnökségbe Györki János és Tápai István. A párt munkájára igen erősen hatottak azok a változások, amelyek a nemzetközi politikában, valamint Magyarországon végbementek. Erőteljesen foglalkoztatták a párt vezetését a romániai magyarság elleni jogtalan eljárások; erről 1982-ben három nyelvű memorandumot is készítettek, melyet szétküldtek számos európai testvérpártnak. A SUCÉE 1985-ben Stockholmban tartott konferenciáján, Bruno Kalnins lemondása után, Bölcsföldi Andort választották a szervezet elnökévé. Az 1989-es genfi konferencián Bölcsföldit megerősítették elnöki tisztében, ami az SZI tanácskozási jogú tagságát biztosította számára.

Papp Gyula, az emigrációs pártvezetőség Ausztráliában élő tagja több ízben közvetített Stockholm és Budapest között.

⁴⁶ Kéthly Anna levele Király Bélához. Brüsszel, 1975. július 2. (OSZK Kt.)

⁴⁷ Kéthly Anna így írt erről Libik Györgynek 1972. április 21-én: „A levelezésünk megőrzésének kérdését Magára hagyom, illetve, ha úgy véli, hogy Bandinál (Bölcsföldi) jobb helyen van, adja oda neki. Én nem sokat tartok a »hálás utókorról«, a történetírók is mindig csak azt közlik az igazságról, amit saját variációjuk szerint igazságosnak vélnék... Én is olyan Orwell-féle »non person« vagyok a hazaiak számára. De ez legyen a legnagyobb keserűségem!” (Friedrich Ebert Stiftung. Kéthly Anna emlékszáma, 1990. december. 37.)

Bölcsföldiek rajta keresztül tartották a kapcsolatot Révész Andrással, Baranyai Tiborral, Takács Imrével és Bácskai Sándorral az MSZDP újjáalakítása érdekében. 1988. december 6-án, az SZI Tanácsának Párizsban tartott ülésén Bölcsföldi Andor bejelentette: Magyarországon újjáalakul a szociáldemokrata mozgalom. Egyben szóvá tette a román kormánynak a nemzetiségek erőszakos beolvasztására irányuló ún. szisztematizálási tervét, s a falurombolásokról is tudósított, amelyről az SZI elvi nyilatkozatot fogadott el.

Az 1989. január 9-én újjáalakult Magyarországi Szociáldemokrata Pártot az emigrációs párt teljes erejével támogatta. A hivatalos megalakulás után Bölcsföldi Andor főtitkár feloszlatta az emigrációs pártot. 1989 márciusában a szociáldemokrata pártvezetők bécsi értekezletén – félhivatalos formában – már jelen voltak az emigránsok mellett a hazaiak is. Az év júniusában Stockholmban, az Internacionálé kongresszusán, az otthoni magyar szociáldemokrata mozgalom hivatalosan is képviseltette magát.

A hazai pártban azonban hamarosan szakadás következett be, s 1989 októberében nagyjából már három szociáldemokrata csoport létezett Magyarországon: az ún. Történelmi Szárny, Baranyai Tiborral az élen, a Megújulás Platform Petrasovits Anna vezetésével és a Műhely (később Független Szociáldemokrata Párt), amelyet Ruttner György irányított. Az MSZDP pártkongresszusa Bölcsföldi Andort örökös tiszteletbeli elnökké választotta meg. Az 1990. november 23-án Genfben tartott SZI-tanácsülésén az MSZDP megkapta a Szocialista Internacionáléban a teljes jogú tagságot, az első közép-kelet-európai pártként, az eddigi konzultatív tagság helyett. A párton belül azonban hamarosan úgy elburjánzottak a személyi viszályok, hogy felfüggesztették az MSZDP Szocialista Internacionálé-tagságát. Az MSZDP 38. rendkívüli kongresszusán, 1992 áprilisában Petrasovits Annát félreállították, és ifj. Borbély Endre személyében új elnököt választottak. Az SZI 1992. szeptemberi, berlini kongresszusa az MSZDP-t ismét befogadta. Az 1993. októberi 39. kongresszuson pedig megtörtént a szociáldemokrata csoportok egyesülése.

A SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÉS A KÁDÁR-KORSZAK

Az 1956-os újrakezdési kísérlet¹

1956 történelmi őszen Kéthly Anna és elvtársai kísérletet tettek a szociáldemokrata párt újjászervezésére. A párt viszonylag későn jelent meg a politikai küzdőtéren. Ennek oka nem a politikai dezorientáltság és az ebből fakadó cselekvésképtelenség volt, hanem egy igen határozottan érvényesített politikai álláspont. A néhány hónapja szabadlábra került szociáldemokraták többsége el volt szigetelve a politikai élettől, és elutasította az MDP-t. Részben mert nem bízott benne, részben pedig mert eleve a többpártrendszer híve volt. A szociáldemokraták csak bizonyos politikai feltételeik teljesülése esetén voltak hajlandók hivatalosan is bejelenteni a párt újjászerveződését és mérlegelni a kormányzati szerepvállalást.²

A „börtönviseltek pártja” ideiglenes vezetőségének tagjai októberben már szabadlábon voltak. A Kéthly-körhöz tartozó Kórműves József magánakciója nyomán, aki október végén egy

¹ Strassenreiter Erzsébet: Az SZDP újjáalakulása 1956-ban. In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*, 170–174.; Kovács. András: A szociáldemokrácia 1956-ban. *Mozgó Világ*, 1991/6. 96–107.

² Losonczy Géza 1956 októberében eljuttatott egy feljegyzést Nagy Imréhez, amelyet a londoni követség küldött arról, hogy az angol Munkáspárt elismeri a megalakuló Nagy Imre-kormányt, ha a szociáldemokrata Kéthly Anna és Kelemen Gyula bekerül a kormányba. Ezt szabják feltételül. (Feljegyzés. 1957. április 25. ÁBTL Dokumentum-gyűjtemény. 8. A 228.; *Burzsoá pártok, Forradalmi Bizottságok és más ellenforradalmi szervek tevékenysége az ellenforradalom napjaiban*.)

röplapban³ bejelentette a párt megalakulását; országsszerte megnyíltak a szociáldemokrata párthelyiségek, megkezdte működését a szociáldemokrata párt.

Kéthly Anna visszatekintő írásában így emlékezik az újjászületésre: „Amikor tehát a magyar forradalom 1956-ban újra lehetővé tette a demokratikus pártok működését, csak visszatért ahhoz az állapothoz, amelyet 1945-ben a szövetséges hatalmak engedélyeztek, de az 1948-as hatalomátvétellel megsemmisítettek.”⁴

A formálisan 1956. október 30-án újjáalakult Szociáldemokrata Párt – ahol Kéthly Anna az elnöki, Kelemen Gyula a főtítkári, Révész András pedig a főtítkárhelyettesi pozíciót töltötte be – programját megjelentette *Szociáldemokraták vagyunk!* címmel. Szövege Kéthly és Kelemen vezércikkeire épült. A november 1-jén megjelent *Népszava* első számában Kéthly így kezdte cikkét: „Szinte pusztán kézzel harcolta ki életlehetőségét a párt attól az uralomtól, amely népidemokráciának nevezte magát; de amelyben sem formailag, sem lényegileg, sem népi jelleg, sem demokrácia nem volt.”⁵

A megválasztott hétagú elnökség, a huszonegy tagú ideiglenes vezetőség, valamint a hétagú ellenőrző bizottság első döntései közé tartozott, hogy Kéthly Anna és Révész András induljon el Bécsbe, a Szocialista Internacionálé Irodájának ülésére.

A párt újjáalakulása kapcsán az első szervezeti lépések elkerülhetetlenül összefüggtek az „egyesítőkhöz” való viszony kérdésével. A legnagyobb figyelmet természetesen a Nagy Imre-kormány és a magyarországi helyzet megítélésének szentelték. A második Nagy Imre-kormánynak három szociáldemokrata

³ PIL 978. f. 2. ó. e. 35. lap.

⁴ Kéthly Anna: Múlt és jövő. Ismét egy évforduló. *Új Európa*, 1968. november 7.

⁵ 1956. október 30-án Nagy Imre és Tildy Zoltán tárgyalt Kéthly Annával, Kelemen Gyulával és Fischer Józseffel a kormányzati szerepvállalásról (ugyanannyi miniszteri tárcát akartak a szociáldemokraták, mint amennyit a kispapok kapnak), továbbá a Conti utcai SZDP-székházról, valamint a *Népszava* újraindításáról, valamint Kéthly külön kérésére a bécsi Szocialista Internacionálé ülése kapcsán útlevele kiadásáról. (ÁBTL Dokumentum-gyűjtemény, 8. A 228. *Burzsoá pártok, Forradalmi Bizottságok és más ellenforradalmi szervek tevékenysége az ellenforradalom napjaiban* c. kiadványban megtalálható fénymásolat.)

tagja volt államminiszteri poszton: Kéthly Anna, Kelemen Gyula és Fischer József. A delegálásukról szóló határozat Kéthly és Révész távollétében született, s tényleges kormányzati szerephez – az események sodrában – már nem jutottak.

Az MSZDP meghívta a főttkári székbe az emigrációban élő Szélig Imrét, aki azonban novemberben már nem tudott hazatérni, s attól kezdve – haláláig – csak a BBC-ben hallgathatták hangját az otthoniak.

A szociáldemokraták november 4. előtt leginkább a politizálás hagyományosan szociáldemokrata területein, a szakszervezetekben és az újjáalakuló ágazati szervezetekben kezdtek tevékenykedni. A kommunistákkal való egyezkedés egyik sarkköve volt, hogy a szociáldemokraták nem hajlandók többé pártparitás alapján vezetni a szakszervezeteket. Vas-Witteg Miklós és Kisházi Ödön a megújult szabad szakszervezetekben töltötték be vezető posztot; mellettük Ivanics István, Tóth István; Jancsecz Imre és Pozsgay Gyula is bekapcsolódott a szakszervezeti központ tevékenységébe. Az 1956. október 31-én megalakuló Magyar Szabad Szakszervezetek Szövetségének bizottságaiban a szociáldemokraták kerültek többségbe. Megalakították a párt ifjúsági szervezetét is; a Magyar Szociáldemokrata Ifjúsági Szövetséget. Szociáldemokrata vezetéssel kezdődött meg az üzemi bizottságok újjáélesztése, s a párt tagjai a létrejövő munkástanácsokban is fontos pozíciókat foglaltak el.

Az 1956. november 4. után illegálisba vonult MSZDP vezetősége 1957. tavaszáig rendszeresen ülésezett Révész András lakásán, s készített egy szociáldemokrata kibontakozási programot. Még egy darabig folytatták tevékenységüket a szakszervezetbe delegált szociáldemokraták is.

Voltak, akik a forradalom után börtönbe kerültek, ám országos vezetők ellen akkor nem folyt eljárás, második és harmadik vonalbeli szociáldemokratákat (Erdei Istvánt, Guba Dezsőt,⁶

⁶ Guba Dezsőt először 1950. március 30-án tartóztatták le szervezkedés miatt, 1955. május 1-jén szabadult. 1957. márciusában ismét letartóztatták, s ügyét Egerben a 17-ekhez, a hevesi munkástanácsperhez csatolták. (Guba Dezső-interjú. Készítette: Abod László, 1991. január-június. Oral History Archivum.)

Toller Károlyt,⁷ Zsámboki Zoltánt és másokat) ítélték el elkülönített perekben.

A forradalomban a szociáldemokrácia két súlyos történelmi tehertételtől szabadulhatott meg: a kommunistákkal való „paktálás” és a „nemzetietlenség” vádjától. Az 1956-os forradalom antikomunista és nemzeti jellegű volt, az érzelmek mégsem fordultak a szociáldemokrácia ellen, mivel a szociáldemokratákat is a kommunista rendszer üldözöttei közé sorolták. A sztálinizmusból kiábrándult, a szocializmus demokratikus változatait kereső értelmiség útja pedig szükségszerűen egy szociáldemokrata ideológia felé vezetett, akár levonták ennek politikai következményeit, akár nem.

A forradalom leverése után a szociáldemokrata párt problematikája hosszú időre lekerült a „napirendről” és csak nemrégiben éledt újjá. Az emigrációban élő Gergelyfy Sándor az utópiák világát villantotta fel, amikor arról értekezett: mi történt volna, ha a Szovjetunió 1956 után tartja magát a Nyugattal kötött megállapodásokhoz és szabad teret enged a magyarországi fejlődésnek? „Ebben az esetben a szovjet csapatok kivonulása után valószínűleg egy szociáldemokrata-kiszagda párti kormányzat alakult volna a lakosság nagy többségének támogatásával. A kommunista párt pedig ellenzékéből ellenőrizte volna a reform gyors végrehajtását, a mély szociális és politikai átalakulást, amely oly szükséges volt a nép és a nemzet fennmaradásához. Később a kommunisták csatlakozhattak volna egy nagykoalícióhoz, mentesen attól a vádtól, hogy csupán egykörnyezetű szuperhatalom magyarországi ügynökei, akaratának végrehajtói. A háború utáni átalakulás szükségképpen így is forradalmi jellegű lett volna... és elkerülhette volna az 1948–49-es erőszakot, az azt követő évek lidércnyomásos terrorját, ami a forradalomhoz, a nép felkeléséhez vezetett 1956-ban. Nemkülönben az azt követő megtorlást.”⁸

⁷ BMTI V-145612/2., 5., 7., 12. Toller Károly anyaga.

⁸ Gergelyfy Sándor: Melléklet az 1982. decemberi tájékoztató-körlevélhez. Bölcsföldi Andor gyűjteményéből. (A szerző tulajdonában.)

Az állambiztonság és a hazai szociáldemokrácia

A kommunista diktatúra első éveiben bebörtönzött szociáldemokraták 1954 vége és 1956 tavasza között egymás után kerültek szabadlábra. Továbbra is rendőri megfigyelés alatt álltak, s 1956-ban késlekedtek a politikai szerepvállalással. Mint említettem, november 4-e után egy darabig még működtek a párt vezetőtestületei, az 1957. március 15-ig Révész András lakásán rendszeresen ülésező pártvezetőség⁹ aktuális kérdéseket vitatott meg.

Kádár János és politikai vezérkarának hatalomfelfogásában – a nyilvánosan képviselt „aki nincs ellenünk, az velünk van” konszolidációs szlogen mellett – továbbra is érvényesült a Rákosi-korszak néhány jellemző vonása. Az 1956 novembere után hatalomra került új vezetés 1957 februárjára zárta le a szociáldemokrata párt ügyét. Kádár János az Ideiglenes Központi Bizottság ülésén kijelentette, hogy a Magyar Népköztársaságban semmiféle szociáldemokrata pártra nincs szükség. „Az ellenforradalmároknak és az imperialistáknak az a véleményük, hogy itt kell egy szociáldemokrata szervezkedés, és ők nagyon jól tudják, hogy ezen a módon lehet a leghatékonyabban zavarni a munkásosztály politikai egységét. Ennek érdekében szítanak, illegális szociáldemokrata szervezkedést hoznak létre, ahol sajnos a legális és az illegális munka között érintkezés van.”¹⁰ A háttérben hamar eldőlt a szociáldemokrata párt sorsa. A szovjet pártvezetés is többször megerősítette, hogy az SZDP legalizálása Magyarországon elfogadhatatlan és káros. „Sok tény utal arra, hogy Magyarországon potenciálisan fennáll az SZDP újjáalakításának ve-

⁹ Idézi egy összefoglaló jelentés. Budapest, 1962. június 18. (TH O-14823/1. 178.)

¹⁰ MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. február 26-ai ülésének jegyzőkönyve. *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. II. k. 1957. január 25.–1957. április 2. Szerk.: Némethné Vágyi Karola–Urbán Károly. Inter Rt., Budapest, 1993. 165–166.

szélye, s hogy ez a párt gyorsan újjászülehet. A magyar munkásosztályon belül, de különösen a szakszervezeti mozgalomban még jelentős befolyása van a szociáldemokráciának.”¹¹

Az 1956-ban aktivizálódott szociáldemokratákkal szemben az MSZMP vezetése kettős taktikát követett. Egyrészt dűrva támadást intézett ellenük a sajtóban,¹² másrészt kísérletet tett arra, hogy szociáldemokrata politikusokat is beléptessen az MSZMP-be, sőt bevonjon a vezetésbe. Voltak, akiknél sikeres volt az erőfeszítés,¹³ az 1956-os pártvezetés tagjai azonban kivétel nélkül külső és belső emigrációba húzódtak vissza.

Az új hatalom a belügyi szervekre bízta, hogy az MSZMP irányvonalának megfelelően felderítse a „szociáldemokrata ügyeket”. Mint korábban szó esett róla, a „jobboldali” szociáldemokraták ellen már 1948 óta fellépett az elhárítás. Amikor azonban a szociáldemokraták kiszabadultak a börtönökből, változás következett be az államvédelmi operatív munkában. A régi ügynökség ugyanis lebukott, a börtönben beszervezettek pedig nem végeztek elég eredményes munkát. 1956 után csak lassan, fokozatosan sikerült ismét felépíteni a szociáldemokraták elleni elhárítással foglalkozó hálózatot.¹⁴

A belső elhárításnak 1956 után kettős feladata volt. Egyfelől több szociáldemokratát beemelni, szerepeltetni a politikai életben, annak érdekében, hogy a „be nem vont személyek helyes politikai nézeteket vegyenek fel”.¹⁵ Másfelől az így „bevonódotta-

¹¹ Sepilov és Andropov feljegyzése az SZKP Központi Bizottságának Kéthly Annáról. 1957. május 29. A „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 1993. 190.

¹² Az MSZMP vezetése 1957-ben Kéthly Annát kompromittáló anyagokat jelentetett meg a sajtóban. Pl. Kende István: Kéthly Anna pálfordulásai: *Népszabadság*, 1957. január 27.

¹³ A volt „baloldaliak” – Justus Pál és Horváth Zoltán kivételével –, Révész Ferencsel az élen, Marosán György érvei hatására kérték átigazolásukat az MSZMP-be. A „jobboldaliak” közül Kisházi Ödön azonnal jelezte csatlakozási szándékát, 1957 májusában már munkaügyi miniszterré nevezték ki. A hatvanas évek elején többen követték őt azok közül, akik 1956-ban a szakszervezetekben még mint szociáldemokraták léptek fel.

¹⁴ TH O-14823/1. Összefoglaló jelentés. 1957. szeptember 14.

¹⁵ Uo. 160.

kat¹⁶ elszigetelni a „jobboldal” magjától, Révész Andrástól és körétől. Révészék azt vallották, hogy a későbbiekben van esély a többpártrendszer helyreállítására és a szociáldemokrata párt működésére. Ennek érdekében az 1956 után megfogyatkozott garnitúrát fel kell tölteni fiatalokkal, új vezetőket kell kinevelni. A hazai elhárítás – operatív eszközök felhasználásával – folyamatosan szervezett lejáratási kampányokat Révész András és köre ellen. Telefonjaik folyamatos lehallgatása¹⁷ mellett Révészt több ízben behívták a politikai rendőrségre. Révész András mellett Erdei István, Fischer József és mások is a belső elhárítás látókörébe kerültek. Fischer, Révész legmegbízhatóbb barátja különböző kávéházakban és nyilvános helyeken találkozott elvbarátaival, akikről a gondos nyomozó szervek fotókat készítettek. Fischer útlevélkérelmeit sorozatosan elutasították, mivel attól tartottak, hogy az emigrációban mutatózó bomlási folyamatra fékezően hatna kiutazása, személye az emigrációt erősítené.

A volt szociáldemokraták egy része beilleszkedett, megtalálta helyét a magyar társadalomban, szerepet vállalt a közéletben, vagy éppen a politikai vezetésben. A Kádár-kormány két tagja, Marosán György¹⁸ és Rónai Sándor jó „statisztikajavító” lehetett, s persze Rónai országgyűlési elnöksége megfelelő legitimációs bázisnak is tűnhetett 1956 novemberében. Apró Antal már 1957 tavaszán felhívta a figyelmet arra a jelenségre, hogy az 1945–1948-as párttagok közül sok volt SZDP-tag nem jött át az MSZMP-be. „Ezek között az elvtársak között sok olyan van, akiket nemcsak egyszerűen várni kell az MSZMP-be, hanem politi-

¹⁶ Révész András szerint 1962-ben történt meg az igazi munkásegyesülés, amikor Kisházi keresztülítte, hogy a volt szociáldemokrata vezetőség tagjainak jelentős része belépjen a pártba. (Révész András: 1956-ban szociáldemokrata alternatíva nem merült fel. In: *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*. 1956-os Intézet, Budapest, 1997. 235.)

¹⁷ Az ún. 3/a (telefon lehallgatása) és 3/e rendszabályt alkalmazták (utóbbi a helyiség, a lakó- vagy munkaszoba lehallgatását tette lehetővé a megfigyelés alatt állóknál).

¹⁸ Marosánról írta Szélig Imre: „nappal szék; éjjel ágy hasznossági politika szimbóluma. Ha kell a legnagyobb kommunista, de ha a propaganda-érdek úgy kívánja meg, akkor szocialista.” (Szélig Imre hagyatéka. OSZK Kt. 458. f. 15–61.)

kai eszközökkel el kell érni, hogy jöjjenek... később a legmegfelelőbbeket megyei, járási, üzemi vezetésbe be kell választani. Vannak persze góccok, ahol többségükben szociáldemokrata érzelmű munkások vannak. Nem szabad belenyugodni abba, hogy ezeken a helyeken így alakult a helyzet...”¹⁹

Sokan nem adták fel régi szociáldemokrata nézeteiket, ám erről szélesebb körben nem nyilatkoztak, lojálisak voltak az 1956 utáni politikai vezetéshez. A belső elhárítás őket a „loyálisak táborának” nevezi, akik egy-egy élesebb nemzetközi vagy belpolitikai szituációban az aktív „jobboldaliak” mögé sorakozhatnak fel. Ezt a táborot erősítette a vidéken élő és az egyes budapesti nagyüzemekben dolgozó ún. „középkáder” állomány, azok, akik 1956-ban ismét szerepet kaptak, s az üzemi munkástanácsokban vagy a szakszervezetekben tevékenykedtek. Az elhárítás szemében ők azért voltak veszélyesek, mert 1956 utáni – korábbi tekintélyük és befolyásuk megóvása érdekében – óvatos, visszahúzó és zárkózott magatartásuk²⁰ miatt nehéz volt fellepni ellenük, ugyanakkor ők képezték a „jobboldal” mindenkori bázisát.

A „jobboldali” szociáldemokraták 1956 után²¹ is nyíltan ellenséges csoportja igen szűk körű volt, döntően budapesti vezetőkre korlátozódott. Egy 1957. február 12-ei feljegyzés tájékoztat bizonyos „jobboldali szociáldemokrata” szervezkedésről. Eszerint egy csoport – az ausztriai emigráns szervezet irányításával – „aktív ellenforradalmi tevékenységet folytat a népi demokratikus államrend aláadására, illegális párt szervezésére, a

¹⁹ Apró Antal hozzászólása a „Jelentés a párttagság számának alakulásáról és összetételéről” c. részhez. Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. május 28-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS 288. f. 5/27. ó. e.

²⁰ A Kádár-rendszerben az egyéni morgás jogát, a „ius murmurandi” nem üldözték.

²¹ Az MSZMP vezetésének a „belső ellenségről” hozott határozatai közvetlenül érintették a BM III/III. Csoportfőnökség munkáját. 1957-ben a forradalmat követő megtorlás indokolta, hogy az ország belső helyzetével a legmagasabb szinten foglalkozzanak. A párt jelentést készített a belső reakció elleni harc feladatairól, ahol – többek között – a nyolc ellenséges főkategóriából az egyik a „volt koalíciós pártok jobbszárnya” volt. (MOL M-KS 288. f. 5/33. ó. e. 1957. július 22.)

szakszervezetek és a munkástanácsok megszervezésére". A 27 tagú központi vezetőség az illegális szociáldemokrata párt legfelsőbb szerve, közvetlen irányítója pedig a 11 tagú intézőbizottság – szól a jelentés. – Kapcsolatuk van néhány száz vidéki volt szociáldemokrata funkcionáriussal, valamint az Osztrák Szocialista Párttal és a budapesti osztrák követségen keresztül az emigrációval. Az illegális szociáldemokrata párttal kapcsolatot tart a szakszervezetén belül működő illegális vezetőség, az ún. ötös bizottság is.²²

A központi politikai nyomozó szervek 1958 és 1962 között országosan 27 ügyben kezdték meg a feldolgozó munkát; ebből 18 csoportos (6-10 fő) és kilenc egyéni ügy volt,²³ amelyeket az izgatás kategóriájába lehetett sorolni.

A volt szociáldemokraták abban reménykedtek, hogy külső erők nyomására rendszerváltás következik be. Koalíciós alapra épülő polgári demokráciát akartak. Törekedtek régi kapcsolataik megtartására, ugyanakkor védtek kádereiket a lebukástól, ezért azt az elvet követték, hogy szervezkedni nem szabad, de egymásról tudni kell. Óvatosságukban odáig mentek, hogy még Kálmán József javaslatát is elvetették, aki azt szeretne volna elérni, hogy a volt szociáldemokrata eliteltek rendszeresen jöjjenek össze magánlakáson. Saját párttársaikon kívül más, hasonló gondolkodású embereket is látókörukbe vontak. Révész András egyik emigrációba kiküldött üzenetében írja, hogy „kutya kötelességem az ország építése vonalán együttműködnöm mindazokkal és megkeresnem mindazokat, akiket én megismertem, és akiket a magam pártjában fontosnak tartok... engem személy szerint a kiszáradtnak rendes rétegéhez, a papokhoz, a katonatisztekhez, akikkel a börtönben jó kapcsolatot alakítottam ki, mély barátság fűz...”²⁴ Révész András a vidéki és volt börtönkap-

csolatai révén széles befolyást élvezett, és a volt polgári pártok képviselői is őt ismerték el a szociáldemokrácia magyarországi vezetőjének.

1962-ben – a MSZMP KB augusztusi, a törvénysértő perek lezárásáról szóló határozatát követően – a volt szociáldemokrata vezetők, élükön Révész Andrással, elkezdtek felújítani és rendszerezni kapcsolataikat.²⁵ 1962 szeptemberében létrehoztak egy öttagú elnökséget az 1956-os SZDP Intézőbizottság tagjaiból. Csak a legszűkebb és legbizalmasabb kör találkozhatott egymással szigorúan konspirációs szabályok szerint.²⁶

Abban, hogy a hazai szociáldemokraták körében nem alakulhatott ki az egység, jelentős szerepe volt az emigrációt megosztó ellentéteknek. A belső reakció elhárítását végző osztály a hírszerzéssel karöltve megpróbálta a Révész András személyét övező feltétlen bizalmat Magyarországon kívül is megtörni. „Szekszárdi” fedőnevű ügynökük kiutaztatásával információkat gyűjtöttek a bécsi magyar emigráció politikai tevékenységéről, miközben Révészt hamis adatok kiszivároztatásával igyekeztek lejáratni. A segélyezésre küldött csomagok és pénz nagyrészt kiutazó turisták közvetítésével került haza, szétosztását Révész vállalta magára. Könnyen megvádolhatták korrupcióval, a segélyek körüli „gyanús üzemekkel”.

A lejáratási akciókat az itthon élő szociáldemokraták közvetlenül tapasztalták, s erről beszámoltak egymásnak küldött, valamint az emigrációba kijuttatott leveleikben.

²⁵ Így például Kelemen Gyula tagja és szervezője volt annak a segélyezési akciónak, amelyet a fogoly szociáldemokraták hozzátartozóinak megsegítésére szerveztek, valamint az emigráció egyes vezetőivel (Bede Béla, Barei Andor) intenzív kapcsolatot tartott. 1964. szeptemberben Pittermann osztrák alkancellár hivatalos meghívót küldött Kelemen Gyulának gyógykezelés céljára, ugyanakkor nem egészen egy hónap múlva a magyar hatóságok elutasították útlevelekérelmét. Később mégis sikerült kijutnia, és részesült a gyógykezelésben.

²⁶ Már 1959-ben készültek jelentések arról, hogy a volt budapesti szociáldemokrata vezető csoportot szervezett maga köré, amellyel további sejtyszerű illegális szervezkedést indított el. (Operatív terv. 1959. április 15. TH O-14823/1. dosszié. 125-132.)

²² BM-jelentés. 1957. február 12. MOL M-KS 288. f. 10/1. ó. e.

²³ TH O-14823/3. Operatív nyilvántartásba vett jobboldali személyek anyagai (ifj. Király Géza Ferenc, Mérei István, Külföldi Győző, Zentai Vilmos, Pucsa László, dr. Szűcs András, Veres Gábor, Kelemen Gyula).

²⁴ Idézi egy összefoglaló jelentés. Budapest, 1962. június 18. TH O-14823/1. 178.

Kéthly az emigrációban is jól érzékeltette ezt az „oszd meg és uralkodj” attitűdöt, amikor kijelentette: „Otthon nagy udvarlás folyik, hogy a szociáldemokratákat becsalogassák az egységpártba; igyekeznek megteremteni a »munkáségséget« a rehabilitáltak bevonásával, hogy ezzel igazolják a Nyugat előtt az »enyhülés« tartós voltát és azt az állítólagos tény, hogy most már egy kis csoport »osztályellenség« kivételével senki sem kifogásolja a jelenlegi rendszert.”²⁷

Az 1960-as évek végére a belügyi szervek operatív ellenőrző munkája a hazai „jobboldali” szociáldemokraták körében egyre inkább szűkölt.²⁸ A szociáldemokrata vezetők még életben maradt képviselői zömmel hetven év körüliek voltak, s az emigrációval egyre szorványosabban tartották a kapcsolatot.

Kádár János a formai elégtételt adó 1962-es párthatározattal „olcsón kifizette” az egykori szociáldemokratákat is, s ezzel elintézettnek tekintette a kérdést. Rákosinak nem, neki viszont ezáltal sikerült kiiktatnia ezt az „ügyet” a pártéletből és a politikai tematikák sorából. A maradék szociáldemokratáknál az állambiztonsági megfigyelésre szorítkozott, de nem kreált ügyet „összszéjárásukból”. Jól számított abban az értelemben is, hogy e téren nem a politikai rendőrség dolgozhat a leghasznosabban, hanem a kortól és rendszertől független gerontológia.²⁹

²⁷ Kéthly levele Gergelyfy Sándorhoz. Brüsszel, 1963. október 23. Kéthly Anna hagyatéka. (OSZK Kt.)

²⁸ 1969 októberében a BM III/III-3-a alosztálya megszüntette a „Köröndi és társai” (a fedőnév dr. Révész Andrást takarja) csoportdossziét. TH O-14823/3.

²⁹ Erre érzett rá Kéthly Anna is, aki Szász Bélának a következőket írta: „A rendszer apparátusá ismételteti, hogy otthon a Kélemen Gyula és künn a Kéthly Anna olyan öregek, hogy hamarosan meghalnak, velük együtt elmúlik az a veszedelem is, amit a szocdem. emigráció jelent.” (Kéthly Anna levele Szász Bélához. Brüsszel, 1965. július 19. PIL 307. f. 26. ó. e. 77.)

Az állambiztonság és a szociáldemokrata emigráció

1956 után a külföldre irányuló propagandának³⁰ külön területe volt a nyugati magyar emigráció befolyásolása, megosztása, esetleges megnyerése érdekében kifejtett tájékoztatás és agitáció.³¹ Az emigráció bomlasztása érdekében az agitációt kiegészítendő, a belügyi szervek előszeretettel alkalmaztak hírszerzőket és beépített „álemigránsokat” is.³²

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt az Emigrációban angliai, osztrák, belgiumi, francia, svájci és német szervezeteiről már 1958-ban objektumdossziét³³ állítottak fel, az első nagy összefoglaló 1960-ban készült el a Belügyminisztériumban.³⁴ A BM II/3-b alosztálya részletesen elemezte a magyar szociáldemokrata emigráció kialakulását, az 1956 előtt, majd a forradalom után kialakult helyzetét, csoportosulásait és szervezeti fel-

³⁰ Az „elméleti megalapozásáról” lásd „A magyar emigrációval kapcsolatos feladataink” című előterjesztést. MOL XIX-J-1-o KÜM Kollégium Külföldi Magyarok Önálló Ref. 00100/15/1957. szig. titk. sz.

A Corvina Kiadónál elkészített köteteket – hogy az ne zavarja a kiadó kereskedelmi ügyleteit – a fiktív Pannónia Kiadó név alatt jelentették meg, s azok a nyugati magyar vezetők elleni propaganda legfőbb; idehaza és külföldön egyaránt terjesztett eszközei lettek. Ilyen volt Eröss Ferenc könyve (*Magyar „munkásvezérek” Nyugaton*. Pannónia, Budapest, 1961). Eröss Ferencet 1955 óta használta a belügyi vezetés az emigráció elleni hírszerző és bomlasztó munkára. (BM Központi Levéltár Közigazgatási Államtitkársági Hivatal Irattári Osztály, miniszteri iratok. 4375.1-a/193. 1969. év.)

³¹ A külföldre irányuló propagandatevékenységet a Külügyminisztériumban dolgozták ki. Ennek lépéseiről, a Magyarok Világszövetségének felállításáról, a fekete-, fehér- és szürkepropagandáról lásd részletesen Szabó Juliet: Fellažitási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között. *Múltunk*, 2009/2. 180–221.

³² Szabó Miklós: *Csendes háború*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984. – Több alkalommal készítettem interjút Szabó Miklóssal, aki jelenleg a Társadalmi Unió civil szervezet elnöke.

³³ TH OD-2818. – Először a BM II., Politikai Nyomozó Osztályához, később, 1963 után a III. Főcsoportfőnökség I. számú Hírszerző Csoportfőnökségéhez tartozott a külföldön élő magyarok ügye mint önálló tárgykör. A csoportfőnökség 7-es számú csoportjának feladata volt a lojális emigráció támogatása és az ellenséges emigráció bomlasztása.

³⁴ TH Összefoglaló. 1960. február 17. OD-2818.

építését, programjait. A Kéthly Anna vezette Magyarországi Szociáldemokrata Párt az Emigrációban szervezet „ellenséges tevékenységét” négy területen jelölte meg: a „magyar ügy” napirenden tartása az ENSZ-ben, a hírszerzés vonala – ti. az ismertebb vezető szociáldemokrata emigránsok közvetett vagy közvetlen formában kapcsolatban álltak nyugati hírszerzőszervekkel –, a hazai „jobboldali” szociáldemokratákkal való kapcsolattartás és segélyezés, valamint a tömegkommunikáció, a nyilvános gyűlések felhasználása a vezető nyugati politikusok megnyerésére.

Folyamatosan készültek a belső tájékoztatók, amelyekben a belügyi ellenőrzés alá vont személyek véleményét elemezték a kül- és a belpolitikáról.³⁵

Az emigráció legismertebb tagja, Kéthly Anna az otthon maradtakkal való kapcsolattartásra a legális lehetőségeket is kihasználta. Óvatos volt, s csak olyan kiutazókkal beszélt és azoktól kért tájékoztatást a magyarországi helyzetről, akiket korábban ismert. Nem véletlen, hogy a hírszerző szervek ezeket a személyeket környékezték meg és kapcsolták hálózataikhoz.³⁶ Így naprakészen ismerhették Kéthly üzeneteit, tudtak utazásairól, négyeszműközi beszélgetéseiről. Figyelték és felbontották a magyarországi fedőcímre küldött leveleit, küldeményeit. Kéthly Anna tevékenységének értékelésére a Belügyminisztérium II/3. osztályának 5. alosztálya 1959 elején külön személyi dossziékat nyitott.³⁷ A nyolc dossziében összegyűjtött óriási iratanyag jól dokumentálja a hírszerző szervek Kéthly lejáratására szervezett akcióit.³⁸ Kéthly Anna ENSZ-szereplésének ellensúlyozására

³⁵ TH A-1362. Belső tájékoztató jelentések, 1958–1965.

³⁶ Modor Ádám beszélgetése Hankiss Ágnessel, a Hamvas Intézet főigazgatójával. *Magyar Nemzet*, 2002. április 20. 4.

³⁷ Kéthly Anna emigrációs iratai. TH K-1919/1-8. – A Kéthly Anna iránti „érdekklődést” megalapozta az MSZMP KB PB határozata az emigráció felé irányuló propagandatevékenységről. MOL M-KS 288. f. 32/1959/7. ó. e.

³⁸ Kádár János 1958-ban azon az elvi állásponton volt: „A bomlás az emigráció normális folyamata, és a mi helyes politikánk az, ami elsősorban bomlasztja őket. Nem kell azt csinálni, hogy megkérjük Kéthlyt, kicsit ócsárolja Kővágót is, Kővágót pedig megkérjük, hogy emlegesse Kéthly öreganyját. Nem ez a döntő.” (MOL M-KS 288. f. 5/1958/88. ó. e. Jegyzőkönyv a PB 1958. július 29-i üléséről.)

egy közel harmincoldalas, négy nyelven terjesztett propagandaanyagot állítottak össze *Mérlegen* címmel,³⁹ amelyet Kéthly börtönben írt állítólagos „önvallomásából” öllőztak össze.

Önmagáért beszél a korszakban a levéllenőrzés rendszere is. A budapesti 72-es postahivatalon futottak keresztül a nemzetközi forgalomból érkező, vagy oda irányuló küldemények. A figyelés alá vont személyek által írt, vagy nekik küldött levelek bontás nélkül kerültek az Izabella utca 62. szám alatt működő központba, ahol az illetékes operatív osztály döntött a további sorsukról. Eleinte a teljes külföldi levelezést ellenőrizni kívánták; ez azonban nehezen kivitelezhető feladat volt, a postai szolgáltatásban komoly késéseket okozott, és a külföldi képviselők panaszáradatát indította el. Meg kellett tehát határozni a válogatási szempontokat. Azokat a leveleket kellett ellenőrzés alá vonni, amelyek a következő országokból jöttek, vagy oda voltak címezve: Olaszország, Svájc, Svédország, Franciaország, Anglia, USA, Ausztria és NSZK.⁴⁰ A Politikai Bizottság 1961. június 6-án határozatot hozott az emigrációs propagandáról.⁴¹ A hatvanas években azonban jelentős változások mentek végbe a magyar emigráció és Magyarország kapcsolataiban. Nagy hatással volt a magyar emigrációra a VIII. pártkongresszus határozata, a törvénytörő perek lezárása és az 1963-ban meghirdetett amnesztia. Az ENSZ-ben az ún. magyar kérdés 1956 és 1962 között volt a napirenden, majd miután lekerült onnan, a nyugati kormányok szemében jelentősen csökkent a magyar emigráns politikusok értéke.⁴²

³⁹ TH K-1919/5. Kéthly Anna emigrációs iratai. – Az anyag, valamint a később készült rölapok terjesztésével a BM illetékei azt a látszatot igyekeztek kelteni, mintha azt valamelyik Kéthly-ellenes szociáldemokrata emigráns csoport készítette volna.

⁴⁰ Borvendég Zsuzsanna: „Ez nem spiclikedés, hanem felderítés.” A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. *Betekintő*, 2011/2. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata.

⁴¹ Az MSZMP KB PB 1961. június 6-i határozata az emigráció életének főbb vonásairól és az emigrációval foglalkozó propagandamunkáról. Szigorúan titkos. MOL M-KS 288. f. 20/1961/184. ó. e.

⁴² Jelentés az emigrációs propagandáról szóló 1961. június 6-i politikai bizottsági határozat végrehajtásáról. 1963. május 14. MOL M-KS 288. f. 5/300. ó. e.

Dr. Ravasz Károly egykori kisgazdapárti politikus 1962-ben hazatért az emigrációból. A belügyi szervek Kéthly Annával és más emigránsokkal való személyes, jó kapcsolata miatt felkérték Ravaszt, hogy készítsen feljegyzéseket az emigrációs ügyekről. Nemes Dezső aláírásával, a PB számára készített szigorúan bizalmas jelentés szerint „számolnunk kell avval, hogy az emigrált szociáldemokraták körében a hazatérési vágy erősödik, és helyénvaló a hazatérést általában megkönnyíteni. Ehhez az is szükséges, hogy aki munkaképes, annak hazatérése esetén munkát biztosítsunk, aki már nem munkaképes, annak – egyéni elbírálás alapján – kegydíjat állapítsunk meg.”⁴³ A hazatérők egy részét már Nyugaton megpróbálták beszervezni,⁴⁴ hogy a szociáldemokrata emigráció képviselőiről ilyen módon is adatokhoz jussanak.

Révész András volt az első magyarországi szociáldemokrata 1971-ben, aki személyes bátorságának is tanújelét adva, turistaútlevelemmel felkereste Helsinkit, Stockholmot, Koppenhágát, s ott párt- és kormányfunkcionáriusokkal megbeszéléseket folytatott. Kifejtette, hogy Magyarország a nyugati közösséghez kíván orientálódni és az ottani testvérpártok szolidaritásától várja ennek előmozdítását. Tizenöt év után ez volt az első alkalom, hogy a Magyarországon és az emigrációban élő szociáldemokraták vezetői kicserélhették nézeteiket. Révész András „reményteljes pesszimizmussal” nézett a várt változások elé.

„Valami furcsa nyugtalanság van közöttünk – írta Kéthly Anna –, mintha valakinek szerepe vagy felhatalmazása volna, hogy bennünket szétszaggasson. Az Alternatíva elkészülése óta különösen tele vagyunk kémeikkel, bajkeverőkkel, akik – szerintem hazai megbízásból – arra törekszenek, hogy az exilpártok kö-

⁴³ Jelentés a PB-nek dr. Ravasz Károlynak, az emigrációs ügyekkel kapcsolatos feljegyzéséről, 1962. december 30. MOL-M-KS 288. f. 5/289. ó. e.; valamint a szociáldemokrata emigrációról az MSZMP PB által készített anyag MOL-M-KS 288. f. 32/16. ó. e. 45–48.

⁴⁴ Sikertelenül próbálták beszervezni pl. Baranyai Tibort (fedőneve Balotte). Baranyai Tibor anyaga. TH K-1480.

zött a legaktívabbat, a magyart tegyék tönkre.”⁴⁵ Kéthlyék meg voltak győződve arról, hogy az Alternatíva megszületése óta éleződött ki a helyzet. A program Magyarországon nagy sikert aratott, ami arra is bizonyíték, hogy az ország nem volt olyan hermetikusan elzárva; beszivárogtak a Nyugatról érkező hírek, amelyektől a kormány a közvéleményt meg akarta óvni. Kádárnak nem csupán presztízusokból, hanem jól felfogott gazdasági érdekből is szükségük volt arra, hogy az emigrációt rágalmak és besúgások terjesztésével megbontsák és elhallgattassák. A lejáratási akciók szervezésének, az emigráció szétverésére tett kísérleteknek a magyarországi rendszerváltás és a világpolitikában bekövetkező változások vetettek véget.

⁴⁵ Bölcsföldi Andor és Kéthly Anna levélváltása. Stockholm, 1975. március 26. Kéthly Anna hagyatéka. (OSZK Kt.)

ÖSSZEGZÉS¹

1949 novemberében lezárult egy folyamat, az önálló nemzeti fejlődés lehetőségének útja, s megkezdődött egy másik vonulat teljes kibontakozása, melyet a szovjet út kritikátlan másolása-ként szoktak nevesíteni. A politikai arculat alakításában a jugoszlávokkal szemben felülkerekedő sztálini modell dicsőítése vált meghatározóvá, s a magyar belpolitikai téren mind az első ötéves tervet, mind a tervkölcsonnt politikailag megalapozta a Rajk-per. Az 1949. május 30-i sportcsarnokbeli Rákosi-beszéd pedig elindította az éberségi hisztériát,² a társadalom „minden tagjában ellenséget kereső” politikai gyakorlatot. „Akkor, amikor Rákosi elvtárs azt a híres mondást vetette fel, hogy Magyarország nem rés, hanem bástya a béke frontján, a bástyához elvtársak, az is hozzátartozik, hogy a bástyán belül ne garázdálkodhasson az ellenség” – hangoztatta véleményét Farkas Mihály.³

A politikai berendezkedés kiépítése során a politikai gyilkosságok, internálások és kitelepítések mellett kisebb-nagyobb mértékű, de százezreket érintő elmarasztaló ítéleteket, közigaz-

¹ Az összegzés Erényi Tibor és Kádár Zsuzsanna: A szociáldemokrácia és a Kádár rendszer (In: *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. 175–180.) c. munkára támaszkodik.

² Már folyt a bizalmas adatgyűjtés szovjet felügyelet alatt, s létrejött Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes vezetésével egy titkos nyomozócsoport is, amelynek elsődleges feladata volt a párton belüli ellenséges elemek – trockisták, titóisták – felkutatása. Interjú Farkas Vladimírral az ÁVH-ról, a Rajk-ügyről és a Szűcs-ügyről. Közli: Huszár Tibor: I. m. 165–195.

³ Jegyzőkönyv a megyei, nagybudapesti kerületi és üzemi titkárok értekezletéről, 1949. június 14. MOL M-KS 276. f. 65/60. ö. e.

gatási határozatokat is kihirdettek.⁴ Böhm Vilmos szavaival élve a „hidegterror” időszakában szociáldemokraták tömegeit bocsátották el állásukból egyszerűen azzal az indoklással, hogy „jobboldaliak” és a rendszer nemzetközi megbecsülését csorbító nyilatkozatokat tettek.

Rákosi Mátyás az MDP KV 1950. február 10-i ülésén újabb éles támadást intézett a szociáldemokraták és a szakszervezetek ellen. A „jobboldali” szociáldemokraták, a szindikalista-bürokratikus jelenségek elleni fellépés egybeesett a szociáldemokrata-ellenes kampánnyal. Az ÁVH őrizetében volt már ekkor Horváth Zoltán (1949. július 31-től), Ignótus Pál (1949. szeptember 5-től), Justus Pált pedig már el is ítélték a Rajk-perben. 1950 tavaszára-nyarára már nemcsak az 1947/1948 fordulóján megkezdett, akkor még csak a „jobboldali” szociáldemokratákra kiterjedő ítélkezés terjedt tovább, hanem 1950 áprilisától már a „baloldali” szociáldemokrata vezetőket is ellenségnek minősítették – a még szabadlábbon lévő, „jobboldalinak” és „centristának” beállított vezetőkkel együtt.

Rákosi 1950. június 18-án, a DISZ alakuló kongresszusán tartott beszédében szigorú pontossággal vette számba a „jobboldaliak bűneit”: „Szólnom kell a jobboldali szociáldemokratákról, akiknek régi bűneit a népi demokrácia eddig nem kérte számon, és akik emiatt felbátorodtak; s most, amikor az imperialista háborús gyűjtogatók hangosabban csörtetik kardjukat, újra mozgolódnak. Ezek a jobboldali szocdem. vezetők a felszabadulást megelőző negyedszázadban Horthynak és reakciójának voltak helytartói a munkásság között. Ők voltak azok, akik tajtékozva szórták a rágalmat, a mocskot a Szovjetunióra, akik a dolgozók között, a munkásszervezetekben felkutatták a kommu-

⁴ Zinner Tibor több helyen idézett adatsorai szerint a terror láncreakciósszerűen öntötte el a társadalom legkülönbözőbb rétegeit. 1950 és 1954 között 781 542 ember állt bíróság előtt, s közülük 58,8%-ot marasztaltak el. 1952 és 1955 között az 1,1 millió feljelentés alapján 516 000 vádiratot állítottak össze. Az adminisztratív nyomást jól érzékelteti, hogy csak 1952 második felében az igazságügyi hatóságok 102 094 személy ellen szüntették meg az eljárást, amit a nyomozó szervek alaptalanul kezdeményeztek ellenük.

nistákat és kiszolgáltatták őket Horthy véres pribékjeinek. Ők voltak a második világháborúban minden felszabadító mozgalom kerékkötői. Ők gondoskodtak arról, hogy a magyar gyárak teljes gőzzel dolgozzanak a német fasiszták háborújára, hogy ne legyen szabotázs, ne legyen selejt, s az ő besugárásukra vitték a kínzókamrákba, vagy a büntető századok »mozgó vesztőhelyeire« a forradalmi munkásokat. Ezek az urak egy ideig meglapultak, de az utolsó időben újra működésbe léptek. Most persze egész más a működésük. Most ők azok, akik lazítják a fegyelmet, növelik a selejtet, tanácsokkal látják el és bátorítják a normalizatókat, a bércsalókat, a táppénzcsalókat, terjesztik az ellenség rémhíreit, igyekeznek aláásni a dolgozók jó hangulatát. Szövetkeznek az imperialisták ügynökeivel, együttműködnek népünk szívós ellenségeivel, az egyházi reakcióval. Népi demokráciánk most rájuk irányítja a közfigyelem fényszóróját és neki lát, hogy ezeket a régi árulókat, akik demokráciánk fellegvárában, az ipari munkásságon belül szolgálják az ellenséget, végleg leleplezze és ártalmatlanná tegye... Az ifjúság között már kevés az olyan, akihez hozzáért a jobboldali szociáldemokrata mótely. Ezért a Dolgozó Ifjúság Szövetsége egységesen veheti fel velünk együtt a harcot az ellenség ez alattomos és aljas ügynökeivel szemben és segít nekünk abban, hogy ezt az áruló bandát is elérje jól megérdemelt sorsa.”⁵

A szociáldemokrata munkástömegekre még nem terjedtek ki a represszív intézkedések – egészen az MDP PB 1950. július 24-i, a szakszervezeti munka egyes kérdéseit érintő, ún. szindikalista határozatáig. Akik nem kerültek börtönbe, akiknek ügyében nem rendeztek „cirkuszpereket”, azokat egyszerűen internálták, táborokban helyezték el. Az adott nemzetközi légkörben, miközben a környező államokban sorra-rendre „végezték” a szociáldemokrata pártokkal, valamint ismeretes volt a Kominform szociáldemokrata-ellenes felfogása is, nem lehet

⁵ Részlet Rákosi Mátyásnak a DISZ alakuló kongresszusán, 1950. június 18-án tartott beszédéből. In: *Az éberségről*. Második kiadás. A Pártépítés kiskönyvtára, 17. Budapest, 1951.

csodálni, hogy a két munkáspárt egyesülését meggyőződésből vagy éppen pragmatikus megfontolásokból elősegítő és támogató „baloldali” szociáldemokraták egy részét is meghurcolták.

Igen aprólékos, a mikrotörténet-írás módszereit is felhasználó feltárást és kutatást igényel azon szakszervezeti munkásbizalmiak további sorsa is, akiket egyszerűen máról holnapra kiraktak munkahelyükről, csupán mert korábban az SZDP tagjai voltak, illetve nem léptek át az MDP-be. A szakszervezeti vezetők egy részének eltávolítása mellett a törvénysértések a volt szociáldemokrata szakszervezeti tagok többségét érintették, ugyanis az ellenük fogatosított rendőrhatalmási eljárások során nemegyszer elegendő hivatalos indok volt a „jobboldali szociáldemokratizmus” vádja.⁶

A szociáldemokraták elleni fellépés „ideológiai” alapjait az MDP főtitkára 1950. augusztus 3-i beszédében összegezte az egyéves pártiskolán.⁷ „Nem vontuk le a következtetést, hogy a szociáldemokrata vezetők össze voltak nőve a kapitalizmus rendőrségével is... – mondta. – És ebben a tekintetben alig volt különbség bal- és jobboldal között. Megállapítottuk, hogy aljas és jól kidolgozott szereposztás volt a bal- és a jobbszárny zöme között; és amit mi a szociáldemokrata párton belül elvi harcnak hittünk, az szinte kivétel nélkül az angol Intelligence Service vagy az amerikai imperializmus ügynökeinek utasításai alapján a mi megtévesztésünkre eljátszott látszat harc volt.”

Rákosi a KV 1950. október 27-i ülésén elmondott beszámolójában figyelmeztetett a fokozott éberség szükségességére, mondván: „Nekünk tanulnunk kell ezekből az eseményekből, fokoznunk kell az éberséget. De vigyáznunk kell arra is, hogy a becsületes volt szociáldemokrata munkások és funkcionáriusok tízezrei, akiknek vezetőik aljasságáról és árulásáról termé-

⁶ Beránné Nemes Éva-Kajári Erzsébet: A szociáldemokrácia kérdése a szakszervezetekben 1948–1956. *Múltunk*, 1990/3. 129–142.

⁷ Zinner Tibor: *Törvénytelen szocializmus*. 78. – A szerző hivatkozik a „BMTI Ny. Összefoglaló jelentés a törvénysértésekről”, 1962. november 14. anyagára. Valójában a Történeti Hivatalhoz került anyag 1962. október 16-án kelt, az I.a-b dossziében található, 58 oldal terjedelmű.

szetesen sejtelmük sem volt, nyugodtan építhessék velünk vállvetve a szocializmust. Az elvtársak az egyesülés óta tapasztalhatták, hogy Pártunk ebben a szellemben dolgozott, és *ugyanolyan bátran léptette elő a tehetséges volt szociáldemokratákat, mint a kommunistákat.*⁸

Ez a megjegyzés igencsak ellentmondásos; a szociáldemokrata érzelmű emberek elleni bűjtatott és nyílt fellépés ekkorra már mindennapossá vált. A Rákosi-rendszer a múlt felőrlésében volt elsősorban érdekelt – miként később részben a Kádár-rendszer is – a „hagyományos és avantgarde intellektuális baloldalon”⁹ nagyobb ellenséget látott, mint a jobboldali tendenciákban.

A kialakuló Kádár-rendszert Rákosi és köre 1956. november után azzal vádolta, hogy szociáldemokrata. Ez a restaurációs célokat szolgáló állítás nyilvánvaló képtelenség volt. Hangoztatói sem gondolhatták komolyan, hogy Moszkva eltűri, hogy a magyar politikai életet a szociáldemokrata elmélet vagy gyakorlat hassa át.

A szociáldemokráciának Kádár János és politikai köre nem tett belpolitikai gesztust, az 1948-as pártegyesülést szükségesnek és igazságosnak tekintette. A rehabilitáció folyamata azonban természetesen a szociáldemokraták elleni perek és atrocitások áldozatait, illetve azok családtagjait is érintette. Idővel a szociáldemokrata gazdasági, kulturális és társadalmi elit egyre több tagját vonták be az *establishmentbe*, vagy politikai passzivitásukért csérébe igen nagy személyes autonómiát kaptak. Kádár fontosnak tartotta, hogy a politikai vezetésben mindig le-

⁸ Rákosi Máttyás: Részlet a KV 1950. október 27-i ülésén elmondott beszámolójából. In: *Az éberségről*. Második kiadás: a Pártépítés Kiskönyvtára, 17. Budapest, 1951. (Kiemelés tőlem.)

⁹ Csókás Máté szóhasználatát a *Munkások Újságja* 2011/7. számában közölte írásában.

gyen egy-két kiemelkedő volt szociáldemokrata is, aki a kádárista irányvonalat erősíti. Szakasits Árpád, Rónai Sándor, Marosán György, valamint Vajda Imre 1948 után fontos állami és párt-tisztségeket töltött be, ám a tisztogatások őket is elérték. Egyedül Rónai pályája mutat folytonosságot, ő az egyetlen szociáldemokrata vezető, aki – bár magas állami pozíciói gyakran változtak – sértetlenül vészelte át a nehéz időket. 1956-tól haláláig, 1965-ig tagja volt a Politikai Bizottságnak.¹⁰

A fentieknek megfelelően, amikor 1957-ben felröppent a „többpártrendszer” gondolata, Kádár a szociáldemokrata párt életre hívásáról semmilyen formában nem akart hallani. Az uralkodó, hivatalos ideológia szerint a szociáldemokrácia a legjobb esetben is a mélységesen elmarasztaló revizionizmust jelentette, ugyanakkor a napi politikai értelemben az volt a legnagyobb hibája, hogy a demokráciát képviselte. Márpedig a politikai demokrácia, a pluralizmus mint lehetőség, a stabilizált és konszolidált Kádár-korszakban szóba sem jöhetett.

A későbbi bekövetkezett változás a politikai beszédre is kihatott. Már nem volt kötelező a differenciálatlan szociáldemokrata-szidalmazás. Az emberek napi érdekeivel, problémáival való foglalkozás már nem minősült kispolgári allűrnek, ostoba partikularizmusnak, szindikalizmusnak. Sőt, már lehetett méltatóan szólni a szociáldemokraták érdek- és értékvédő tevékenységéről is. Az 1960-as évek elejétől az MSZMP politikájában a liberálizálódás jelei mutatkoztak. Erősebb hangsúly esett a párt és az állam működésének szétválasztására, a szakszervezetek, a szövetkezetek viszonylagos autonómiájának erősítésére. A gazdasági hatékonyság, a vállalati önállóság követelményeinek elfogadása; az árutermelés törvényeinek érvényesülése közelebb vitte az MSZMP-t a nyugati szociáldemokráciához.

¹⁰ Ide sorolható még Szurdi István (1911–1987) is, aki 1945 után az SZDP Vidéki Titkárságának irányítója, 1950-ig az MDP KV tagja, 1985-ig országgyűlési képviselő, egy ideig az MSZMP KB titkára, 1966-tól tíz éven át belkereskedelmi miniszter. (*Országgyűlési Almanach*, 1947. szeptember 16.–1949. április 12. Történelmi sorozat. III. k. Budapest, 2005. 412.)

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A nyugati szociáldemokraták reagálása kedvező volt. Értékeltek Magyarországot vívmányait, a szovjet modelltől való eltávolodást, az utazási lehetőségeket, a kulturális életet. A korabeli eseményeket áttekintve nem volt nehéz arra a véleményre jutni, hogy a reform az MSZMP, illetve a magyar vezetés részéről a modern szociáldemokrácia felé tett lépés volt. Olyan lépés, amelyet a Szovjetunió és más szocialista országok is élesen bíráltak. Tekintettel azonban az eredményekre, a pozitív fogadtatásra, a külpolitikai vonatkozásokra, a brezsnyevi vezetés nem szánta el magát a durva beavatkozásra.

A szociáldemokrata emigráció kiemelkedő képviselője, Kéthly Anna, élete végéig kemény bírálattal illette Kádárék macska-egér játékát¹¹ a szociáldemokrata eszmeiség képviselőivel szemben. A magyar vezetés sokoldalú külpolitikai nyitása,¹² s főként a kedvező nyugati reagálások az emigrációban rekedtek kiábrándítóan hatottak. Az 1970-es évek közepétől az MSZMP Külügyi Osztálya behatóan tanulmányozta az európai szociáldemokrácia elméleti munkáit, politikai dokumentumait, és sokoldalú kapcsolatot létesített a pártok vezető személyiségeivel.

A kádári pragmatizmus az 1980-as évek vége felé már nem tudott lépést tartani az eseményekkel. Új helyzet állt elő: több, addig háttérbe szorított áramlat és csoport küzdött a szociáldemokrácia örökségeért és jövőbeni esélyeiért. Hogy milyen sikerrel, az egy másik munka tárgya lehet...

¹¹ Kádár János az 1958. július 29-i PB-ülésen az emigrációról többek között így beszélt: „Az emigráció vegyes társaság. Vannak köztük a Horthy alatt kint maradtak: Eckhardt, Fábián, Nagy Ferenc: később jönnek hozzájuk Király Béla, Kéthly Anna, Kóvágo-féle csirkefogók, tehát akik az emigrációból és a hazaárlásból élnek... A mi helyes állásfoglalásunk az, hogy a magyar emigráció óriási többsége egyszerű emberekből áll, akiket, mondjuk, maximálisan az orrunknál fogva vezetett az ellenség és vezet most is...” (MOL M-KS 288. f. 5/88. ó. e.)

¹² Földes György: Kádár János külpolitikai gondolkodása, 1968–1978. In: Pritz Pál (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006. 221–249.

Levéltári források

Munkámban két nagyobb forráscsoportra támaszkodtam. Egyrészt a publikus dokumentumokra, az SZDP 1945–1948 között keletkezett és levéltárba került dokumentumaira, sajtóanyagokra, a párt mérvadó személyiségeinek műveire, tanulmányaira, parlamenti felszólalásaira és cikkeire. A források másik részét a hagyatékok¹ alkotják. A Bölcsföldi Andor közvetítésével 1996-ban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került Kéthly Anna-hagyatékot, valamint az európai szociáldemokrácia történetére vonatkozó iratanyagot, levelezést – külön engedéllyel – elsőként kutathattam.² Az 1945 utáni szociáldemokra-

¹ Kutatás-módszertani probléma a téma egészére nézve, hogy találtunk-e egyidejű forrásokat, vagy kénytelenek vagyunk később keletkezett, visszatérítő dokumentumokra hagyatkozni. Utóbbiak ugyanis – lett legyen szó akár a koncepciók percek felülvizsgálata során tett újabb vallomásokról, tanúkihallgatásokról, memoárokról – a keletkezés idejének aktuális szempontjai szerint exponálnak vagy éppen homályosítanak fontos mozzanatokat.

² A házaai politikai memoáriródalomban két lényeges típus különíthető el: az elsőbe a lineárisan felépített, az életpálya minden részletére kiterjedő, többkötetes emlékiratok tartoznak (Kállai Gyula, Marosán György, Sik Endre és Vas Zoltán), illetve az egykötetes összefoglalások (Havasi Ferenc, Horn Gyula, Nórádi Sándor és Uszta Gyula). A második megközelítés az, amikor a szerző életpályájának csupán egyetlen fontos állomását vagy periódusát ragadja ki (Bányász Rezső, Berecz János, Horváth István, Kulcsár Kálmán és Lakatos Ernő, valamint Pozsgay Imre).

³ Sajnálatos módon a Kéthly-fond rendezése után az Adományozó meghatalmazottja 2006 óta folyamatosan elutasítja az OSZK kéziratárában elhelyezett fond kutatása és fénymásolása iránti kérelmeimet, így az adatok pontosítására nincs lehetőség, csupán a más közgyűjteményekben hozzáférhető (pl. a Magyar

ta emigráció további, hazakerült iratait a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár őrzi. A külföldön élő emigránsoktól levelezés és személyes találkozás útján kapott, részben még publikálatlan korabeli dokumentumok is segítettek az eligazodást a témában.

A levéltári források közül a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban az SZDP-fondot, az MKP KV, PB, Titkárság, SZB, Főtitkárság, a Szervezési, a Propaganda-Agitációs, a Sajtó, az Értelmiségi és Káder Osztály anyagait néztem át, valamint – korántsem teljes körűen – a koalíciós korszak összekötő bizottsági iratait és a pártközi értekezletek jegyzőkönyveit tanulmányoztam. Kutattam a Szakszervezeti Levéltár később a PIL-be került anyagát, a titkársági, elnökségi ülések iratait, valamint a szakszervezeti vezetők visszaemlékezéseit. A Magyar Országos Levéltárban az MDP PB, KV, a Rákosi Titkárság, Gerő Ernő titkári iratai, Szakasits Árpád pártelnöki iratai, valamint Marosán György titkári iratai mellett az MSZMP KB, PB és az Agitációs- és Propaganda Osztály 1956 és 1989 között keletkezett anyagaiban is folytattam kutatásokat. A korszakban szerepet játszó szociáldemokrata politikusokról készített személyi gyűjtemények, visszaemlékezések mellett³ haszonnal forgattam a Nyugat-Európából származó (és saját kutatásaimat kiegészítő) magyar vonatkozású iratmásolatokat is. Bécsben a Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung levéltárában Böhm Vilmos hagyatékát, Oscar és Marienne Pollack hagyatékát, továbbá az SPÖ nemzetközi osztályának iratait tanulmányoztam. Manchesterben a Labour Party archívumában, a londoni Public Record Office levéltárában a magyar-angol kapcsolatok szociáldemokrata vonatkozásaiival ismerkedtem meg. Svédországból közvetlenül

Országos Levéltár Gosztönyi Péter-gyűjtemény, R 350.) és a személyes kapcsolatok nyomán elérhető emigrációs levelezés által (pl. dr. Kende Péter: *Párizs-Budapest*, illetve Kéthly Anna-Kende Péter-levelezés, amelyért ezúton is külön köszönetet mondok).

³ Central Europe University (CEU) Open Society Archives (OSA) Hungarian subject file és a SZER magyar gyűjtemény, valamint az 56-os Intézet Oral History Archívuma (OHA) szociáldemokrata visszaemlékezései.

kaptam iratmásolatokat a stockholmi Arbet Arrörelsens Arkiv och Bibliotek (Archives and Library of the Swedish Labour Movement) anyagaiból. Ismereteim szerint perdöntő dokumentumok vannak a moszkvai levéltárakban,⁴ melyeknek feltárása és hazahozatala sajnos még várat magára, így nem épülhetek be e könyv keretei közé.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára szociáldemokratákra vonatkozó iratanyaga súlyponti szerepet kapott munkám megírása során.⁵ A Levéltár létrehozása óta vesz át anyagokat – többek között – a Magyar Köztársaság Információs Hivatalától, ahol szintén betekintheztem néhány anyagba.⁶

Könyvek

Aczél György: *A kor, amelyben élünk*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979

Aczél György–Francis Cohen: *Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról*. Kossuth Könyvkiadó–Magvető, Budapest, 1982

Arany Bálint: Koronatanú. (Emlékirat 1945–1957.) Püski, Budapest, 1990

Aranyi Sándor: *Két akasztófa árnyékában*. JATE kiadó, Szeged, 1989

Államvédelem a Rákosi-korszakban. Szerk.: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest, 2000

⁴ Például Moszkvában a KGB irattára még jelenleg is gyakorlatilag hozzáférhetetlen.

⁵ ÁBTL fond- és állagjegyzékében: 2. szekció, 2.5.1.; BM internálási iratok, 2.5.6. Kitéltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok, 2.7.1.; Belügyi napi operatív információs jelentések. 3. szekció, 3.1.; Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék, 3.2.6. Rezidentúradossziék, valamint a 4. szekció, 4.2. Parancsgyűjtemény.

⁶ 2002-ben külön engedéllyel kutattam az Információs Hivatalban (IH) a magyar emigráció és a hírszerzés témakörben. Néhány adalékkal szolgált az a beszélgetés is, amelyet 2002. október 16-án folytattam Nagy Lajossal, a Nemzetbiztonsági Hivatal megalapító egykori igazgatóval.

Balogh Sándor: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon, 1945–1947.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975

Balogh Sándor–Földesi Margit: *A magyar jóvátétel és ami mögötte van... 1945–1949.* Válogatott dokumentumok. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

Balogh Sándor–Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon 1944–1948.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1979

Belényi Gyula: *A sztálini iparosítás emberi ára – foglalkozási átrétegződés és belső vándorlás Magyarországon, 1948–1956.* Szeged, 1993

Berend T. Iván: *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990.* Vince Kiadó, Budapest, 1999

Bibó István: *Harmadik út. Politikai és történelmi tanulmányok.* London, 1960

Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* I–III. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986–1990

Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005

Borbándi Gyula: *Magyar politikai pályaképek, 1938–1948.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985.* I–II. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989

Borhi László: *Megalkuvás és erőszak. Az Egyesült Államok és a szovjet térhódítás Magyarországon, 1944–1949.* Debrecen, 1997

Borhi László: *A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterében, 1945–1968.* Ister Kiadó, Budapest, 2000

Borhi László: *Az Egyesült Államok és a szovjet zóna, 1945–1990.* Budapest, 1994

Böhm Vimos: *Másodszor emigrációban...* Progresszió, Budapest, 1990

Böhm Vilmos válogatott politikai levelei 1914–1949. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Szabó Éva és Szűcs László. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997

Böszörményi Géza: *Recsk 1950–1953.* Interart, Budapest, 1990

Csicsery-Rónay István–Cserenyey Géza: *Koncepció per a Független Kisgazdapárt szétzúzására, 1947.* 1956-os Intézet, Budapest, 1998

Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1944. december 23.–1945. november 15. A–B. k. Szerk.: Szűcs László. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997

Dessewffy Tibor–Szántó András: *„Kitörő éberséggel”.* Budapest, 1989

Dilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal.* Magvető Kiadó, Budapest, 1989

Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből. 1. A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf. ÁBTL–L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009

Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. 1956-os Intézet, Budapest, 1996

Erdey Sándor: *A recski tábor rabjai.* Reform, Budapest, 1989

Erényi Tibor–Kende János–Varga Lajos: *Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon, 1868–1919.* Politikatörténeti Intézet, Budapest, 1990

Erőss Ferenc: *Magyar „munkásvezérek” Nyugaton.* Pannónia, Budapest, 1961

Évkönyv. I. 1992. 1956-os Intézet, Budapest, 1992

Faludy György: *My Happy Days in Hell.* Toronto, 1962

Faragó László: *Egy árva tollal.* Korszerű könyvtár, Budapest, 1947

Faragó László 1896–1967. *A demokrácia kilátásai. Egy politikai írástudó gondolataiból.* Összeállította, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette: Jemnitz János és Székely Gábor. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 1998

Faragó László: *Írástudók árulása – írástudók helytállása.* Szocialista Könyvtár, Népszava Könyvkiadó, Budapest, 1946

Farkas Vladimír: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Interart Stúdió, Budapest, 1990

Fejtő István: *A bukott Rákosi. Rákosi Mátyás 1956–1971 között.* Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1993

Fehérvári István: *Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956.* Magyar Politikai Foglyok Szövetsége kiadása, Budapest, 1990

Fejtő Ferenc: *Szociáldemokrácia tegnap, ma, holnap.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1996

Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története.* I–II. k. Magvető Kiadó–Magyar Füzetek, Budapest–Párizs, 1991

Föglein Gizella: *Államforma és államfői jogkör Magyarországon, 1944–1949.* Budapest, 1993

Földes György: *Hatalom és mozgalom 1956–1989.* Reform Könyvkiadó–Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1989

Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenysége Magyarországon, 1945–1947.* Ikva, Budapest, 1985

A függöny legördül. Kelet-Európa szocialista páriáinak sorsa. Szerk.: Denis Healey. Kéthly Anna Alapítvány kiadása, Budapest, 1995

Fülöp Mihály-Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Aula, Budapest, 1998

Füzes Miklós: *Törvénytértéssel. „Hortobágyi pusztaságon nehéz idők járnak...”* Budapest, 1992

Gantner Péter: *Valentiny Ágoston, az elfelejtett államférfi.* Budapest, I.A.T. Kiadó, 2010

Gabori, George: *Amikor elszabadult a gonosz.* Magyar Világ Kiadó, é. n

Gábor Róbert: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948.* Századvég Kiadó, Budapest, 1998; Második, javított kiadás, 1999

Gerő Ernő: *Harcban a szocialista népgazdaságért.* Budapest, 1950

Gulyás Gyula–Gulyás János: *Törvénytértés nélkül... A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai.* Láng Kiadó, Budapest, 1989

Gyarmati György: *A Rákosi-korszak.* ÁBTL–Rubicon, Budapest, 2011

Gyarmati György–Botos János–Zinner Tibor–Korom Mihály: *Magyar hétköznapiak. Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945–1956.* Minerva, Budapest, 1988

Gyurkó László: *Arcképvázlat történelmi háttérrel.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982

Hegedüs András: *A történelem és a hatalom ígézetében.* Életrajzi elemzések. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988

Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából. Szerk.: Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1993

Horn Gyula: *Cölöpök.* Zenit Könyvek. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1991

Horn Gyula: *Azok a kilencvenes évek...* Kossuth Kiadó, Budapest, 1999

Hódos György: *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában, 1948–1954.* Eötvös Kiadó, Budapest, 1990

Huszár Tibor: *Beszélgetések.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983

Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995

Huszár Tibor–Szabó János: *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962.* Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1912–1956.* 1. k. Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó, Budapest, 2001; 1956. november–1989. június. 2. k. Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó, Budapest, 2003

Huszár Tibor: *Kádár. A hatalom évei, 1956–1989.* Corvina, Budapest, 2006

Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai, 1946–1955.* Corvina, Budapest, 2009

Ignotus Pál: *Fogságban, 1949–1956.* Cserépfalvi Kiadó, Budapest, 1993

Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből. 1–3. k. Szerk.: Dr. Horváth Ibolya–dr. Solt Pál–dr. Szabó Győző–dr. Za-

nathy János-dr. Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992–1994

Iratok a magyar igazságszolgáltatás történetéből. 4. k. Szerk.: Dr. Horváth Ibolya-dr. Solt Pál-dr. Szabó Győző-dr. Zánthy János-dr. Zinner Tibor. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995–1996

Iratok a Csepel Vas- és Fémművek történetéhez. Szerk.: Baczóni Gábor. Budapest, 1977

Izsák Lajos: *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon, 1944–1949.* Budapest, 1983

Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon, 1944–1956.* Pécs, 1994

A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 1993

Justus Pál: *Mi a szocializmus?* Szocialista tudás könyvtára. Népszava, Budapest, é. n

Justus Pál: *A szocializmus útja. Az osztályháború új feltételei.* Szocialista tudás könyvtára. Budapest, 1945

Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája.* Magvető, Budapest, 1998

Kádár János: *Párt, szakszervezetek, szocializmus.* Válogatás beszédekből, cikkekből, 1957–1982. Népszava, Budapest, 1982

Kádár János: *A szocializmus megújulása Magyarországon.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986

Káhler Frigyes: *Joghalál Magyarországon, 1945–1989.* Zrínyi, Budapest, 1993

Kovács Imre: *Magyarország megszállása.* Katalizátor Iroda, Budapest, 1990

Artur London: *Ich gestehe. Der Prozess um Rudolf Slansky.* Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 1970. (Titel der Originalausgabe: „Laveu”. Editions Gallimard, Paris, 1968.)

A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve. 1951. február 24.–március 2. Szikra, Budapest, 1951

A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának rövidített jegyzőkönyve. 1954. május 24–30. Szikra, Budapest, 1954

A Magyar Dolgozók Pártja programnyilatkozata és szervezeti szabályzata. Szikra, Budapest, é. n

A Magyar Dolgozók Pártja határozatai, 1948–1956. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusának jegyzőkönyve. 1948. június 12–14. Szikra, Budapest, 1948

A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai. 1944–1948. Szerk.: Rákos Sándor–Szabó Bálint. Budapest, 1979

A magyar népi demokrácia története. 1944–1962. Szerk.: Balogh Sándor–Jakab Sándor. Kossuth Kiadó, Budapest, 1978

A magyar parlament 1944–1949. Szerk.: Hubai László–Tombor László. Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1991

A magyar szociáldemokrácia kézikönyve. Szerk.: Varga Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1956. november 11.–1957. január 14. I. k. Szerk.: Némethné Vágyi Karola–Sipos Levente. Intera Rt., Budapest, 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1957. január 25.–1957. április 2. II. k. Szerk.: Némethné Vágyi Karola–Urbán Károly. Intera Rt., Budapest, 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1957. április 5.–1957. május 17. III. k. Szerk.: Baráth Magdolna–Feitl István. Intera Rt., Budapest, 1993

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1957. május 21.–1957. június 24. IV. k. Szerk.: Baráth Magdolna–Ripp Zoltán. Intera Rt., Budapest, 1994

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. 1956. november 14.–1957. június 26. Szerk.: Baráth Magdolna, Feitl István, Némethné Vágyi Karola, Ripp Zoltán. V. k. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998

A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének története. SZEKI, Budapest, 1990

dr. Major Ákos: *Népbíráskodás, forradalmi törvényesség. Egy népbíró visszaemlékezései.* Sajtó alá rendezte és az előszót írta: Zinner Tibor. Minerva, Budapest, 1988

Marosán György: *A bizalmi.* Népszava, Budapest, 1982

Marosán György: *Ember és kenyér.* Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1979

Marosán György: *Nincs visszaút.* ELTE ÁJTK Politikatudományi Tanszékcsoport, Budapest, 1988

Marosán György: *Az úton végig kell menni.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1972

Marosán György: *A tanúk még élnek.* Hírlapkiadó Vállalat, Budapest, 1989

Márkus László: *Forog a hinta. Szocdemek 1989–1994.* Willy Brandt Alapítvány, Budapest, 1999

Marxista világszemlélet. A Kunfi Akadémia második előadása, 1948. január 22-én. Előadó Justus Pál. Előszó Marosán György, Zárszó Révai József. Budapest, é. n

Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna, Bánkuti Gábor és Rainer M. János. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011

Miért államosítunk? Kertész Miklós, Justus Pál, Borbély János és Bán Antal beszédei. Bán Antal bevezetőjével. A Kunfi-Gárda könyvei. Budapest, é. n

Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött.* I–II. k. Európa-História, Budapest, 1990

Nagy képes millenniumi arcképcsarnok. Szerk.: Rácz Árpád. Rubicon-Aquila, Budapest, 1999

Nagy Imre: *A magyar nép védelmében!* Budapest, 1957; „A magyar nép védelmében.” *Vitairatok és beszédek, 1955–1956.* A Magyar Füzetek kiadása, Párizs, 1984

Nagy Imre: *Egy évtized. Válogatott beszédek és írások 1945–1947.* I–II. k. Szikra, Budapest, 1954

Nagy Kázmér: *Elvesztett alkotmány. A hidegháború és a magyar politikai emigráció 1945–1975 között.* London, 1982

A népi Magyarország negyedszázada. Nemzetközi tudományos ülésszak Magyarország felszabadulásának 25. évfordulóján. (1970. március 16–17.) Szerk.: Blaskovits János-Zsilák András. Budapest, Akadémia Kiadó, Budapest, 1972

Nyeste Zoltán: *Recsk. Emberek az embertelenségben.* Magyar Öregdiák Szövetség-Bessenyei György Kör, New Brunswick, N. J., 1982

Nyeste Zoltán: *Recsk. Emberek az embertelenségben.* Püski Kiadó, Budapest, 1989

Ötvenhat októbere és a hatalom. A MDP vezető testületeinek dokumentumai 1956. október 24–október 28. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997

Ötvenhatról nyolcvanhatban. Jegyzőkönyv. Szerk.: Hegedűs B. András. Századvég Kiadó–1956-os Intézet, Budapest, 1992

Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon. 1944–1949.* Politikatörténeti Füzetek XVII. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000

Parlamenti képviselőválasztások, 1920–1990. Szerk.: Földes György-Hubai László. Politikatörténeti Alapítvány, Budapest, 1994

Parlamenti választások Magyarországon, 1920–1998. Szerk.: Földes György-Hubai László. Második, bővített, átdolgozott kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest, 1999

Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010. Szerk.: Földes György-Hubai László. Harmadik, bővített, átdolgozott kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest, 2010

Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció, 1944–1948. Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Horváth Julianna, Szabó Éva, Szűcs László, Zalai Katalin. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003

Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből. 1956-os Intézet, Budapest, 1997

Pető Iván-Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

A politikai rendészeti osztályok, 1945–1946. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf. ÁBTL-L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009.

Politikuspályák. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Pünkösti Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945–1948.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992.

Rainer M. János: *Nagy Imre.* Politikai életrajz. I. k. 1896–1953. 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

Rainer M. János: *Nagy Imre.* Politikai életrajz. II. k. 1953–1958. 1956-os Intézet, Budapest, 1999.

Rainer M. János: *Az író helye.* Viták a magyar irodalmi sajtóban, 1953–1956. Magvető Kiadó, Budapest, 1990.

Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba.* 1956-os Intézet-L'Harmattan, Budapest, 2011.

Rajk László és társai a népbíróság előtt. Bevezető tanulmány: Zinner Tibor. Magyar Eszperantó Szövetség, Budapest, 1989.

Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések. 1940–1956.* 1–2. k. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.

Rákosi Mátyás: *A magyar demokráciáért.* Harmadik kiadás. Szikra, Budapest, 1948.

Rákosi Mátyás: *Népi demokráciánk útja.* MDP Pártfőiskoláján 1952. február 29-i előadása. Budapest, 1952.

Rákosi Mátyás: *A népi demokrácia néhány problémájáról.* A Szabad Nép 1949. január 16-i különlenyomata. Szikra, Budapest, 1949.

Rákosi Mátyás: *A fordulat éve.* Beszédgyűjteménye. Második kiadás. Szikra, Budapest, 1948.

Révai József: *Élni tudtunk a szabadsággal.* Válogatott cikkek és beszédek, 1945–1949. Szikra, Budapest, 1949.

Révai József [előadása]: *Munkásegység.* [Hozzászóló: Márósn György.] Szikra, Budapest, 1946.

Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Sík Kiadó, Budapest, 1997.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

Simon István: *Vezéráldozat. A Peyer-kérdés és a magyar szociáldemokrácia.* Századvég Kiadó, Budapest, 2003.

Soltész István: *Rajk-dosszié.* Láng Kiadó, Budapest, 1989.

Sólyom Ildikó: *Megtörténhetett!?* JATE Kiadó, Szeged, 1988.

Srágli Lajos: *A MAORT. Változó Világ, 22. k.* Útmutató Kiadó, Budapest, 1998.

Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom, 1956–1963.* 1956-os Intézet, Budapest, 1996.

Strassenreiter Erzsébet: *A Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom története. 1944. október–1948. március.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2007.

Sulyok Dezső: *A magyar tragédia. A Trianoni béke és következményei.* Newark, N. J., 1954.

Schifferné Szakasits Klára: *Fent és lent. 1945–1950.* Magvető, Budapest, 1985.

Marie Potoczky Strasser: *Il Mito che e caduto. Ungheria 1945–1956.* Ellemme, 1991.

Szabadságot Magyarországnak! Kéthly Anna-írások, -beszéd, tanúságtétel a magyar szabadságért a száműzetésben. Kéthly Anna Alapítvány, Budapest, 1994.

Szabó Bálint: *Népi demokrácia és forradalomelmélet. A marxista forradalomelmélet fejlődésének néhány kérdése Magyarországon, 1935–1949.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1970.

Szabó Bálint: *Új szakasz az MDP politikájában, 1953–1954.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Szabó Bálint: *Az „ötvenes évek”. Elmélet és politika a szocialista építés első időszakában Magyarországon, 1948–1957.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Szabó Miklós: *Csendes háború.* Budapest, 1984. Második kiadás, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1986.

Szerencsés Károly: *A kékcédulás hadművelet. Választások Magyarországon – 1947.* Ikva, Budapest, 1992.

Szocialista Ismeretek Kézikönyve. Összeállította Velenczei Sándor, előszó: Justus Pál. Budapest, é. n.

Sztáray Zoltán: *Csákánykő. A recski kényszermunkatábor*. Püski, Budapest, 1997

„Szüroonyok hegyén nem lehet dolgozni!” Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből. Századvég Kiadó-’56-os Intézet, Budapest, 1993

Sz. Varga Lajos: *Szakszervezetek a diktatúrában. A MDP és a szakszervezetek. (1948–1953)* Budapest, 1995

Tabajdi Gábor–Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A párt-állam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. 1956-os Intézet–Corvina, Budapest, 2008

Top secret. Magyar–jugoszláv kapcsolatok, 1956. Dokumentumok. MTA Jelenkor-kutató Bizottság, Budapest, 1995

A többpártrendszer kialakulása Magyarországon, 1985–1991. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1992

A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. Trezor 1. Szerk.: Gyarmati György. Történeti Hivatal, Budapest, 1999

Tőkés Rudolf: *A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás, 1957–1990*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1998

Újváry Sándor: „Magasfeszültség!” Egy emigráns kiadó és író visszaemlékezései. Újváry-„Griff”, München, 1983

Útmutató a középfokú párttörténeti szemináriumok hallgatói számára. Rákosi Mátyás elvtárs a MDP KV március 5-i ülésén elmondott beszéde feldolgozásához. MDP KV Oktatási Osztálya, é. n.

Az Üzemi Bizottságok a munkáshatalomért, 1944–1948. Összeállította, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: dr. Jenei Károly, Rácz Béla, Strassenreiter Erzsébet. Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1966

Varga László: *Az elhagyott tömeg. 1950–1956*. Budapest, 1994

Varsányi Erika: *A Szociáldemokrata Párt várospolitikája Budapesten a két világháború között*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2011

Vas Zoltán: *Viszontagságos életem. Önéletírás. I. k.* Magvető kiadó, Budapest, 1979

Vas Zoltán: *Az akkori önmagunkról. Önéletírás. II. k.* Magvető Kiadó, Budapest, 1982

Vas Zoltán: *Betiltott könyvem. Életem. III. k.* Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1990

Vass Vilmos: *A magyar demokratikus munkásmozgalom rövid története, 1919–1944*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1999

Várallyay Gyula: „Tanulmányúton”. Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után. Századvég Kiadó-’56-os Intézet, Budapest, 1992

Vida István: *A Független Kisgazdapárt politikája, 1944–1947*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1976

Vida István (szerk.): *Politikai pártok az 1956-os forradalomban. 1956. október 23.–november 4.* Válogatott dokumentumok. MTA Jelenkorkutató Bizottság, Budapest, 1998

Vida István (főszerk.): *Magyarországi politikai pártok lexikona. 1846–2010*. Gondolat Kiadó–MTA–ELTE, Budapest, 2011

Vitányi Iván: *A szociáldemokrácia jövőképe*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997

Vissza a történelemhez... Emlékkönyv Balogh Sándor 70. születésnapjára. Szerk.: Izsák Lajos, Stemler Gyula. Napvilág Kiadó, Budapest, 1996

Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra, 1956–1963. Szerk.: Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Osiris Kiadó, Budapest, 1999

Zinner Tibor: *Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991

Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*. Budapest, Hamvas Intézet, 2001

Tanulmányok

- Baráth Magdolna: Az MDP vezetése és a rehabilitáció, 1953–1956. *Múltunk*, 1999/4. 40–97.
- Benkő Péter: Szociáldemokrácia '56-ban. *Múltunk*, 1990/3. 156–160.
- Benkő Péter: A népi mozgalom és a kádári visszarendeződés 1956–1957 fordulóján. *Múltunk*, 1993/1.
- Borhi László: A hívatlan birodalom. Magyarország és a szovjet hegemonia, 1945–1953. *Valóság*, 1999/1. 75–89.
- Cseh Gergő-Bendegúz: Külpolitikai propaganda, belső tájékoztatás a Kádár-rendszer első éveiben. *Társadalmi Szemle*, 1997/6. 86–94.
- Ember Mária: Hortobágy, „szociális tábor”, 1952–53. *Forrás*, 1981/6. 9–23.
- Erdődy János: Az útítárs-probléma. *Szocializmus*, 1946/1–2. 25–29.
- Földes György: A többpártrendszer esélyei 1956–1957-ben. *Társadalmi Szemle*, 1989/8–9.
- Gyarmati György: A komfortos kaloda negyedszázada. *Műhely*, 1996/1–2. 70–79.
- Gyarmati György: Modernizációs szükséglet és hatalmi érdekek konfliktusa. Az igazgatásszervezet átalakítása Magyarországon, 1945–1950. *Századok*, 1992/2. 202–226.
- Gyarmati György: „Itt csak az fog történni, amit a kommunista párt akar!” Adalékok az 1947. évi országgyűlési választások történetéhez. *Társadalmi Szemle*, 1997/8–9. 144–161.
- Hajdú Tibor: A Rajk-per háttere és fázisai. *Társadalmi Szemle*, 1992/11. 17–35.
- Hajdú Tibor: Farkas és Kádár Rajknál. *Társadalmi Szemle*, 1992/4. 71–89.
- H. Haraszi Éva: A Foreign Office és a magyar emigránsok 1944–1954. *Világtörténet*, 1995. ősz-tél, 63–93.
- Hubai László: A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása, 1920–1947. *Múltunk*, 1999/1. 44–69.

Izsák Lajos: Az 1956-os forradalom pártjai és programjai. *Múltunk*, 1992/2–3. 102–125.

Javorniczky István: Recsk, 1950–1953. *Mozgó Világ*, 1986/10. 39–44.

Jemnitz János: Adalékok a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az angol Labour Party kapcsolatainak történetéhez (1945–1947). *Történelmi Szemle*, 1975/1. 107–118.

Jemnitz János: A magyarországi szociáldemokrata párt külpolitikai irányvonalának alakulásához, 1945–1948. *Történelmi Szemle*, 1965/2–3. 133–199.

Jemnitz János: A SZDP és a nemzetközi munkásmozgalom, 1945–1948. *Történelmi Szemle*, 1981/2. 159–163.

Justus Pál: Pártunk feladatai. Kíméletlen kérdések – őszinte feleletek. *Szocializmus*, 1948/1–3. 5–12.

Justus Pálné: Kistarcsa. Visszaemlékezés-részletek. *Mozgó Világ*, 1988/11. 120–128.

Kajári Erzsébet: A magyar belügyminiszter szovjet tanácsadói. *Múltunk*, 1999/3. 220–232.

Kozák Gyula: Múltbanézés. Interjútorédek Farkas Vladimirrel, az Államvédelmi Hatóság volt alezredesével. *Mozgó Világ*, 1988/11. 90–119.

Lipkovics Károly: A Tájékoztató Iroda létrehozása. Fordulat kezdete a kommunista mozgalomban. *Múltunk*, 1989/3–4. 30–57.

Mikó Zsuzsanna: A forradalom utáni megtorlás bírósági és ügyészégi szervezete, 1956–1961. *Történelmi Szemle*, 2006/1–2.

Galina Pavlovna Murasko: Néhány ecsetvonás Rákosi Mátyás politikai portréjához. *Múltunk*, 1999/2. 160–169.

A. F. Noszkova: Szovjet tanácsadók a kelet-európai országokban: a rendszer megalapozása, 1945–1953. *Múltunk*, 1999/3. 203–219.

Ormos Mária: A konszolidáció problémái 1956 és 1958 között. *Társadalmi Szemle*, 1989/8–9. 48–65.

Palasik Mária: A jogállam csapdái Magyarországon 1947 első felében. *Századok*, 1995/6. 1305–1330.

Palasik Mária: A köztársaság kikiáltása és büntetőjogi védelme. *Valóság*, 1996/9. 57-75.

Palasik Mária: Bizalmas belügyminiszeri rendelet az internálás ügyében (1945). *Társadalmi Szemle*, 1997/7.

Pünkösti Árpád: Rákosi végjátéka Nagy Imrével. *Múltunk*, 1999/4. 138-162.

Rainer M. János: Kémeink az Oxford Streeten. Esettanulmányok a magyar hírszerzés történetéből, 1957-1967. In: *Évkönyv IX. 2001. Magyarország a jelenkorban*. Szerk.: Kőrösi Zsuzsanna, Rainer M. János és mások. 1956-os Intézet, Budapest, 2001.

Rákosi Mátyás: A magyar népi demokrácia útja. *Társadalmi Szemle*, 1952. április.

Révész Béla (közli): A Belügyminisztérium SZER-képe 1955-ben. *Múltunk*, 1999/2. 170-222.

Ripp Zoltán: A sztálinizmus rendszerének és restaurációjának elvi kérdéseiről. *Múltunk*, 1990/1. 129-140.

Schiffer Pál: Felszólalás helyett... *Pártélet*, 1957/1. 89-92.

Sipos Levente (közli): A Népszabadság letiltott cikke 1956 novemberében. *Múltunk*, 1992/1. 131-144.

Sipos Péter: A vasasszakszervezet, 1944-1953. *Párttörténeti Közlemények*, 1988/3. 3-45.

Sipos Péter: Peyer Károly a magyar munkásmozgalomban 1944-ig. *Századok*, 1983/6. 1280-1321.

Sipos Péter: dr. Györki Imre (1886-1958). *Múltunk*, 1999/1. 170-201.

Sipos Péter: Szakszervezetek és szociáldemokrácia. *Társadalmi Szemle*, 1992/7. 87-90.

Strassenreiter Erzsébet: A szociáldemokrata emigráció 1945 utáni tevékenysége. *Múltunk*, 1991/1. 58-82.

Strassenreiter Erzsébet: A Peyer-frakció tevékenysége 1946-1947 fordulóján az SZDP-ban. *Századok*, 1987/2-3. 299-354.

Strassenreiter Erzsébet: A Szociáldemokrata Párt az ország politikai életében (1944-1948). *Múltunk*, 1990/3. 114-129.

Strassenreiter Erzsébet: Az SZDP gazdálkodása és felszámolása (1945-1948). *Múltunk*, 2006/2. 92-139.

Szabó Juliet: Fellazítási politika a Kádár-rendszerben. Az MSZMP propagandatevékenysége 1958 és 1963 között. *Múltunk*, 2009/2. 180-221.

Sztáray Zoltán: A recski kényszermunkatábor. *Új Látóhatár*, 1981/3-4. 361-389.

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945-1990. *Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata*, 2011/2.

Tóth István: A politikai rendszer restaurációjának néhány kérdéséről (1956-1958). *Múltunk*, 1990/4. 149-158.

Varsányi Erika: A szociáldemokraták az igazságszolgáltatás útvesztőiben, 1950-1962. *Betekintő. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata*, 2011/4.

Vas Zoltánné: Snagov-Budapest. Vas Zoltán levelestárából, 1957. május-1963. június. *História*, 1990/4. 22-26.

Zinner Tibor: Háborús bűnösök pereit. Internálások, kitelepítések és igazoló eljárások, 1945-1949. *Történelmi Szemle*, 1985/1. 118-140.

Zinner Tibor: Az egyesületek, pártok feloszlata Budapest 1945 és 1948 között. II. rész. *Politika-Tudomány*, 1988/1. 76-88.

Zinner Tibor: A szociáldemokraták és a katonai vezetők ellen koholt perek közötti kapcsolatról. *Ügyészégi Értesítő*, 1990/1. 14-19.

Zinner Tibor: Összeesküvés és „polgárháború” a magyar demokrácia ellen 1945-1948 között. *Ügyészégi Értesítő*, 1992/2-3.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AFL-CIO	American Federation of Labour and Congress of Industrial
AP	Associated Press
ÁB.Op.Ny.	Állambiztonsági Operatív Nyilvántartó
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁVH	Államvédelmi Hatóság
áv.	államvédelmi
ÁVO	Államvédelmi Osztály
BBC	British Broadcasting Corporation
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BM	Belügyminisztérium
BMTI	Belügyminisztérium Történeti Irattára
BHÖ	hatályos anyagi Büntetőjogi szabályok
	Hivatalos Összeállítás
CEU	Central European University
CIA	Central Intelligence Agency
COMISCO	Committee of the International Socialist Conference
DISZ	Dolgozó Ifjúság Szövetsége
ENSZ	Egyesült Nemzetek Szervezete
f.	fond
fhdgy.	főhadnagy
FKgP	Független Kisgazdapárt
FM	Földművelésügyi Minisztérium
FO	Foreign Office
GRO	Gazdasági Rendészeti Osztály
HM	Honvédelmi Minisztérium

IH	Információs Hivatal
I. m.	idézett mű
INGY	Ideiglenes Nemzeti Kormány
IUSY	International Union of Social Youth
jkv.	jegyzőkönyv
KB	Központi Bizottság
KEB	Központi Ellenőrző Bizottság
KGB	Komitet Gaszudarsztvennoj Bezopasztnosztij
KI	Kommunista Internacionálé
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
Kominform	Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KÜM	Külügyminisztérium
KV	Központi Vezetőség
MABI	Magánalkalmazottak Biztosító Intézete
MADISZ	Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MAORT	Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság
MÁVAG	Magyar Királyi Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MÉMOSZ	Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége
MKP	Magyar Kommunista Párt
MNK	Magyar Népköztársaság
MOL	Magyar Országos Levéltár
MSZDP	Magyar Szociáldemokrata Párt
MSZDP	Magyarországi Szociáldemokrata Párt
MSZDPe	Magyarországi Szociáldemokrata Párt az Emigrációban
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
MTA Kt.	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattára
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
MTI	Magyar Távirati Iroda
n. a.	nincs adat
Nb.	népbíróság

NOT	Népbíróóságok Országos Tanácsa	71
NPP	Nemzeti Parasztpárt	71
NSZK	Német Szövetségi Köztársaság	7041
Nü.	népügyészség	7201
OHA	Oral History Archivum	71
OSA	Open Society Archives	71
OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára	71
OTI	Országos Társadalombiztosítási Intézet	71
ő.e.	örzési egység	71
örgy.	örnagy	71
PB	Politikai Bizottság	71
PIL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár	71
PRO	Public Record Office	71
PTI	Politikatörténeti Intézet	71
PRO	Politikai Rendészeti Osztály	71
SOE	Special Operations Executive	71
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands,	71
	Németország Szociáldemokrata Pártja	71
SPÖ	Sozialdemokratische Partei Österreichs,	71
	Ausztria Szociáldemokrata Pártja	71
SUCEE	The Socialist Union of Central-Eastern Europe	71
SZDP	Szociáldemokrata Párt	71
szds	százados	71
SZEB	Szövetséges Ellenőrző Bizottság	71
SZER	Szabad Európa Rádió	71
SZI	Szocialista Internacionálé	71
SZIM	Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom	71
SZKL	Szakszervezetek Központi Levéltára	71
SZKP	Szovjetunió Kommunista Pártja	71
SZOT	Szakszervezetek Országos Tanácsa	71
TH	Történeti Hivatal	71
TÜK	titkos ügykezelés	71
u.o.	úgyanott	71
VB	Végrehajtó Bizottság	71
VH	Vörös Hadsereg	71

NÉVMUTATÓ

A

Abod László 166
 Aczél György 139, 189
 Adler, Friedrich 31
 Alapy Gyula dr. 53
 Andorka Rudolf 70
 Andreánszky István 148, 151,
 152
 Andropov 169
 Apró Antal 134, 138, 170, 171
 Arany Bálint 189
 Aranyi Sándor 56, 57, 189
 Attlee, Clém 110
 Auer Pál 102
 Ács Ferenc 87
 Ács Lajos 133

B

Baczoni Gábor 45, 194
 Bakos Pál 133
 Balassa Gyula dr. 97
 Balogh Gyula 161
 Balogh Sándor 8, 158, 189, 190,
 195, 201
 Bannantine, Georg 28
 Barankovics István 94
 Barna Imre dr. 79
 Baranyai Tibor 150, 163, 178
 Baráth Magdolna 12, 126, 127,
 138, 195, 196, 202

Barcza Sándor 96, 97
 Barei Andor 173
 Baron Andor 145
 Bartucz János 145
 Bauer Miklós dr. 73
 Baumgartner László 104
 Bábás Sándor 77
 Bácskai Sándor 163
 Bán Antal 40, 41, 45, 46, 48, 59,
 77, 81, 108, 142, 143, 145-148,
 196
 Bánkuti Gábor 196
 Bányai József 84
 Bányász Rezső 187
 Bechtler Péter 91, 101
 Bede Béla 145, 147, 157, 173
 Beér János 90
 Belényi Gyula 120, 121, 190
 Benjamin Olivér 97, 98
 Benkő Péter 202
 Beránné Nemes Éva 107, 183
 Berecz János 187
 Berend T. Iván 190
 Berija, Lavrentyij Pavlovics 79,
 130
 Berki Béla 136
 Bernáth Zoltán 114
 Beöthy Ottó 69, 70, 79
 Bibó István 114, 190
 Bier Lili dr. 97

Bihari Mihály 113, 190
Biszkú Béla 128, 138, 140
Bittmann István 85, 89, 90, 91, 98
Blaskovits János 197
Bodrossy Erik 57, 92
Borbándi Gyula 142, 190
Borbély Endre ifj. 163
Borbély János 196
Borhi László 34, 190, 202
Borsányi György 7
Borsos 148
Botos János 193
Borvendég Zsuzsanna 177
Böhm Vilmos 48, 59, 69, 71, 142, 144, 146, 147, 181, 188, 190
Bölcsöldi Andor 110, 145, 148, 150, 153, 157, 158, 160, 162, 163, 167, 179, 187
Böszörményi Géza 190
Brankov, Lázár 49, 50, 54, 92
Buchinger Manó 8, 91
Bujdosó Alpár 149
Büchler József 48, 85, 91, 93, 94

C, Cs
Czakó Kálmán 53
Czakó Sarolta 20
Csató Ákos 71, 79
Cseh Gergő Bendegúz 201, 202
Csicsery-Rónay István 191
Csókás Máté 184

D
Davidson, Basil 67, 71
Dálnoki Miklós Béla 87, 191
Demény Pál 52
Desseuffy Tibor 191
Décsi Gyula dr. 65, 118
Dietrich Lajos dr. 57, 104

Dilas, Milovan 191
Dobi István 25, 110
Dobos István 65, 69, 70, 79
Dombai János 145
Domján Béla 101
Domonkos József dr. 71, 75, 131
Dudás József 52
Dumbovich Emil 57, 92

E
Eckhardt Tibor 102, 186
E. Fehér Pál 52
Egri György 124
Ember Mária 202
Erdei Ferenc 116
Erdei István 166, 170
Erdey Sándor 191
Erdély Gábor 122
Erdődy János 202
Erényi Tibor 7, 8, 159, 180, 191
Erőss Ferenc 143, 148, 151, 175, 191

F
Faludy Ervin 82
Faludy György 191
Faragó László 115, 191
Farkas Mihály 25, 32, 45, 48, 53, 59, 66, 73, 107, 133, 202
Farkas Vladimir 46, 50, 63, 72, 89, 80, 191, 203
Faust Imre 52
Fábián 186
Fehér Ferenc 94
Fehérvári István 29, 192
Feitl István 11, 192, 195, 196
Fejlesztés Gyula 101, 103, 104
Fejtő Ferenc 192
Feké Kálmán 101
Felvinczi Tamás dr. 118

Fischer József 47, 91, 156, 157, 165, 166, 170
Fleischner Lászlóné 54
Föglein Gizella 192
Földes György 12, 186, 192, 202
Földesi Margit 8, 190, 192
Friedmann 142
Fülöp Mihály 23
Füzes Miklós 192

G, Gy
Gabori, George 192
Gadanecz Béla 95
Gadanecz Éva 95
Gaitskell, Hugh 96
Gallai Lajos 45
Gantner Péter 35, 192
Garami Ernő 89
Garasin Rudolf 120
Gábor Róbert 31, 33, 36, 39, 142, 192
Gál Éva 194
Gáspár Árpád 86, 95
Gáspár Sándor 159
Gergely István 106
Gergely Jenő 8
Gergelyfy Sándor 154, 157, 167, 174
Gerő Ernő 18, 22, 23, 25, 32, 45, 53, 54, 66, 90, 118, 119, 120, 126, 130, 131, 132, 137, 139, 188, 192
Glatz Ferenc 17
Gombosi Zoltán 65, 70, 78, 79, 82
Gosztonyi Péter 50, 188
Gömöröy Viktor 57
Guba Dezső 166
Gulyás Gyula 120, 192
Gulyás János 120, 192

Gyarmati György 12, 30, 31, 50, 52, 53, 189, 192, 193, 200, 202
Gyöngyösi István 44, 46
Györki Imre 85, 89, 91, 94, 204
Györki János 162
Gyurkó László 193

H
Hahn dr. 153
H. Haraszi Éva 146, 202
Hajdu Tibor 51, 202
Hankiss Ágnes 176
Havas Gábor 152
Havasi Ferenc 187
Healey, Denis 26, 59, 60, 192
Hegedűs András 120, 129, 132, 137, 193
Hegedűs B. András 90, 197
Hentschl Róbert 135
Herczog Károly (Oroszlán Pál) 153
Hetényi Imre 67, 79
Holló Ottó dr. 111
Horeczky Árpád 107
Horn Gyula 187, 193
Horthy Miklós 7, 32, 56, 59, 67, 93, 109, 119, 181, 186
Horthy Miklós ifj. 42
Horváth Ibolya dr. 29, 193, 194
Horváth István 187
Horváth Julianna 198
Horváth Márton 65
Horváth Zoltán 41, 52, 63, 64, 65, 69, 71, 82, 90, 105, 169, 181
Hódos György 29, 193
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 96, 156
Hubai János 102, 103
Hubai László 14, 197, 202
Huszár Tibor 10, 49, 193

I
Ignotus Pál 58, 65, 70, 72, 74, 77,
79, 82, 83, 91, 181, 193
Izsák Lajos 8, 11, 12, 107, 190,
194, 201, 203

J
Jakab Sándor 195
Jancsecz Imre 166
Jankó Péter dr. 53
Javorniczky István 203
Jelcin, Borisz Nyikolajevics 169,
194
Jemnitz János 54, 148, 191, 203
Jenei Károly 17, 42, 200
Jónás Béla 106, 129
Juhász László 118
Justus Pál 50, 51, 52, 53, 54, 55,
63, 70, 169, 181, 194, 196, 200,
203
Justus Pálné 203

K
Kajári Erzsébet 12, 27, 107, 117,
183, 203
Kalmár Melinda 194, 201
Kálnins, Bruno 162
Kassák Lajos 86
Kádár János 6, 25, 52, 93, 111,
112, 133, 152, 153, 158, 159,
168, 170, 171, 174, 175, 179,
180, 184-186, 194, 201, 202,
205
Kádár Zsuzsanna 25, 31, 149,
180
Kähler Frigyes 194
Káldor György dr. 106
Kállai Gyula 187
Kálmán József 85-87, 90, 91, 93,
100, 136, 172

Károlyi Márton 75, 92, 118
Kászonyi András 57
Kearny 156
Kelemen Gyula 17, 41-47, 61, 77,
90, 111, 148, 164, 165, 172, 174
Kemény György dr. 91
Kende István 169
Kende János 191
Kende Péter 159, 188
Keresztes-Fischer Ferenc 70
Kertész Miklós 88, 136, 196
Kérői Nagy Zoltán 38
Kéthly Anna 5, 47, 48, 59, 75, 77,
81, 85, 86, 91, 96-98, 100, 102,
106, 108-112, 115, 135, 136,
142, 147-151, 153-158,
160-162, 164-166, 169, 174,
176, 177-179, 186-188, 192,
199
Király Béla 162
Király Géza 86, 95,
Kisházi Ödön 18, 48, 87, 90, 107,
166, 169, 170
Kiss János 42
Kiss Menyhért 151, 152
Kobele József 145
Koestler, Arthur 7
Komócsin Zoltán 20
Kontra Lipót dr. 79
Korom Mihály 193
Korondy Béla 50
Kossa István 45
Kosztolányi Dezső 108
Kovács András 90, 164
Kovács Dénes 157
Kovács Imre 194
Kovács István 107
Kovács János 110, 136
Kozák Gyula 203
Kómuves József 93, 164

Kóvágó József 176, 186
Kóváry Marcell 92
Krahuicsán Zsolt 191, 198
Kreisky, Bruno 159
Krell Kornél dr. 44
Kubinyi Ferenc 125
Kulcsár Kálmán 128, 187
Kulcsár Péter 8
Kulich Gyula 92
Kun Béla 144
Kun Miklós 107
Kuthy László 57
Külföldi Győző 172
Kürthy Tamás 37

L
Laborcz István 101, 103
Laborcz Sándor 101
Ladányi Ármin dr. 86, 89, 90, 91
Ladomerszky Margit 54
Lakatos Ernő 187
Lénárt Imre dr. 98
Libik György 110, 156, 162
Lipkovičs Károly 203
Litván György 194
London, Artur 194
Losonczy Géza 164
Lukács György 63
Lukács Bernát dr. 94
Lukács József dr. 90

M
Major Ákos dr. 53, 71, 196
Makay Miklós 42, 43, 45
Malasits Géza 91
Mann, Thomas 77
Marczali László dr. 98
Marosán György 25, 48, 63-65,
69, 97, 101, 106, 118, 135, 138,

142, 169, 170, 185, 187, 188,
196, 199
Marosvölgyi Lajos 85, 92
Marshall 9
Matheovics Ferenc 94
Mauks Miklós 103
Márkus László 196
Mátay Florence 74
*McCargar, James (Christopher
Felix)* 34, 4
Medei István 145
Mezey Barna 113
Méri István 172
Mérő Ignác 106
Michnay Gyula 124
Mikes György 151
Mikes Kelemen 161
Mikó Zsuzsanna 114, 203
Mikszáth Kálmán 160
Millok Sándor 87
Mindszenty József 19, 94, 117
Modor Ádám 176
Moharos Éva 12
Mistéth Ede 45
Molnár Erik dr. 110, 133
Molnár János 8
Molotov, Vjacseszlav Mihajlovics
51, 11
Murasko, Galina Pavlovna 13,
27, 203
Müller Rolf 191, 198

N, Ny
Nagy Ferenc 45, 102, 186, 196
Nagy Imre 47, 54, 76, 92, 111, 125,
130-133, 148-150, 153, 161,
164, 165, 197, 198, 204
Nagy Kázmér 141, 197
Nagy Lajos 189
Nagy Péter Tibor 12

Nagy Vince 102,
Nemes Dezső 178
Némédi Varga Jakab 77, 101, 102,
103
Németh Gyula 38
Némethné Vágyi Karola 12, 168,
195, 196
Nonn György 127
Noszkova, A. F. 13, 27, 203
Nógrádi Sándor 138, 139, 187
Nyers Rezső 71
Nyeste Zoltán 197

O, Ó

Ognyenovics Milán 50
Okváth Imre 49, 56
Olti Vilmos dr. 41, 129
Ormos Mária 203
Órlei Pál 97

P

Palágyi Andor 90
Palasik Mária 197, 203, 204
Pallós (Proiszl) Erzsébet 37
Papp Gyula 108, 162
Papp Simon 28
Patriász István dr. 79
Pavlovsky Ferenc 100
Pálffy György 50, 56, 92, 118
Pálóczi Horváth György 70, 71
Pető Iván 198
Petrasovits Anna 163
Péter Gábor 31, 50, 52, 62, 65, 72,
81, 98, 105, 116, 120, 133
Peyer Károly 5, 13, 19, 21, 31,
33-36, 38-40, 46, 62, 68, 75,
85, 87, 89, 91, 93, 94, 102, 112,
141-149, 199, 204
Phillips, Morgan 66, 68, 70, 83,
110

Piller Gyula 1, 5
Pintér István 7, 8
Pisky Schmidt Frigyes dr. 33, 34,
36, 37, 39, 95
Pisky Schmidt Frigyesné 37
Pisky Zoltánné 36
Pittermann, Bruno 173
Poprádi Pál 100
Pozsgay Gyula 93, 94
Pozsgay Imre 187
Pollack, Oscar és Marienne 188
Pór Edit 201
Presser István 145, 148, 152
Princz Gyula 75
Pritz Pál 186

Propper Sándor 95
Pupcsa László 172
Puskin, Alekszandr Szergejevics 32
Pünkösti Árpád 198, 204

R

Radocsai Lászlóné 98
Rainer M. János 130, 194, 196,
198, 204
Rankovics 51
Rajk László 5, 27, 30, 41, 45,
49-51, 53, 55, 56, 58, 63, 68,
69, 92, 118, 123, 133, 134, 180,
181, 198, 199, 202
Ravasz Károly dr. 178
Rácz Árpád 196
Rácz Béla 17, 200
Rákos Sándor 195
Rátky Henrikné 58
Rákosi Mátyás 9, 10, 17, 18, 20,
21, 27, 29-32, 37, 40-42, 49,
50, 53, 56, 59, 60, 63, 67, 68,
90, 100, 107, 110, 111, 113, 114,
118, 119, 122, 130, 133, 139,

143, 147, 148, 168, 174,
180-184, 188, 189, 192, 193,
198, 200, 203, 204
Réday 79
Révai József 21, 25, 28, 39, 36, 43,
53, 65, 77, 199
Révész András dr. 85, 89-91, 95,
96, 163, 165, 166, 168, 170,
172-174, 178
Révész Béla 204
Révész Ferenc 25, 169
Révész Mihály 8
Révész, László 25
Révész Sándor 199
Ries István dr. 41, 60, 66, 68,
73-75, 82, 83, 95
Ripp Zoltán 195, 196, 204
Romsics Ignác 199
Rónai Sándor 60, 107, 170, 185
Rubleczky Géza 71
Ruedemann, Paul 28
Ruttner György 163

S, Sz

Sarkadi István 55, 109, 135
Ságvári Magdolna 136
Sándor Pál 52
Sárkány József 44
Schiffer Pál 63, 70, 73, 75, 96, 99,
101, 105, 134, 204
Schifferrné Szakasits Klára 199
Schlett István 8
Schöpflin Gyula 50
Schubert Katalin dr. 92
Schultz, Ignac 147
Sepilov 169
Shiels, Duncan 30
Sík Endre 187
Sima Paula 86, 96
Simon István 13, 21, 199

Sipos Levente 7, 195, 204
Sipos Péter 8, 17, 20, 23, 89, 99,
192, 204
Solt Pál dr. 29, 193, 194
Soltész István 199
Sombor-Schweinitzer József 67
Somogyvári István 101
Sólyom Ildikó 199
Sólyom László 56, 57, 92, 116
Spitálszky Károly 95
Srágli Lajos 28, 199
Standeisky Éva 110, 199
Steller Lajos 44, 46
Stemler Gyula 201
Stirling György 37
Stolte István 52
Strassenreiter Erzsébet 7, 8, 9, 12,
15, 17, 19, 25, 48, 66, 89, 141,
142, 144, 148, 149, 164, 199,
200, 204
Strasser, Marie (Potoczky Mária)
66, 149, 199
Sulyok Dezső 18, 199
Summerskill, Edith 110
Surányi Róbert 31
Szabad György 12
Szabó Ágnes 7
Szabó Bálint 195, 199
Szabó Éva 190, 198
Szabó Kornél 42-44, 46, 62
Szabó János 193
Szabó Juliet 175, 205
Szabó Miklós 175, 200
Szakács Sándor 40, 198
Szakasits Antal 20, 86, 94
Szakasits Árpád 5, 25, 32, 33, 41,
57, 60, 63-79, 84, 85, 87, 90,
96, 105, 118, 133-135, 143,
185, 188
Szakasits Klára 106, 199

Szokolczainé Kovács Éva 12
 Szalai András 50, 56
 Szalai Sándor dr. 64, 69, 78, 83,
 125
 Szálasi Ferenc 46
 Szántó András 191
 Szántó György 70
 Szász Béla 52, 154, 158, 174
 Száva István 96
 Száva Istvánné 145
 Szeder Ferenc 73, 93, 102
 Szenczi Sándor 96, 97
 Szendy György 63, 79, 82
 Szereda, Vjacseszlav 193
 Szerencsés Károly 8, 200
 Székely Gábor 11, 189
 Szélig Imre 25, 90, 101, 108, 144,
 145, 148-151, 154, 156, 157,
 160, 166, 170
 Szélig Imréné 47
 Szőnyi Tibor dr. 50, 56
 Sztálin, Joszif Visszarionovics 9,
 22, 51, 64, 72, 130, 148, 167,
 180, 190, 191, 193, 204
 Sztáray Zoltán 120, 122, 123,
 125, 129, 200, 205
 Sztikalin, Alekszandr 193
 Szurdi István 185
 Szűcs András 95, 172
 Szűcs Ernő 10, 53, 55, 62, 63, 68,
 92, 95, 172, 180, 193
 Szűcs László 87, 190, 191, 198
T
 Tabajdi Gábor 131, 200
 Takács Ferenc 48, 86, 94
 Takács Imre 163
 Takács József 103
 Tápai István 160
 Teleki Pál gróf 114

Tildy Zoltán 68, 165
 Toller Károly 98, 167
 Tolnai József 93
 Tombor László 195
 Torma János 104
 Tóth Eszter 205
 Tóth Gyula 125, 129
 Tóth István 8, 166, 205
 Tóth István 79
 Tóth János 152
 Tóth Mihály 92
 Török István 119
 Török János 92
 Tőkés Rudolf 200
 Truman, Harry S. 9, 58
U
 Udvardy József 91
 Ungváry Krisztián 131, 200
 Urbán Károly 8, 168, 195
 Urbán Tiborné 37
 Uszta Gyula 187
 Újváry Sándor 200
V, W
 Vaikó György 57, 58, 104
 Vaikó Györgyné 54
 Vajda Imre 25, 64, 69, 78, 79, 81
 Vajda József 37
 Valentiny Ágoston dr. 34, 35, 48,
 85, 87, 88, 91, 103, 192
 Varga Béla 102
 Varga József dr. 38
 Sz. Varga Lajos 21, 200
 Vándor Györgyi 54
 Várallyay Gyula 201
 Varga Lajos 7, 191
 Varga László 104
 Varga László 12, 201
 Varsányi Erika 15, 18, 201, 205

Vas Miklós 18
 Vas Zoltán 28, 187, 201, 205
 Vas Zoltánné 205
 Vas-Witteg Miklós 20, 48, 91, 166
 Vaskúti Elemérné 38
 Vass Vilmos 8, 154, 155, 157, 160,
 201
 Velenczei Sándor 200
 Veres Gábor 172
 Vészy Mátyás dr. 47
 Vida István 8, 201
 Virág László 92
 Virág Sándor 99, 100
 Visnyei Sándor 13
 Vitányi Iván 201
 Wágner Edit 54

Watson, Adam 26
 Weissshaus Aladár 52
 Weissmahr Béla 44

Z, Zs

Zachár István 107, 108
 Zalai Katalin 198
 Zánathy János dr. 29, 194
 Zeiner Ferenc 101
 Zentai Vilmos 91, 92, 172
 Zimányi Tibor 122
 Zinner Tibor 29, 31, 33, 40, 49,
 56, 64, 114, 117, 140, 181, 183,
 193, 194, 196, 198, 201, 205
 Zsámboki Zoltán 167
 Zsilák András 197

A monográfia elsőként ad képet a magyar szociáldemokrata párról és képviselőiről egy olyan időszakban, amikor hivatalosan nem létezett Magyarországon önálló szociáldemokrata párt. Az SZDP megszűntetése, képviselőinek üldöztetése ellenére tovább éltek azok a szellemi gyökerek, amelyek legitimációs bázisként még napjainkban sem elhanyagolhatók a politika porondján. Ez a vonulat már az emigráció 1948 utáni történetébe vezet. A szerző fontos feladatának tekinti, hogy eddig még nem publikált iratanyagok alapján feltárja az emigráció belső életét és hazai kapcsolatait. Bemutatja egyfelől, hogyan próbálták lerombolni Magyarországon a szociáldemokrata látásmódot, ideológiát, s hogyan szakították ki konzekvens képviselőit a társadalomból, másfelől a szociáldemokrata párt tagjait ért jogtiprások – a hazai koncepciós perek történetének fontos része – részletező feltárására is vállalkozik. Egy, a perekben érintettekkel foglalkozó adatbázis is elérhetővé válik a könyv olvasói számára, amely az elítélteket és internáltakat egyaránt tartalmazza.

3200 Ft

ISBN 978 963 338 066 6

9 789633 380666

www.napvilagkiado.eu